

ЕРНСТ ТЕОДОР АМАДЕЙ
ГОФМАН

ВОЛОДАР БЛІХ.
ЖИТТЄВА ФІЛОСОФІЯ
КОТА МУРА

Ernst Hoffmann

**Володар бліх. Життєва
філософія кота Мура**

«ОМІКО»

1821,1822

Hoffmann E. T.

Володар бліх. Життєва філософія кота Мура / E. T. Hoffmann —
«ОМІКО», 1821,1822

ISBN 978-966-03-5461-6

Події у повісті Гофмана «Володар бліх» починаються у чудовий різдвяний вечір, коли головний герой казки пан Перегрінус Тис мимоволі виявляється втягнутим у дивовижні пригоди, які розвиваються так стрімко, що він не встигає зрозуміти, що відбувається насправді, а що – лише гра його уяви, і де врешті пролягає межа між реальністю та його фантазією. Але незважаючи на фантастичність сюжету у цій казці влада угледіла сатиру на себе. Так само як і казкова «Життєва філософія кота Мура» з котом, що вміє розмовляти, – це неприхована сатирична пародія на німецьке суспільство: аристократію, чиновників, студентські угруповання, поліцію тощо.

ISBN 978-966-03-5461-6

© Hoffmann E. T., 1821,1822

© ОМІКО, 1821,1822

Содержание

Передмова	5
Володар бліх	18
Пригода перша	19
Пригода друга	31
Пригода третя	41
Пригода четверта	52
Пригода п'ята	61
Пригода шоста	71
Історія кравчика із Саксенгаузена	72
Кінець історії кравчика із Саксенгаузена	73
Кінець ознакомительного фрагмента.	79

Ернст Теодор Амадей Гофман

Володар бліх

Життєва філософія kota Мура

Передмова

Ернст Теодор Амадей Гофман

Для більшості з нас найповнішим і найяскравішим втіленням поняття німецька романтична проза є Ернст Теодор Амадей Гофман. Його ім'я першим спадає на думку, коли йдеться про романтичного героя, романтичний конфлікт, романтичну іронію тощо. Час, цей найсуворіший літературний критик, визначив кожному своє місце. Одним – почесне і гідне в історії літератури, іншим – у темряві забуття, а небагатьом найбільшим, найоригінальнішим митцям слова надав право вважатися класиками, яких читають все нові покоління. Саме ці митці мали і мають великий вплив на багатьох художників наступних генерацій, до них звертаються за естетичною насолодою і глибокими думками, в їхніх творах черпають натхнення, поштовх до власних шукань в царині прекрасного. Так, історичним фактом є те, що не Гофман, а Фрідріх Шлегель сформулював теоретичні принципи романтизму. Це Новаліс, а не Гофман написав перший програмний (на жаль, не завершений) романтичний твір «Генріх фон Офтердінген». Не він, а Людвіг Тік був автором чудової романтичної казки «Білявий Екберт», а разом з Вільгельмом Вакенродером – першого роману в романтичному дусі про митця і мистецтво «Мандри Франца Штернбальда». Вони та інші ранні романтики були першопроходцями. Гофман прийшов у літературу майже на двадцять років пізніше за представників першого покоління німецького романтизму. Але саме йому судилося стати не просто знаковою фігурою цього напрямку в національній літературі, а й сфокусувати у своїй творчості всі найхарактерніші його риси, головні образи і теми, центральні ідеї. Йому було дано променем свого неповторного таланту освітити фантастичний, прегарний світ, якого ніколи не було і не буде, але який вабить нас своєю таємничою красою, змушує вірити в реальність нереального й захоплюватися дарованою лише геніям силою животворящої уяви. Цей митець настільки багато значить для літератури, що про нього жодні пафосні слова не звучать фальшиво.

Після цього вступу перейдемо до фактів життя та художньої творчості цієї незвичайної людини.

Ернст Теодор Вільгельм Гофман (ім'я Амадей він взяв на честь свого улюбленого композитора Вольфганга-Амадея Моцарта вже дорослою людиною) народився в 1776 році в східнопруському місті Кенігсберг у бюргерській родині. Представники цієї родини в кількох поколіннях займалися юриспруденцією, і кар'єра юриста була змалечку визначена майбутньому письменникові, хоч він і не виявляв до неї ніякого інтересу. Вже в дитинстві він цікавився мистецтвом – музика, малювання, театр, література приваблювали його, і пізніше в усіх цих царинах він зробив щось значне або непересічне. Найбільшим, найважливішим з усіх видів мистецтва юний Гофман вважав, як і слід романтикові, музику, їй віддав багато творчих зусиль і таланту. До літературної діяльності він звернувся, коли йому було вже понад тридцять років, але саме вона зробила його одним з найвідоміших німців XIX сторіччя. Та спочатку за вимогою батьків він мав навчатися солідного фаху і вступив на юридичний факультет Кенігсберзького університету, реномованого навчального закладу, де викладав філософію такий відомий вчений, як Емануїл Кант. Вже тоді юний студент болісно відчував розрив між власними духовними пориваннями і прагматичними вимогами до себе оточення, прагненням особистої свободи і залежністю від норм бюргерського суспільства, від матеріальних щоденних потреб. З молодих

років його мучила двоїстість людського існування – жадання свободи і краси, польоту в небесні сфери, дива творчості і кохання й одночасно прикутість до щоденного сірого, побутового, матеріального. Болісною була і неможливість скинути з себе непривабливу оболонку маленького чоловічка з кострубатим, густим, жорстким волоссям, тонкими губами, гачкуватим носом, тривожним поглядом великих темних очей (таким він себе сам малював, а значить – бачив) і перетворитися на чарівного красеня – принца з казки. Цей розрив, ця неподоланна прірва між бажаним і суцям багато в чому обумовили не лише складність, примхливість людської вдачі Гофмана – мудреця і дивака, найвитонченішого митця з поетичним, ліричним хистом і завсідника винарень, який у веселій чоловічій компанії поводив себе розкуто і зухвало, сварився з товаришами по чарці й потрапляв у різні халепи. Двоїстість, суперечливість людського існування і людської вдачі, які Гофман так болісно відчував, сформуваали його розуміння людини і його світобачення, його філософію, основні риси його творчості, художньої манери. Але про це трохи далі.

Після завершення університетського курсу майбутній митець розпочинає кар'єру юриста. Асесор Гофман служить спочатку в Глогау, потім у Познані, Плоцку і нарешті потрапляє до Варшави, яка тоді входила до складу Пруського королівства. Всюди він з огидою тягнув чиновницьке ярмо. Лише в сповненій бурхливого культурного життя, гарній, чепурній Варшаві, справжньому європейському місті, молодий урядовець знаходить гідне себе митецьке товариство, активно займається музикою і живописом. Два роки, проведені у Варшаві (1804–1806), були дуже плідними. Тут він komponує першу свою оперу «Веселі музики» на слова Клеменса Брентано і має щастя насолоджуватися її успіхом на сцені. Він пише також інші твори, серед яких незавершену оперу «Кохання і ревності» вважав одним із своїх кращих музичних опусів, стає одним із засновників «Музичного зібрання» і розписує фресками палац, де воно розташувалося. Там він виступає і як диригент, виконуючи з оркестром музику Глюка, Гайдна, свого улюбленого композитора Моцарта і навіть Бетховена. Ще у Познані в 1802 році Гофман одружився з польською дівчиною Михайлиною Рорер-Тшчинською, яка стала йому вірною і відданою подругою на все життя. Вони були, як здавалося, зовсім несумісними істотами – простодушна, весела «Мишка», як її називав чоловік, і безмежно складний геніальний митець, творчість якого дружина просто не могла осягнути. Але Михайлина любила свого чоловіка-дивака, ділила з ним всі прикрощі його непевного існування, прощала його пиятики і захоплення іншими жінками, піклувалася про нього, коли він важко хворів. В заповіті, який в березні 1822 року підписали обидва, були такі слова: «Ми... прожили двадцять років у посправжньому згідному і щасливому шлюбі... Бог не залишив живими наших дітей, однак в іншому подарував нам немало радощів, випробувавши і в дуже тяжких, жорстких стражданнях, які ми незмінно переносили із стійкою мужністю. Один був завжди підпорою другому, як і належить подружжю, що любить і шанує одне одного, як ми, вірними серцями». І це не пуста юридична формула. Слова заповіту передають справжню суть спільного життя цих двох людей.

Однак до написання заповіту ще далеко. Обое насолоджуються заможним і наповненим приємними подіями варшавським життям. Та в цю родинну і суспільну ідилію втручається грізна історія. Наполеон Бонапарт вцент розбиває прусське військо, яке вважалося кращим у Європі. Пруська адміністрація стрімголів тікає із звільненої Варшави. Державний радник Гофман втрачає службу. Починаються довгі роки поневірянь, матеріальної скрути, принизливої залежності від покровителів. Навесні 1808 року Гофмана запрошують капельмейстером у Бамберзький театр. В цьому театрі він пише музику до вистав, працює помічником директора, режисує постановки, керує репертуарною політикою, малує декорації. Але всі ці розмаїті театральні заняття не забезпечують найскромнішого існування, і Гофман пише, друкується в газеті «Альгеймайне музікаліше цайтунг», де з'являється його перший значний художній твір «Кавалер Глюк» (1809). Крім того, він дає уроки музики і співу. Так у його життя входить юна обдарована дівчина із заможної бюргерської родини Юлія Марк – найбільш трагічне кохання

митця. Юлія і вся історія кохання до неї відіграють велику роль у літературних творах Гофмана. В першу чергу у всьому, що стосується композитора Йоганна Крейслера, якому письменник віддав багато власних рис, фактів своєї біографії, думок і почуттів. Вважається навіть, що «найважливіше переживання всієї його поетичної творчості» було поштовхом до написання його оповідань і великої прози в дусі романтизму. Це не так, бо і до зустрічі з Юлією Гофман був автором кількох творів, зокрема романтичного «Кавалера Глюка». Але, як пише німецький літературознавець Клаус Гюнцель: «Юлія втілила у собі злиття душ, що відбувається поза вузькими межами земного буття; вона уособлювала собою жадане романтичне царство, була джерелом пристрасного томління, яке лишало далеко за собою умовності тодішнього суспільства». Мучилися обое, але доля Юлії була ще сумнішою, ніж страждання Гофмана. Її видали з розрахунку за огидного типа пана Грєпеля, багатого комерсанта, людину розбещену і розумово неповноцінну. Безмежно нещасна в шлюбі Юлія померла молодою, але, хоч це і гірка втіха, лишилася жити в багатьох романтичних жіночих образах Гофмана. Героїня крейслерівських сторінок у «Нотатках Кота Мура» навіть носить її ім'я. В одному зі своїх листів Гофман писав про любов до цієї дівчини як про найбільш хвилюючу подію свого життя, «щастя, яке нездатна ухопити й утримати людська рука». А шлюбна дружина митця добра «Мишка» терпіла і все прощала. Її переживання мало обходять біографів, надто неромантичною була ця проста і віддана чоловікові жінка.

На початку 1813 року в самому розпалі наполеонівської кампанії проти Пруссії Гофман одержує пропозицію стати директором оперної трупи, що працювала на двох сценічних майданчиках у Лейпцигу і Дрездені. Між боями (Лейпцизька та Дрезденська битви), в дні облоги та перемир'я трупа під диригуванням Гофмана виспівує опери. Мужній диригент одного разу навіть попав під обстріл, та на щастя лишився живим. На щастя ще й тому, що у цей загрозливий час, під гуркіт канонад і брязкіт зброї, мандруючи між Лейпцигом та Дрезденом, оперний директор дивовижно багато пише. Він завершує казку «Золотий горнець», працює над томами «Фантазій в манері Калло» (перші два томи з'явилися друком у травні 1814 року), починає роман «Еліксири диявола». Його звільняють з роботи в театрі майже в той самий час, коли він закінчує клавир своєї найвідомішої опери «Ундіна». Безробітний митець буквально голодує, коли йому роблять пропозицію повернутися на державну службу. Він стає в Берліні чиновником апеляційного суду (щоправда, на початку без платні). Цей крок завершує його музично-театральну кар'єру. (Хоча ще буде багато хвилювань у зв'язку з постановкою опери «Ундіна», радощів через великий успіх вистави і гіркого суму, коли під час пожежі в театрі згоріли розкішні декорації, костюми й сама партитура твору.) Відтепер Гофман ділить свій час між службою радником суду і письменницькою працею. Наприкінці 1815 року з'являється перший том «Еліксирів диявола», Гофман пише свою сповнену жахів «Пісочну людину». В наступному році з-під його пера народжується чарівна різдвяна казка «Лускунчик і мишачий король», що стала у нас такою популярною завдяки балету на музику Чайковського. Загалом же в ці перші роки після розгрому Наполеона і створення «Священного союзу монархів» у творчості Гофмана переважають похмурі, страшні, так звані «нічні повісті» й оповідання, в яких прозаїк широко використовує образи, прийоми, настрої «готичного роману». Як пише Дмитро Наливайко: «“Чорні” романи і повісті Гофмана говорять про всесилля зла, повинь зла, яка проникає всюди – в князівські покої, затишні бюргерські будиночки, замки родовитих аристократів, під монастирські склепіння...» Концентроване втілення ці мотиви, «нічна сторона» буття і людської душі, знайшли в романі «Еліксири диявола», про який Гейне писав у «Романтичній школі», що в ньому «зосереджене все найстрашніше і найжахливіше, що тільки може придумати людський розум». До цих же «нічних повістей» належить і кривавий «Майорат», над яким Гофман працював у 1817 році. У лютому наступного року він готує до видання окремою збіркою оповідання, що друкувалися раніше. Ця збірка стала початком чотиритомника «Серапіонових братів», твору, який за структурою нагадує «Декамерон» Боккаччо – розмаїті за змістом

і формою новели, історії, які розповідають один одному молоді люди, що їх доля на певний час звела разом. Навесні письменник важко захворів, ледь не помер. Під час хвороби він обмірковує казку «Малюк Цахес». А одужавши, бере собі kota і називає його Мур, зробивши найуспішнішим котом світового красного письменства, бо у травні 1818 року починається робота над одним з кращих творів власника цієї тваринки – «Життєва філософія kota Мура» (1821). 1 жовтня 1819 року прусський король Фрідріх Вільгельм III видав наказ про створення «Безпосередньої слідчої комісії з розслідування зрадницьких зв'язків та інших небезпечних підступів». Це був ще один вияв посилення в постнаполеонівській Європі взагалі і милітаризованій Пруссії зокрема політичних переслідувань проти вільної думки в пресі, в навчальних закладах, в колах інтелігенції тощо. Гофмана призначено членом цієї комісії. Для ліберально мислячої людини це було тяжке випробування, важкий хрест. Останні роки Гофман почувався фізично не дуже добре, до цього долучились тепер ще душевні переживання, нервові напруження, муки сумління. Як член комісії він пише кілька висновків, які обстоюють безневинність репресованих (головним чином студентів) і висувають вимогу про їх звільнення. Активна правозахисна діяльність Гофмана не залишається поза увагою влади. Над головою митця згущуються хмари. Краплиною, яка переповнила келих начальницького терпіння, були певні сторінки і абзаци останнього великого твору письменника – «Володаря бліх». На них у гостросатиричному плані був змальований королівський таємний надвірний радник Кнарпанті, підступний і зловісний переслідувач бюргерів, наклепник, який заради своєї кар'єри, ласки монарха може облутати брехливими і безглуздими звинуваченнями абсолютно безневинну людину. Несправедливий суд, підлі звинувачення змальовані із знанням справи у «Володарі бліх», одному з найсильніших прикладів політичної сатири, універсального образу репресивного судочинства у світовій літературі. Ось один короткий приклад: «Думання, вважав Кнарпанті, уже саме по собі небезпечна операція, а в небезпечних людей вона ще небезпечніша. Далі він ставив різні підступні питання, як, наприклад, таке: “Хто був той літній чоловік у синьому сюртуку і коротко підстрижений, що з ним Перегрінус торік двадцять четвертого березня за обіднім столом у готелі домовлявся, як краще приготувати рейнського лосося?” Або: “Чи він не розуміє і сам, що всі загадкові місця в його паперах справедливо викликають підозру, а те, що лишилося незаписаним, могло бути ще підозрілішим і навіть містити в собі беззастережне визнання у вчиненому злочині”». Ті, хто зміг ознайомитися з рукописом або надрукованими аркушами «Володаря бліх», легко впізнали в гротескній постаті зловісного Кнарпанті всім відомого шефа поліції фон Кампца. За наказом уряду всі папери, які пов'язані з твором, – рукопис, набірні аркуші, листування з видавцем, – конфіскують. Фрідріх Вільгельм III особисто втручається в справу, вимагає допитати письменника. Хворого Гофмана тягнуть на допит. Він вже не може писати, частковий параліч відняв йому руку. Диктує виправдальну промову і завершення «Володаря бліх». Його розбиває повний параліч, але мозок ще ясний, і письменник диктує свій останній твір «Кутове вікно» – своє художницьке кредо. 25 червня 1822 року Гофман вмирає.

Вже понад два сторіччя відділяють нас від народження того незвичного і напрочуд яскравого явища, яке визначають терміном романтизм. Теоретичні засади мистецького романтизму і художні твори на їх основі виникли в Німеччині, цій неіснуючій тоді як політична й економічна цілісність країні, у строкатому конгломераті маленьких і великих держав, об'єднаних лише спільною літературною мовою. Треба підкреслити – саме літературною, писемною мовою, бо розмовляли у всіх цих понад трьохстах державах різними діалектами, іноді дуже відмінними. Роль мови і літератури, цією мовою створеної, була одним з найважливіших чинників, що духовно зближував пруссаків і саксонців, баварців і фрізів, швабів і тюрінгців та інших германців. Така велика відповідальність мови і літератури була обумовлена тим, що до державної єдності було ще дуже далеко і єднання відбувалося не на матеріальній земній основі, а у високій духовній сфері. Романтизм з'явився на світ в один з найбурхливіших часів європейської історії. Могутня гроза великої революції 1789–1793 років пролилася кривавим дощем на

землю Франції. В сусідніх німецьких землях, що перебували в спокійній дрімоті, найчутливіше реагували на громові розкоти і зловісні спалахи революційних подій молоді «різночинці»-інтелектуали, той тонкий прошарок людей високої духовної культури, життєвий потенціал яких не був задіяний суспільством. Дрібні урядовці, як гетевський Вертер, бібліотекарі у замках можновладців чи гувернери в багатих родинах, як Гельдерлін, або в кращому разі студенти і викладачі провінційних університетів, офіцери в малих чинах або священики в бідних парафіях, вони були глибоко невдоволені своїм становищем і шукали розради в царині філософської, естетичної думки і художньої творчості, їхня революція відбувалася не в політиці, а в естетиці, але дух бунту й протесту був доволі могутній, і повстання проти віджилих форм і норм в художній творчості, заперечення поетики панівних мистецьких напрямів, течій, стилів змітало їх з арени громадського зацікавлення. Летіли не голови під ножем гільйотини, як у Франції, а руйнувалися авторитети, усталені репутації, самовдоволене, пафосне моралізаторство сходило з кону. Німецькі романтики у переважній більшості були ще зовсім молодими – їхній людський вік не сягав і 25 років. Із властивим юності максималізмом вони заперечували мистецькі канони доби Просвітництва, в першу чергу класицизму, і стверджували безмежну свободу творчості, окриленої фантазією, глибоко індивідуальної, для якої не існує часових меж і кордонів у просторі. Свобода у всіх своїх проявах була для них божеством. Особиста свобода людини, свобода дитини в сім'ї, незалежність і рівноправність жінки, громадські свободи, свобода слова й думки, політична і економічна, релігійна свобода – все це було правом для кожної особистості на самоздійснення, на існування у суголоссі зі своєю природною неповторною індивідуальністю. Ідею свободи вони не лише пропагували у своїх творах, а й намагалися втілювати в життя в товариському спілкуванні, в родинних стосунках (вільний вибір коханої людини, право на розлучення тощо). В художній творчості це прагнення нічим не обмеженої свободи виявлялося не лише у вже згаданому вільному оперуванні категоріями простору і часу, а й у самій структурі творів, де постійно порушувалась послідовність дій, було можливим існування багатьох ліній подієвого розвитку, що примхливо перепліталися, обривалися в несподіваних місцях, не завершувалися логічно. Фрагментарність проголошувалася принципом оповіді й надавала романтичній прозі невимушеності та загадковості, таємничості. Мова твору могла (і повинна) бути розмаїтою, змішення стилістичних шарів, вживання високої і побутової лексики залежно від художнього завдання всіляко заохочувалося. Отже, романтики з викликом, навіть войовничо порушували класицистські «три єдності» – часу, простору, дії, руйнували закони використання лише одного якогось мовного стилю відповідно до жанру – в трагедії високого, а в комедії – низького. Для романтиків ідеалом художника був Шекспір, якого класицисти вважали грубим і диким. Молодих особливо приваблювало співіснування в англійського драматурга в одному творі трагічного і комічного, що, на їх думку, відповідало реальному людському існуванню, з його сміхом і сльозами, радощами і горем. Для романтиків важливим був культ природи і природного. Не версальські сади, розмічені під лінійку, з геометрично підстриженими кущами і деревами, а вільний ліс чи зарослий без складу і ладу старовинний парк, не спокійна рівнина з тихою річкою, а скелясті урвища, високі гори, що їх овивають буйні вітри і над якими клубочаться важкі хмари. І архітектура не класицистична, гармонійна, раціональна, строга, а примхлива готика, таємнича, зловісна, лякаюча, похмура, як у середньовічних замках і церквах. Своє зорове натхнення вони черпали у всьому незвичному, рідкісному, екзотичному. Самовпевнений раціоналізм доби Просвітництва, коли здавалося, що всі закони природи розкриті й роз'яснені, коли навіть усю складність людини намагалися розтлумачити через механістичні матеріалістичні принципи, це уявне торжество науки було чуже романтикам. Вони занурювалися в непрояснене, загадкове, чудесне, містичне, що захоплювало уяву і долало приземлену буденність. Центральним у світогляді молодих романтичних поетів-мислителів була суперечливість світу і людини. Боротьба між Добром і Злом рухала в їх творах світом, вчинками людей і навіть фантастичних істот, чародійників, чаклунів,

фей та відьом. Світ мав для них два виміри – реальний, буденний, відчутний на дотик і фантастичний, що існує у вимірах снів, марень, міражів. І в тому, і в іншому існували свої конфлікти, своя боротьба між світлими й темними силами. В реальному світі зіткнення відбувалися між обивателями, міщанами, філістерами з одного боку і поетами з другого. При цьому «міщанин» – це не визначення станової приналежності, а характеристика ницого, бездуховного індивіда, абсолютного матеріаліста. А «поет» – це не обов'язково той, хто пише вірші, займається якимось видом мистецтва, це просто духовно багата людина, яка, звичайно, може бути і митцем. Заняття ж якимось мистецтвом – вища форма творчого, одухотвореного, шляхетного існування. Митцеві важко, нестерпно жити в ситому й тупому світі злостивих і жадібних філістерів. Та філістерів багато, вони панують у світі, і перемогти їх тонка душею, рафіновано чутлива людина-митець в земному бутті майже ніколи не може. Перемога можлива лише у вищих сферах духа, в царстві краси і поезії, справедливості й шляхетності, у казковому Джінністані, як його у своїх творах не раз назве пізній романтик Гофман.

Митець, який на думку романтиків втілює найвищі, найблагородніші людські якості, дістає перемогу у своїй душі, у творчості, хоч би якою конкретно була ця творчість. Він може здаватися своєму оточенню диваком, навіть божевільним, небезпечним шаленцем у своєму прагненні порядності, справедливості, безкорисливості, або нешкідливим мрійником, не придатним для солідного, статечного, заможного бюргерського життя. Насправді, як вважали романтики, саме цей мрійник, білий крук у суспільстві, стоїть у ньому набагато вище за інших. Саме він творить своє життя і прекрасне у світі, а не рухається в наїждженій іншими колії, не підіймаючи голови до неба і зірок, як безголоса зашорена худоба. Вільний від пут, які нав'язує філістерська мораль, звичаї, забобони, він живе за одвічними законами природи і природним у собі. Звідси такий характерний для романтизму елемент чуттєвості, культ почуття, природного, а значить чистого. Це не лише кохання між чоловіком та жінкою, а й трепетна любов до всього живого, до барв, звуків, ароматів життя. «Чуттєвість у романтиків (німецьких. – К.Ш.) – як пише великий знавець романтизму Н. Берковський, – особлива, не та густа й агресивна, що в англійських реалістів XVIII століття, наприклад, а прозора й летюча... Вона лише легка оболонка творимого в її середині життя, яке світиться крізь неї, будучи головним, тим, заради чого існує мистецтво... Твориме життя – це і є поезія, взята сама по собі, поезія у своїй есенції». Природне органічно пов'язане з безпосередністю, яку так високо цінували романтики в почуттях, поведінці, словах. Ця природність і безпосередність роблять романтичних героїв дивними і небезпечними для погрузлого в лицемірстві, двоєдушності суспільства, їхні щирі обличчя здаються непристойно відкритими для людей, що звикли ховатися під машкарою. Романтичний герой – творець, бо він творить щось нове, щось матеріальне, навіть якщо це музика. Бо вона може надихати, як музика співця і музики Орфея, до творення і перетворення, до роблення нових речей, будівництва, розквіту. Нове, оновлене – мета життя і мистецтва, які існують нероздільно і в постійному русі.

Головний конфлікт у письменників-романтиків – це боротьба між Добром і Злом. Але вона може набувати найрізноманітніших форм, серед яких головні – це протистояння, часто трагічне, між поетом, митцем і філістером, який втілює сутність суспільства, ворожого всьому духовному і творчому, з одного боку, а з другого – це боротьба всередині самого романтичного героя між його кращим світлим «я» і темними, «нічними», некерованими розумом і волею почуттями і пристрастями. Це, по суті, були перші спроби розібратися у тій складній проблемі кожного індивіда – співвідношенні в одній особі свідомого і підсвідомого, як це тепер, з легкої руки Зігмунда Фрейда, називають. Зусилля розв'язати цю проблему ми знайдемо у всіх новітніх письменників, яких цікавила психологія їх героїв. Але так послідовно і глибоко, як це намагалися робити романтики, так образно, наочно і виразно ніхто до них не робив.

Важливим, особливо для пізнішого покоління німецьких романтиків, було звернення до народної творчості. Для поетів – це народна пісня, балада і т. ін. як джерело натхнення,

сюжетів, образів, форм віршування тощо, для прозаїків – це міф, казка, легенда, які трансформовані, переосмислені в душі романтичного світосприйняття, і філософи відіграли велику роль, зокрема, у творчості Гофмана.

Доволі складним для тлумачення є такий дуже суттєвий елемент романтизму в розумінні літературного напрямку, як іронія. У деяких письменників вона наскрізна, нею густо просякнуті їхні тексти, вона дає основну тональність оповіді, створює її колорит, єдність загального настрою або концентрується в певних колізіях, сценах, персонажах. Вона може звучати в авторській мові як глибоко прихований акомпанемент іншим мелодіям, а може ставати сама головним мотивом. Іронія в романтиків це не просто літературний прийом – троп чи фігура, це філософське ставлення до життя, його специфічне сприйняття і оцінка. Філософське обґрунтування романтичної іронії було викладено в естетичних працях Фрідріха Шлегеля. Саме в нього художники знайшли ідею універсальної, всеосяжної іронії як світоглядного принципу. Це насамперед критичний підхід до всього як у сфері духовній, так і в матеріальному світі. Відмова від усього усталеного, від авторитетів і абсолютних істин, піддання всього сумніву, перевірки, а то й запереченню. Іронія будується на грі в безлічі її форм. Глузування, жарт, зле висміювання і весела буфонада, гіпербола, гротеск – її барви. Вона може мати в собі оптимістичний, конструктивний первінь, бути спрямована на поліпшення людини і світу. А може бути тотально нищівною, гіркою, сумною. І тоді вона набуває рис сатири, стає жорсткою, трагічною. Хоча, як відомо, у багатьох навіть песимістично налаштованих митців крізь морок найсуворішого засудження людської недосконалості жевріє все ж таки, нехай і слабеньке, світло надії на те, що людина і створене нею суспільство можуть стати кращими. Цим позначена творчість і пізніх німецьких романтиків, зокрема Гофмана, Шаміссо, Гейне.

Звичайно, тут неможливо всебічно охарактеризувати німецький романтизм, явище, як і всі напрями, течії чи стилі складне, суперечливе, що перебувало у постійному розвитку і несло на собі виразну печать своєрідності кожного окремого митця. Для нас важливо зрозуміти, які складові напрями відбилися у творах Гофмана.

Знаючи важливі віхи біографії письменника, характерні риси його вдачі, пригадавши основні принципи, особливості художньої системи романтизму, ми можемо глибше зрозуміти, чому серйозний музикант і талановитий маляр вже зрілою людиною прийшов до літературної діяльності саме в душі нового напрямку. Гофман познайомився з митцями-романтиками ще у Варшаві через свого приятеля, а пізніше біографа Юліуса Хітціга. Не випадково свою першу оперу він написав на текст романтика Brentano, з яким потоваришував. Романтизм виявився тією сукупністю ідей і форм, тим напрямом в мистецтві, що був начебто створений для Гофмана, або, краще сказати, все в натурі цієї людини, життєвому досвіді, розумінні світу і людей, в смаках і пристрастях відповідало романтизму. З тим уточненням, що він створив свої найвідоміші оповідання, повісті і романи в період глухої політичної реакції у постнаполеонівській Європі, а не в бурхливу і сповнену надій та мрій добу на зламі сторіч, коли писали романтики першого покоління. Хоч би яким вирішальним вважали вони естетичний бік того, що робили, на них не міг не вплинути особливий дух 90-х років XVIII століття і перші роки XIX століття. Вони в кінцевому висновку своїх творів лишали світло надії. Будучи не практиками-політиками, а ідеалістами-митцями, вони вірили (як просвітники) в перемогу духовних добрих засад в людині й народі, в щасливе майбутнє людства. У Гофмана таких надії і віри не лишалося, або вони були надто слабкі і абстрактні. Зло здавалося йому всюдисущим і переможним, а Добро могло торжествувати перемогу лише у фантазіях, снах, втечі в безумство. В останні роки життя радник апеляційного суду (яка гірка іронія долі!) Гофман був матеріально забезпеченою людиною, йому не треба було заробляти літературною творчістю на життя. Певно, ця творчість була тим духовним притулком, тим сховиськом від «свинцевої мерзенності» існування, тими чарівними Атлантидою чи Джінністаном, куди тікали у своїй уяві його улюблені герої – студент Анзельм, композитор Йоганнес Крейслер або дивакуватий бюргер Перегрінус Тис.

Вже в літературному первістку письменника «Кавалер Глюк» йдеться про митця, і автор з великим талантом і знанням відтворює музичну стихію, музичні образи, процес диригування, творення музики і її сприйняття, а основний конфлікт виникає із зіткнення художника і нищого середовища. На самому початку, в першому абзаці, іронічно малюючи дозвільних берлінців, всіх цих «бюргерів з усією родиною, дружинами і дітками, духовних осіб, єврейок, референдаріїв, повій, вчених, швачок, танцюристів, офіцерів», Гофман згадує жалюгідних музик, що розважають цей натовп, «шарпаючи себе і слухачів» арією з «Фаншон», – «це розладнана арфа, дві ненастроєні скрипки, сухотна флейта та астматичний фагот». (Варто звернути увагу на іронічний перелік слухачів, байдужих до зусиль оркестру. Цей іронічний прийом – об'єднання через кому несумісного – Гофман буде вживати часто й пізніше, у нього його перейме молодий Гейне.) Саме в цьому оповіданні звучать слова про ситуацію митця в суспільстві: «Навколо мене суцільна порожнеча, бо мені не судилося зустріти рідну душу. Я зовсім один». Багато з того, що буде визначати стиль автора «Серапіонових братів» або «Мадемуазель де Скюдери», було вже знайдено на сторінках цього раннього твору. Підкреслено виразний, експресивний й докладний портрет героя, точний в подробицях і емоційно забарвлений міський пейзаж або інтер'єр, барвіста і піднесена мова митця-мрійника (романтики називали таких героїв – ентузіастами) і таємничність, якою оповита вся історія, – все це яскраві елементи романтичної прози взагалі і Гофмана зокрема.

Одним з найвідоміших творів Гофмана є «Золотий горнець», який можна назвати взірцевим щодо відтворення двоплановості світу, двоплановості існування героя-поета – в реальному побутовому просторі і в просторі безмежному фантастичному, породженому уявою юного студента з душею митця-Анзельма. Звичне, земне життя Анзельм проживає в Дрездені, до найдрібніших деталей топографії точно відтвореному. Він спілкується з його бюргерською елітою – конректором Паульманом і його дочкою Веронікою та її залицяльником Гербрандом. Очима закоханого дивиться на гарненьку міщаночку Вероніку, не розуміючи її пустої, дрібної душі, охопленої однією мрією – стати радницею і, гарно причепурившись, дивитися на співгромадян з балкону власного будинку. Другий світ, у якому час від часу опиняється Анзельм, – це фантастична Атлантида, де панують дивна краса і чудовий спокій. У ньому буденний архіваріус Ліндгорст перетворюється, скинувши сіру земну оболонку, на духа вогню могутнього Саламандра, в ньому чарують своєю красою і співом блакитноока дочка Ліндгорста-Саламандра Серпентина і її сестри золотаво-зелені змійки невимовної гнучкості й краси. Світ філістерів стабільний, нездатний трансформуватися, перетворюватися. В ньому панує сіра нудьга. Він не зловісний, а просто несумісний з поезією і красою. Лише одна постать, причетна до цього світу, галаслива відразлива стара перекупка Ліза змінюється, вона виявляється відьмою, носійкою інфернального зла. Анзельм є приземленою фігурою романтичного героя, в ньому нема міці і запалу до боротьби, він скоріше іграшка в руках протидіючих сил Добра і Зла. Студент не може захистити своє кохання, не може утвердитись у буденному дрезденському бюргерському існуванні. Єдиний вихід для нього – це втеча у світ фантазії і поезії. «Щасливий Анзельм, – каже не без заздрості автор, – він скинув тягар бюргерського життя, він піднісся на крилах кохання до прекрасної Серпентини і тепер щасливо і радісно живе у своєму маєтку в Атлантиді! А я бідолашний? Скоро я... опинюсь у своїй комірчині, мізерія буднів обсяде мої почуття, лихо за лихом, немов густий туман, обгорне мій зір...»

У авторському передньому слові до «Принцеси Брамбілли. Капріччо в дусі Калло» Гофман писав: «Автор наслідують навести висловлення Карло Гонці (у передмові до «Ré de geni»), в якому говориться, що цілого арсеналу незугарностей і чортівні ще недостатньо, щоб вдихнути душу в казку, якщо в ній не закладений глибокий задум, котрий ґрунтується на якому-небудь філософському погляді на життя».

Письменник створив кілька капріччо – чарівних літературних казок – із вельми складним загадковим сюжетом, який відповідно до принципів *capriccio* (каприз, примха) – інстру-

ментального імпровізаційного музичного твору – відзначається неочікуваними поворотами, химерною зміною епізодів і настроїв, загальною фантастичною образністю. До капріччо або капріччоподібних творів можна віднести, крім «Принцеси Брамбілли», де жанр саме так відзначений, і «Малюка Цахеса, на призвисько Цинобер», і, звичайно ж, «Володаря бліх», одну з найпримхливіших фантазій митця. Сліпуча, барвиста, емоційно аж перенасичена матерія Гофманових капріччо не раз заганяла у безвихідь, заплутувала вчених і критиків, які робили спроби витлумачити ідейний, філософський, повчальний зміст цих аж надто складних творів. Звичайно, найпростіше було оголосити «Брамбіллу» або «Володаря бліх» творами, що не підлягають витлумаченню, або, ще гірше, маячнею оманеного вином розуму. Та з плином часу категоричне заперечення особливостей поезики автора капріччо (в ньому завинили мудрі Гете та Гегель) змінилося все глибшим розумінням, ентузіастичним, позитивним прийняттям його такої оригінальної прози. В наш час, коли стиль Гофмана, прийоми його письма широко увійшли у світову літературу модерністського та постмодерністського спрямування, його фантазії не здаються читачам такими дивними й позбавленими філософського, політичного, соціального, повчального сенсу. Книги нашого сучасника Милорада Павича, якими захоплюється так багато молодих і зрілих шанувальників красного письменства, набагато складніші і образно, і змістовно, ніж казки німецького майстра. Вони можуть перевершувати їх своєю барвистою фантазією та інтелектуальною насиченістю, але генетичний зв'язок прози Павича (і багатьох інших постмодерністів) з капріччо Гофмана абсолютно очевидний. Піонером цього стилю був, звичайно, автор «Володаря бліх», йому випало на долю зустріти бурхливе заперечення, нерозуміння, нищівну критику. Щоправда, творець «Малюка Цахеса», схильний до містифікації, сам трохи завинив у виникненні непорозумінь із сучасниками, називаючи, скажімо, цю повість-казку «невибагливим жартом, легко начерканим задля скороминущого розважання». Саме цей доволі ясний і прозорий твір аж ніяк не є «невибагливим жартом... задля... розважання». Ця чарівна казка, як і «Кіт Мур» і «Володар бліх», плід не лише барвистої, яскравої уяви митця, а й наслідок його філософських роздумів і дуже пильних критичних спостережень над німецьким, зокрема прусским соціально-політичним життям, над ментальністю німців. Звичайно, для сьогоденних читачів головна цінність прози Гофмана – естетична. Для нас не є надто цікавим, який був той чи інший художньо трансформований дійсний історичний факт чи відома постать доби, яка відійшла майже два століття тому. Але в тім-то й річ, що натяки, прозорі алузії, котрі були зрозумілі сучасникам автора «Малюка Цахеса» чи «Володаря бліх» і хвилювали їх як громадян чи драгували як об'єкт критики, пішли в непам'ять: лишилося щось важливіше – узагальнююче, художньо універсалізуюче, те, що вражає своїм цілком модерним звучанням в наші дні, як близькі й знайомі нам сатира й гротески Свіфта чи Салтикова-Щедріна.

Чарівна казка «Малюк Цахес» (1818) має багато ознак капріччо, як і «Золотий горнець». Але вона відрізняється у головному. Фонтануюча фантазія цього твору, на відміну від історії студента і двох його коханих, не меланхолійна. Щасливий кінець переживань Анзельма досить сумний. Його втеча у створену власною уявою маленьку, вбогу Атлантиду, та й весільний подарунок йому – золотий горнець, який у початковому задумі Гофмана був «нічною посудиною», – все це варіації сумної іронії над безпорадністю і приреченістю на тотальну життєву поразку романтичного невдахи-ідеаліста. А от хоч би що у «Малюку Цахесі» відбувалося, читача не полишає враження чогось світлого і веселого, якихось кумедних і втішних штучок, циркових фокусів. Може, такий ефект у нашому сприйнятті виникає через те, що всі персонажі (хіба крім зловісного головного) змальовані прозаїком із сміхом, легкою чи досить в'їдливою іронією, не виключаючи закоханого романтика-поета Бальтазара чи легковажної та веселої його нареченої Кандіди. Та й ті, кому за їх казковою функцією – творити дива, втручатися у земне життя, рятувати чи карати, – фея Роза Бельверде і могутній маг і чарівник Проспер Альпанус – наділені травестованими, наближеними до людських почуттями, поведінкою, вчинками (як античні боги у Івана Котляревського). Вони не всесильні, роблять помилки, конкурують, сваряться або

розігрують один одного, зовсім як звичайні обивателі. Щоправда, Проспер Альпанус у своїх володіннях виглядає доволі імпозантно. Він роз'їжджає в кареті, схожій на сяючу мушлю з колесами, які не риплять, а видають мелодійні звуки. Карету тягнуть міфічні білі одноноги, а на передку сидить срібний фазан-кучер і тримає у клюві золоті віжки. А служать йому дивні тварини і птахи, на кшталт велетенських жаб з людськими очима й страусів у золотавому пір'ї. Проспер творить нове життя, дає існування неживим зображенням і предметам. Через нього «заговорила природа, а разом з нею життя, що творить, з усією його грою» (Н. Берковський). Й одночасно цей всемогутній маг цілком по-дитячому бавиться із повними-порожніми чашками під час солідного кавування в розкішній феї Бельверде, яка, до речі, охоче бере участь у цій грі.

Про іронічний, жартівливий й розважальний бік казки можна писати й далі, але в ній велику питому вагу має і те, що Гофман навивав «глибоким задумом», «філософським поглядом на життя». Це, звичайно ж, центральна метафора твору – три золоті волоски, що їх через жалість фея Роза Бельверде подарувала страшненькій потворі, «головастуку» з павучими ніжками Цахесу. Доба переможного молодого капіталізму, в яку жив письменник, зробила для суспільства і для літератури дуже важливою проблему влади грошей, панування золота. Золоті волоски наділили Малюка всемогутністю. Він не тільки став першою особою в князівстві Керепес, впливовішою за самого князя Барзануфа, але й набув хист здаватися не тим, чим він є, а втіленням всіх талантів, красенем і розумником. Мабуть, не треба розводитися про те, як і в наш час гроші роблять дива, перетворюючи посередності на мудрих політиків, посполитих крадіїв у шляхетних меценатів і «друзів сиріт», безголосих дівчат і юнаків на кумирів натовпу тощо. Ми добре знаємо, що таке куплена преса і реклама, що таке піар. В казці механізм перетворення Цахеса на обдарованого співака, музиканта, маляра – казковий – це подаровані феєю волоски. Та цей образ є лише геніальним алегоричним втіленням закону дії багатства взагалі. У здатності Цахеса привласнювати чужі таланти й успіх ми впізнаємо добре відомі нам явища, коли творять одні, а нагороди і плату одержують інші, коли в будь-якій галузі культури, науки, мистецтва штучно створюються один чи два кумири, до яких як магнітом притягуються звання, лауреатства, улесливі панегірики на шпальтах газет, журналів, на телеекранах. Та годі звертатися до публіцистичного стилю. Гофман із своєю інтуїцією зробив із побаченого в сучасному йому житті точні прогнози й на майбутнє. Не випадково Малюк Цахес став одним з великих художніх узагальнень, містким символом, а його ім'я – прозвиськом. У казці є багато інших гротескних фігур і сатиричних оцінок різних сторін сучасного Гофману суспільства. Це і постать Моша Терпіна – псевдовченого, уособлення безплідної схоластичної науки. І князь країни Керепес Барзануф – продовжувач справи свого попередника Пафнуціуса Великого, який твердою рукою вводив серед підданих просвіту і викорінював забобони, виганяючи з країни фей та чаклунів, тобто фантазію і поезію. Жалюгідні й смішні, вони небезпечні своєю живучістю, бо, як і Цахес, вони «сама матерія суспільного життя в її дивовижних, хоч і щоденних парадоксах» (Н. Берковський). Сучасники Гофмана, миттєво впізнавши за казковим і смішним критику актуальних подій і постатей, читали «Малюка Цахеса» як сатиричний, гостро критичний твір. Наше сприйняття інше. Конкретне втратило актуальність, а універсальне вражає своєю актуальністю і нас. Завершення чарівної історії літературознавці тлумачать по-різному. Одні вважають його песимістичним, бо поет Бальтазар – борець проти огидного «імітатора» Цахеса – після ганебної загибелі карли в нічному горщику і свого одруження з красунею Кандідою одержує в подарунок дім, сад і чудову кухню, яка сама варить і де ніщо не підгорає, – тобто ідеальне міщанське існування. А це ж для романтика сумний фінал. Інші, навпаки, вважають, що автор нагороджує героя після всіх незугарностей і катаклізмів свободою від матеріальних турбот і нормальним щасливим існуванням, як це часто буває в завершеннях фольклорних казок. Можливість розмаїтих багатозначних тлумачень – одна з невичерпних можливостей, що її дарує нам іронічна проза Гофмана, його капріччо.

Фантастика буденності і буденність найхімернішої фантастики – особливість ще однієї примхливої за сюжетом і постатями казки, яка відіграла таку фатальну роль у житті Гофмана і прискорила його смерть. Це вже згадуваний «Володар бліх». Якщо «Малюк Цахес» має досить послідовний сюжет і виразно окреслені постаті, то в цьому капріччо всі складові такого піджанру (про що йшлося вище) сплітаються в дуже барвисту, але заплутану єдність. З головним героєм Перегрінусом Тисом все більш-менш ясно. Це типовий для Гофмана дивак, мрійник і самотник. Може, всі ці сторони в нього виразніші, більш згущені, ніж у інших подібних до нього персонажів. У ньому є щось від відомого нам кафкіанського характеру, що зазвичай формується під руйнівним сильним впливом тиранічних батька чи матері. Батьки Перегрінуса не були деспотами, але своєю сліпою любов'ю вони не дали синові стати дорослим. Він залишився безпорадною дитиною, що хоче, мов пташеня, ховатися в теплому гніздечку з роззявленим дзьобиком, чекаючи на смачного хробачка, що його принесуть турботливі родичі. І після їх смерті він продовжує подумки спілкування з ними і зберігає ритуали свого колишнього дитячого життя. Щоправда, автор посилає його на три роки в мандри по світу. Але нічого про ці мандри не розповідає, бо, мабуть, це була б зовсім інша історія. Значно плутанішими здаються інші персонажі казки, які мають кілька імен і кілька втілень. Це мініатюрна прегарна голландська дівчина Дертъє Ельвердінк, вона ж принцеса Гамагея з Фамагусти, істота загадкова, спокуслива й іноді підступна. І знайомий Перегрінуса колишній студент Георг Пепуш, темпераментний бунтівний молодик, а в іншому, казковому, втіленні – закоханий в Гамагею будяк Цегеріт. Це досить кумедні наукові суперники оптики і дослідники мікроорганізмів з іменами відомих реальних вчених Левенгука і Сваммердама і т. д. Переказувати вигадливо заплутані пригоди персонажів, їх відносини і перевтілення тут нема потреби. Читач про все це дізнається з тексту. Може, варто навести лише одну з літературознавчих гіпотез. У казці йдеться про «живу і плідну істину» (Гамагея), механічний матеріалізм, «знекровлюючий істину» (Принц п'явок), емпіричне безкриле псевдонаукове копірвання в «нікчемних» проявах життя (Левенгук і Сваммердам) і нарешті творчу синтетичну думку (Майстер Блоха). Перегрінус, який знаходить нарешті своє щастя з простою дівчиною Розонькою, втілює творчі поривання, кохання, почуття, що сильніші за абстрактне мислення, іронічний скепсис, «чисту» науку. Український вчений А. П. Шамрай, автор великої монографії про Гофмана, що запропонував цю гіпотезу (тут вона викладена скорочено і спрощено), першим спробував дати філософське тлумачення «Володаря бліх». Більшість із тих, хто писав про цю казку, навіть не намагалися заглибитися в її прихований глибокий зміст, обмежуючись тлумаченням лише політичних алюзій.

Найвідоміший роман письменника носить довгу назву: «Життєва філософія kota Мура вкупі з фрагментами біографії капелмейстера Йоганнеса Крейслера, що випадково збереглися у макулатурних листах». У титулі визначена структура твору. Він складається із хаотично перемішаних сторінок щоденника освіченого kota Мура і сторінок життєпису романтика композитора Крейслера. Романтичний принцип фрагментарності торжествує в книзі. Але, хоч вона і зібрана до купи начебто з уривків без початку і кінця, ця хаотичність, проте, умовна. Уважний читач дістає повне уявлення про два характери, протилежні один одному, дві долі, які розвиваються паралельно і стають яскравішими через контрастне зіставлення. Історія обдарованого і трагічно нещасного композитора, змушеного своєю музикою розважати жалюгідний двір князя крихітної держави, – це начебто головна серйозна тема музичного твору. А походеньки kota-філософа часто-густо виглядають у цьому творі як пародійний акомпанемент, знижений кумедний повтор і варіації на головну тему. Їх, на перший погляд, випадкове переплетіння, насправді строго продумане, майже математично вивірене, знову-таки, як у музиці. Композитор Гофман легко впізнається в романі. І це не лише тому, що він віддав героєві Крейслеру дуже багато із власних переживань, власної біографії, а й тому, що будує твір за принципами музичними, якими так чудово володів. Найпростіше пояснити зміст роману як художньо трансформовані факти життя автора – службу капелмейстером в Бамбергу, пристрасне і нещасливе

кохання до Юлії Марк. Так само легко визначити тих реальних людей, які були прообразами романних персонажів (мати реальної Юлії – консульша Франціска Марк і мати Юлії романної – радниця Бенцон, чоловік Юлії негідник Греспель – наречений другої Юлії принц Ігнатій). І все це відповідатиме дійсності, але лише частково, так само як не повністю вичерпує зміст твору нейтральне типове для романтизму протиставлення: митець – філістер, Крейслер – кіт Мур. І в цьому випадку, хоча б тому, що вчений кіт Мур теж своєрідний митець, досвідчений письменник, філософ, ба романтик (принаймні таким собі здається), Мур, звичайно ж, філістер, але не агресивно-войовничий, а досить симпатичний і кумедний, типовий бюргер бідермаєру, солідної і затишної буржуазної доби. Він приємний вже тим, що щирий, чесний у своїх нотатках, і попри всю свою ерудицію, мудрість начотника і латиніста, доволі наївний і відвертий. У ньому є, хоч і проста, примітивна, природність почуттів і бажань. Іронія, з якою змальований цей персонаж, весела, усміхнена. Зовсім іншою – саркастичною, злою – стає іронія під пером Гофмана, коли він описує життя при дворі в державі Зігартсвайлер, куди зла доля закинула Крейслера. Ось тут ми маємо найповніше втілення бездуховного філістерства, антимузичного світу, що йде війною і плете свої похмурі інтриги проти музики і поезії – вони ж краса і світло людського існування.

Піднесена духовність, справжній митецький дар Крейслера стають ще виразнішими в порівнянні з безкрилим самовпевненим мудруванням Мура, але істинний конфлікт розгортається не між ними, а між гуманною вільною думкою Крейслера-творця і відразливим світом мізерної держави безвільного князя Іреня, в якій керує і панує пекельна інтриганка радниця Бенцон. Ця сильна і владна особа – справжній небезпечний ворог. Заради влади в Зігартсвайлері честолюбна мати Юлії занапастила все, що в ній самій було людського, живого, талановитого. Зрадивши в собі жінку, людину, Бенцон йде до кінця. Знищує всіх, хто стоїть на її шляху, заради остаточного зміцнення своєї позиції при дворі, набуття офіційного статусу родички князя Іреня, свого коханця. Для цього ця безжальна мати жертвує і чарівною Юлією, яку безмежно кохає Крейслер. Вона планує весілля дочки з дегенеративним синочком володаря князівства принцом Ігнатієм і досягає успіху у своїх руйнівних для життя Крейслера і Юлії планах. Схожість з багатьма моментами і учасниками життєвої драми Гофмана очевидна. Та це не просте відтворення фактів біографії автора, а, як уже сказано, – їх художнє переосмислення, духовне перетворення, піднесення на вищий поетичний щабель.

На відміну від багатьох романтичних героїв Гофмана Крейслер не може полишити реальний світ Зігартсвайлера і втекти в ідеальний Джінністан, як не міг вирватися з Бамберга чи Берліна сам письменник. Роман не казка, хоч у ньому і діє вчений кіт. Мур – лише маска обивателя. Війна котів із собаками – це тільки досить злий гротеск на зіткнення студентів-корпорантів, а не по-справжньому казкова історія. Тобто тваринний світ у романі має не казкову, а алюзійну, алегоричну функцію. Інші і барви, і образи світу в романі. Вони буденніші, позбавлені фантастичної яскравості і буйства, так само, як ніжна лірична Юлія нічим не схожа на агресивну у своїх почуттях і діях вибрану принцесу Гамагею з «Володаря бліх». У романі панує не казковість, а умовність, прийом загострення, гіперболізації в межах реального. Для цього і потрібен кошачий світ, що майже нічим не відрізняється від людського. «Порівняння законів краси, – пише Д. Чавчанідзе, – за якими створена душа художника, з тими життєвими нормами, які він змушений приймати, будучи людиною реальному світу, становить головну проблему романтичного роману Гофмана». Головну, але не єдину. На сторінках твору розкидано більше, ніж будь-коли, критичних натяків на конкретні гостро сучасні для десятих років ХІХ століття історичні, політичні, суспільні події і постаті. Музикант Гофман, ставши радником пруської юстиції, не міг не політизуватися, не міг не відгукнутися на те, що хвилювало його суспільство, зайняти певну позицію до того, що в ньому відбувалося. Це опосередковано відбилося і на образі його героя Крейслера. З абстрактного мрійника він перетворюється на бунтівника, що ладен піти на вбивство заради порятунку свого ідеального кохання.

Герой роману стає суперечливішим, в ньому стикаються дисонуючі почуття до чесної Юлії і пристрасної загадкової принцеси Гедвіги. Тобто він набуває більшої життєвої переконливості, а тема кохання більшої складності й достовірності. Багато з того, що ми сприймаємо як яскраві знахідки Гофмана-людознавця в романі, знайшло своє продовження у творах письменників наступних поколінь, і не лише романтиків. Згадаймо хоча б лермонтовського Печоріна і його пародійного двійника Грушницького, або колізію роману Достоевського «Ідіот», в якому так багато, починаючи від історії князя Мишкіна, перегукується з історією Йоганна Крейслера. Вдумливий читач вітчизняної і зарубіжної літератури може пригадати не один подібний перегук чи варіацію на знайдене великим німецьким художником. Достатньо назвати імена Бальзака, Діккенса, Гоголя, Булгакова.

Про щедрий талант та дивовижну фантазію Ернста Теодора Амадея Гофмана – казкаря, філософа, сатирика, Митця з великої літери – написано дуже багато. Про сонячні чи моторошні твори автора «Золотого горнця», «Лускунчика», «Малюка Цахеса» чи «Пісочної людини», «Майората», здається, сказано вже чи не все. Але то тільки на перший погляд. З плином часу його проза повертається до нас все новими гранями, розкриває багатство змісту і формальну довершеність, оригінальність, новаторство. Вона лишається живою, а це доля тільки великих творінь.

Кіра Шахова

Володар бліх

Казка, що складається з семи пригод двох друзів

Пригода перша

Вступ, з якого прихильний читач дізнається про життя пана Перегрінуса Тиса якраз стільки, скільки йому треба знати. Святвечір у палітурника Леммергірта на Кальбахській вулиці і початок першої пригоди. Дві Аліни

Жив собі колись... але який автор за наших часів зважиться ще почати так свою розповідь! «Застаріло! Нудно!» – вигукує прихильний, чи, швидше, неприхильний читач, що, за мудрою порадою давнього римського поета,¹ хоче, щоб його зразу ввели *medias in res*.² Його поймає таке почуття, наче до нього прийшов балакучий гість, усівся й відкашлюється, лаштуючись почати свою нескінченну розповідь, – і він сердито згортає книжку, щойно розгорнувши її. Видавець чарівної казки про Володаря бліх, щоправда, вважає, що такий початок дуже добрий, властиво, навіть найкращий для будь-якої розповіді, недарма ж найуміліші оповідачі казок, – няньки, бабусі тощо, саме так споконвіку їх починали; та оскільки кожен автор переважно пише для того, щоб його читали, то він (цебто названий вище видавець) зовсім не хоче позбавляти прихильного читача радості й справді бути таким читачем. Тому він без зайвої балаканини зразу ж повідомляє йому, що в того самого Перегрінуса Тиса, про дивну долю якого йтиметься в цій казці, ще жодного святвечора так не колотилося серце від тривожного, радісного очікування, як саме того святвечора, з якого почнеться наша розповідь про його пригоди.

Перегрінус очікував святвечора в темній кімнатці, що прилягала до парадної зали, де для нього завжди готували різдвяні подарунки. Він то нечутно ходив з кутка в кутку, то на мить спинявся біля дверей, прислухаючись, що за ними робиться, то тихо сідав у кутку і, заплющивши очі, вбирив у себе дивовижні запахи марципанів і тістечок, які пробивалися з зали. Коли ж він знов швидко розплющував очі, його засліплювали яскраві промені світла, що стрибали по стіні, просочуючись крізь шпарку в дверях, і по тілу його перебігало дивне, солодке тремтіння.

Нарешті задзвонив срібний дзвоник, двері до зали розчинилися, і Перегрінус кинувся в ціле море мерехтливого світла від барвистих різдвяних свічок. Наче вкопаний, зупинився він перед столом, на якому гарно, рівненько були розкладені найчудесніші подарунки, і тільки гучне «О-о-о!» вихопилося з його грудей. Ніколи ще різдвяна ялинка не родила так рясно: геть усякі, які лише бувають на світі, ласощі, і серед них золоті горіхи та золоті яблука з саду Гесперид,³ висіли на її вітах, що ажгнулися під тим солодким тягарем. Годі описати всі виставлені там найцікавіші іграшки, чудесне олов'яне військо, такі ж самі лови, розгорнуті книжки з малюнками тощо. Він ще не зважувався навіть доторкнутися до котрогось із подарованих скарбів і тільки намагався стримати свій захват, при звичайтісь до радісної думки, що все це справді належить йому.

– О мої любі тату й мамо! О моя добра Аліно! – у величезному захваті вигукнув Перегрінус.

– Ну як, добре я все влаштувала, Перегрінчику? – мовила Аліна.⁴ – Правда ж, ти радий, хлопчику мій? Може, хочеш ближче оглянути всі ці чудові речі, випробувати свого нового коника? Глянь, який гарний, рудий, як вогонь!

---

¹ Мається на увазі «Послання до Пізонів» давньоримського поета Горация.

² В суть справи (лат.).

³ *Гесперида* – дочки бога ранкової зорі Геспера, що жили в садочку богині Гери і охороняли яблуню з золотими яблуками (грецька міфологія). Звідси вираз «яблука Гесперид».

⁴ *Аліна* – героїня повісті французького письменника С. де Буфле (1738–1815) «Аліна, королева Голконди». На сюжет цієї

– Чудовий кінь, – погодився Перегрінус, оглядаючи загнужданого дерев'яного коника, і з радості в нього аж сльози виступили на очах. – Чистокровної арабської породи.

І він негайно ж скочив на свого породистого, гордого коня. Та хоч Перегрінус був і дуже добрий їздець, цього разу він якось сплюхував: баский Понтіфакс (так звався кінь) захропів, став дибки, і вершник полетів додолу сторч головою. Але не встигла ще перелякана до смерті Алана кинутись на допомогу Перегрінусові, як той уже схопився на ноги і піймав за повід коня, що, брикаючи задніми ногами, хотів утекти. Перегрінус знов скочив у сідло і, докладаючи всіх зусиль, застосовуючи все своє вміння і вправність, зумів так приборкати дикого жеребця, що той застогнав, захрипів, затремтів усім тілом і визнав у ньому свого могутнього володаря. Коли Перегрінус зліз нарешті з сідла, Аліна відвела упокореного коня до стайні.

Хвацька їзда, від якої ходором ходила кімната, а може, й цілий будинок, скінчилась, і Перегрінус сів до столу, щоб спокійно оглянути решту чудових подарунків. Ласуючи марципанами, він водночас змушував то ту, то іншу фігуру показувати своє мистецтво, зазирає у книжки, потім зробив огляд своєму війську і дійшов до висновку, що воно дуже доцільно обмундироване і поза всяким сумнівом непереможне, бо в жодного солдата не було шлунка. Нарешті він перейшов до ловів і з прикрістю пересвідчився, що серед подарунків є тільки лови на зайців і на лисиць, а ловів на оленів і на диких свиней немає. А мали ж бути, Перегрінус знав це краще, ніж будь-хто, бо сам і купував усі ті подарунки, надзвичайно пильно й старанно їх добираючи...

Та, мабуть, треба вберегти ласкавого читача від прикрих непорозумінь, яких йому не минути, коли автор захопиться й розповідатиме собі далі, забувши про те, що хоч йому самому добре відомі всі обставини, пов'язані з різдвяними подарунками, про які йде мова, ласкавий читач нічогосінько про них не знає і тільки хоче дізнатися.

Дуже б помилився той, хто уявив би собі, що Перегрінус Тис – хлопчак, якому добра мати чи якась інша прихильна до нього істота жіночої статі, що має романтичне ім'я Аліни, приготувала різдвяні подарунки. Де там!

Пан Перегрінус Тис досяг тридцяти шести років, тобто чи не найкращого віку в житті. Шість років тому його вважали красенем, а тепер, і цілком справедливо, – приємним на вигляд чоловіком; але завжди, і тоді й тепер, усі ганили його за те, що він надто замикається в собі, не знає життя і, мабуть, піддався якійсь хворобливій меланхолії. Батьки, які мали дочок на порі, вважали, що шановному Тисові, щобвилікуватись від меланхолії, найкраще було б одружитися; у нього ж і вибір великий, і навряди чи якась дівчина йому відмовить. Думка цих добродіїв, особливо щодо згоди дівчат вийти за нього заміж, була цілком слушною, бо пан Перегрінус Тис, крім того, що, як уже сказано, був приємним на вигляд чоловіком, мав ще й добрий статок, успадкований від батька, пана Бальтазара Тиса, дуже заможного купця. Таким високообдарованим чоловікам на їхнє невинне питання: «Чи ви згодні, люба моя, ошчасливити мене, віддати мені свою руку?» – дівчина, яка на кохання вже дивиться без колишньої екзальтації, тобто, яка має вже щонайменше двадцять три – двадцять чотири роки, майже завжди відповідає, почервонівши і опустивши очі: «Поговоріть із моїми дорогими батьками, я не маю своєї волі і слухаюсь кожного їхнього слова!» А батьки, молитовно склавши руки, кажуть: «Якщо на те Божа воля, то ми не заперечуємо, любий сину!»

Та пан Перегрінус Тис ні до чого, здавалося, не відчував такої нехиті, як до одруження. Бо, крім того, що він взагалі був відлюдкуватий, особливо дивну ідіосинкразію виявляв він до жіноцтва. Коли поблизу опинялася якась жінка, на лобі в Перегрінуса виступали краплі поту, а якщо вже до нього озивалася молода, та ще й гарна дівчина, він так лякався, що язик йому прилипав до піднебіння, а все тіло судомно тремтіло. Може, саме тому його стара служниця була така неймовірно бридка, що багато хто з мешканців околиці, де жив пан Перегрінус Тис,

вважав її за якусь природничо-історичну дивовижу, її розпатлані, чорні з сивиною коси дуже пасували до червоних каправих очей, а товстий, мідного кольору ніс – до білих, аж синіх губів: то був довершений образ кандидатки на Блоксберг.⁵ Два чи три сторіччя тому їй навряд чи пощастило б уникнути вогнища, а тепер Перегрінус Тис, та, мабуть, і не тільки він, вважали її за вельми добродушну особу. І вона й справді була добродушна, а тому їй можна було пробачити, що для підкріплення й потреби свого тіла вона за день вихиляла не одну чарочку горілки і, може, надто часто діставала з-за пазухи величезну, чорну, лаковану табакерку й щедро набивала свій показний ніс справжньою оффенбахською табакою. Ласкавий читач уже здогадався, що ця дивовижна особа і є та сама Аліна, яка влаштувала різдвяну ялинку. Бог його знає, як саме їй дісталось славнозвісне ім'я королеви Голконди...

Та якщо батьки, які мали дочок на порі, вимагали, щоб заможний і приємний на вигляд Перегрінус Тис переборов свій страх перед жінками й негайно одружився, то старі парубки казали, що пан Перегрінус Тис добре робить, бо з його вдачею краще взагалі не одружуватись.

Погано тільки, що при слові «вдача» дехто з них робив дуже таємничу міну, а на прохання розповісти докладніше, що все це означає, вони відверто натякали, що в пана Перегрінуса Тиса, на жаль, не всі дома і що ця вада була в нього від самого дитинства. Ті, хто вважав бідолашного Перегрінуса за причинного, належали переважно до категорії людей, твердо переконаних, що на великій життєвій дорозі, якої нам наказує триматися розум і розважність, ніс – найкращий провідник і дороговказ і що ліпше надіти на очі шори, ніж допустити, щоб тебе звабили вбік запашний куш чи квітучий моріжок.

А втім, треба визнати, що і в зовнішності пана Перегрінуса, і в його вдачі було багато дивного, з чим люди не могли змиритися.

Ми вже казали, що батько пана Перегрінуса Тиса був дуже заможний, солідний купець, а коли ще й додамо, що він мав дуже гарний будинок на привітному Кінському ринку і що в цьому будинку, та ще й у тій самій кімнаті, де малий Перегрінус завжди діставав різдвяні подарунки, дорослий Перегрінус отримав їх і цього разу, то не лишиться ніякого сумніву, що дивовижні події, про які ми хочемо тут розповісти, відбувалися не десь-інде, як у славетному, прегарному місті Франкфурті-на-Майні.

Батьки пана Перегрінуса нічим особливим не відзначалися; досить того, що вони були чесні й тихі люди, і ніхто про них не казав нічого поганого. На біржі пана Тиса безмежно поважали завдяки тому, що він завжди впевнено і вміло гендлював на великі суми, вигравав їх одну за одною, але не ставав від того пихатим, а лишався таким самим скромним, як і був, ніколи не хвалився своїм багатством і виявляв його тільки тим, що не скнарував ні в малому, ні в великому і навіть ставився поблажливо до неоплатних боржників, які попали в біду, хоч вони й самі були винні.

Дуже довго в пана Тиса не було дітей, аж поки нарешті, майже через двадцять років після шлюбу, пані Тис подарувала своєму чоловікові гарного, здорового хлопчика, що й був нашим Перегрінусом Тисом.

Можна собі уявити, які безмежно раді були батьки. Ще й досі мешканці Франкфурта розповідають про пишні хрестини, які влаштував старий Тис і на яких він пригощав усіх най-благороднішим, багато років вистояним рейнським – таке вино подають хіба що на святі коронації. Та ще більшої хвали старий пан Тис заробив собі тим, що покликав на хрестини кількох людей, які ставились до нього вороже і немало зробили йому прикрощів, а також і тих, перед ким він сам відчував себе винним, і таким чином банкет став святом миру й прощення.

Ох! Доброму панові Тису й на думку не спадало, що той самий хлопчик, народженню якого він так зрадів, скоро завдасть йому стільки горя й клопоту.

---

⁵ Блоксберг – гора, на якій за давньою німецькою легендою у Вальпургієву ніч збираються відьми (як це має відбуватися, показав Гете у сцені з «Фаусту», що так і називається – «Вальпургієва ніч»).

З найперших же місяців свого життя малий Перегрінус почав виявляти дуже дивну вдачу. Кілька тижнів він безперервно кричав день і ніч, хоч не видно було, щоб у нього щось боліло, а потім раптом затих і ніби заляк, нічого не відчуваючи. Здавалося, ніщо не могло справити на нього ніякого враження, його маленьке личко ані розквітало в усмішці, ані кривилося від плачу, наче то була не дитина, а мертва лялька. Мати казала, що, будучи вагітною, вона здивувалась на старого бухгалтера, який уже двадцять років мовчки, мов закам'янілий, з таким самим дерев'яним виразом на обличчі, сидів у конторі над рахунками. Багато гарячих сліз пролила вона над своїм автоматом.

Нарешті хрещеній матері спала щаслива думка принести малому Перегрінусові надзвичайно строкатого і, правду кажучи, дуже бридкого арлекіна. Очі в хлопчика раптом дивно ожили, на устах з'явилася лагідна усмішка, він простяг руки до ляльки і, отримавши її, ніжно пригорнув до грудей. Потім він знов звів на строкатого чоловічка такий тямущий, промовистий погляд, наче в ньому раптом прокинулись розум і почуття, та ще й сильніші, ніж бувають у дітей такого віку.

– Він надто розумний, – сказала хрещена мати, – і довго не проживе. Ви тільки гляньте йому в очі, він уже думає багато більше, ніж йому годилося б.

Ці слова дуже втішили старого пана Тиса, який уже був змирився з думкою, що після багатьох років даремних сподівань він став батьком недоумка; та невдовзі на нього звалився новий клопіт.

Давно вже минув той час, коли діти звичайно починають говорити, а Перегрінус і досі не вимовив жодного слова. Можна було б подумати, що хлопець глухонімий, якби він, бувало, не дивився на того, хто до нього звертався, таким уважним, зацікавленим поглядом, часом навіть з радісним чи сумним виразом на обличчі, – кожному було видно, що він не тільки все чує, але й розуміє. А нянька розказувала про нього ще й не таке, і як же здивувалася мати, сама переконавшись, що це правда! Уночі, коли хлопчик лежав у постелі й думав, що його ніхто не чує, він тихо проказував окремі слова і навіть цілі речення, та ще й майже не калічив їх, як звичайно калічать діти в його віці, – видно робив такі вправи віддавна. Небо обдарувало жінок особливим хистом угадувати, яким шляхом розвивається людська натура, що перебуває тільки-но в зародку, і через це, особливо для малих дітей, вони, як правило, найкращі виховательки. Цей хист допоміг і пані Тис; вона не показувала хлопчикові, що його підслухують, і не тільки не змушувала його балакати, а навпаки – іншим способом спритно домоглася того, що він сам перестав приховувати свій чудовий талент і, всім на диво, повільно, але чітко заговорив при людях. Проте до розмови він завжди виявляв якусь нехоть і був дуже задоволений, коли йому давали спокій.

Так пан Тис пережив і страх, що його син буде німий, але потім за цим клопотом прийшов інший, ще більший. Коли малому Перегрінусові настав час братися до науки, він знов повівся так, наче йому тільки з величезним зусиллям можна було втовкмачити щось у голову. На диво, з читанням і письмом сталося те саме, що й з мовою: спершу він не міг нічого втнути, а потім раптово й несподівано все в нього пішло якнайкраще. А проте, коли Перегрінус підріс, жоден учитель не лишався надовго в їхньому домі, і не тому, що хлопчик їм не подобався, – просто вони ніяк не могли пристосуватися до його вдачі. Перегрінус був тихий, слухняний, старанний, а все ж про систематичне навчання, якого домагалися вчителі, годі було й думати, бо він тільки те розумів, тільки тим захоплювався, що промовляло до його душі, а все решта проходило повз нього, не лишаючи ніякого сліду. А до його душі промовляло тільки все чудесне, все те, що збуджувало його уяву, чим він потім жив і про що мріяв. Наприклад, він отримав колись у подарунок великий, на цілу стіну в його кімнаті, план міста Пекіна з усіма вулицями, будинками тощо. Коли Перегрінус глянув на казкове місто, на химерний люд, що неначе юрмився на його вулицях, він, мов на помах чарівної палички, перенісся в інший світ, у якому відчув себе наче вдома. Він жадібно накинувся на все, що тільки міг знайти про Китай, про китай-

ців, про Пекін, намагався тоненьким, співучим голосом вимовляти звуки китайської мови за тим описом, який йому десь трапився, навіть спробував картонними ножицями перекроїти свій халат із найкращого камвольного атласу на китайський фасон, щоб, як усі китайці, весело гуляти пекінськими вулицями. А до всього іншого йому було байдуже, на біду вчителєві, від якого старий пан Тис суворо вимагав, щоб він ознайомив свого вихованця з історією ганзейського союзу. Довідавшись з великим жалем, що Перегрінуса не можна витягти з Пекіна, батько звелів витягти самий Пекін з хлопцевої кімнати...

Поганою ознакою старий пан Тис вважав уже те, що Перегрінусові ще змалку лічильні жетони подобалися більше, ніж дукати. А підрісши, хлопець почав виявляти відверту огиду до великих грошових мішків і конторських книг. Та найдивовижніше було те, що він просто чути не міг слова «вексель»: у нього тоді по тілу проходила судом і, як він запевняв, з'являлося таке почуття, яке буває, коли хтось вістряем ножа водить по шибці. Довелося панові Тису визнати, що Перегрінус змалку показав себе непридатним до купецького ремесла, і хоч як йому хотілося, щоб син пішов його слідом, він таки відмовився від цього бажання в надії, що Перегрінус присвятить себе чомусь іншому. Пан Тис дотримувався тієї засади, що й найзаможніша людина повинна щось робити і мати якесь становище в житті; до неробства він відчував огиду, а саме до нього був очевидячки схильний Перегрінус, дарма що мав чимало безладно накопичених знань, які він здобув своїм власним способом. Це був найбільший і найтяжчий клопіт для старого Тиса. Перегрінус не хотів нічого знати про реальний світ, а старий жив тільки в реальному світі, тож незгода між батьком і сином була неминуча, і чим старший ставав Перегрінус, тим вона виявлялася різкіше, на превеликий жаль матері, яка радо б дозволила своєму лагідному, слухняному Перегрінусові, найкращому синові, вільно жити в незрозумілому, щоправда, для неї світі мрій і марень і яка не могла збагнути, чому батько неодмінно хоче нав'язати йому якусь працю.

За порадою досвідчених друзів старий Тис послав сина в Ієнський університет; а коли той повернувся через три роки, старий добродій сердито вигукнув:

– Ну от, так я й думав! Дурним мрійником поїхав, дурним мрійником і вернувся!

Пан Тис не помилявся в тому, що Перегрінус у своїй натурі нітрохи не змінився, лишився таким самісіньким, як і був. Але пан Тис іще не втратив надії якось напоумити свого сина-виродка, думав, що коли він спробує силоміць залучити Перегрінуса до справ, то, може, той зрештою все-таки звикне до них і змінить свої уподобання. Він послав його до Гамбурга з завданням, яке можна було виконати, навіть не дуже розуміючись на торгівлі, а крім того, дав йому рекомендаційного листа до свого тамтешнього приятеля з проханням не лишити хлопця без доброго слова й щирої поради.

Пегрегрінус поїхав до Гамбурга, вручив приятелєві свого батька не тільки рекомендаційного листа, а й усі папери, що стосувалися його завдання, а сам зник невідомо куди.

Тоді від приятеля пана Тиса надійшла така звістка:

«Вашого цінного листа від... числа вчасно вручив мені Ваш шановний син. Але сам він більше не з'являвся, а зразу ж поїхав з Гамбурга, не лишивши ніяких доручень. На перець тут попит невеликий, на бавовну поганий, каву беруть тільки середніх гатунків, зате добре йде меліс, а також весь час тримаються ціни на індіго. Мое шанування і т. д.»

Ця звістка неабияк збентежила б пана Тиса та його дружину, коли б з тією самою поштою не надійшов лист і від самого блудного сина, в якому він найпокірніше вибачався, що ніяк не міг виконати, як того хотів батько, отриманого завдання, і що його непереможно ваблять далекі краї, з яких він через рік сподівається вернутися щасливішим і веселішим.

– Ну й добре, – сказав старий добродій, – хай хлопець оглянеться по світі, може, там з нього витрусять його химери.

Мати забідкалася, що синові може не стати грошей на далеку дорогу, – мовляв, він дуже злегковажив, не написавши, куди саме поїхав. Але старий тільки засміявся:

– Нічого, як не стане грошей, то швидше пізнає життя. Не написав, куди він хоче їхати, то принаймні знає, де нас його листи застануть.

Так ніхто й не довідався, куди помандрував Перегрінус; одні запевняють, що він побував у далекій Індії, а інші, навпаки, вважають, що він відвідав її лише в своїй уяві. Певне тільки одне: що він був десь далеко, бо вернувся до Франкфурта не через рік, як обіцяв батькам, а через цілих три роки, та ще й пішки, обшарпаний і схудлий.

Батьківський дім був наглухо зачинений, і хоч скільки Перегрінус дзвонив і стукав, ніхто в ньому не озивався.

Нарешті прийшов з біржі сусід, і Перегрінус зараз-таки спитав його, чи не поїхав кудись пан Тис.

Та сусід перелякано відсахнувся від нього й вигукнув:

– Пан Перегрінус Тис! Невже це ви? Вернулися нарешті? Хіба ви нічого не знаєте?

Одне слово, Перегрінус довідався, що за той час, коли він був у мандрах, батьки його одне за одним померли, суд поцінував їхнє майно і, оскільки ніхто не знав, де перебуває Перегрінус, опублікував у газеті оголошення, в якому пропонував йому вернутися до Франкфурта й отримати батьківську спадщину.

Перегрінус мовчки стояв перед сусідом, і вперше серце в нього защеміло від горя. Чудовий, розкішний світ, у якому досі він жив так безтурботно, розвалився в нього на очах.

Сусід, побачивши, що Перегрінус не може зробити нічогосінько з того, до чого тепер негайно треба було взятися, запросив його до себе додому і швиденько загалагодив усе сам; таким чином Перегрінус того ж таки вечора опинився в батьківському домі.

Геть знеможений, пригнічений розпукою, якої він ще ніколи не відчував, Перегрінус опустився у велике батькове крісло, що й досі стояло на своєму давньому місці. Враз біля нього почувся голос:

– Як добре, що ви знов дома, любий пане Перегрінусе! Ох, якби ви були вернулися раніше!

Перегрінус підвів очі і просто перед собою побачив стару жінку, яку батько взяв йому за няньку, найбільше із жалю до неї, бо вона була така страшенно бридка, що ніяк не могла знайти собі роботи; так вона відтоді в них і лишилася.

Довго дивився Перегрінус на стару, нарешті, дивно усміхнувшись, мовив:

– Це ти, Аліно? Правда ж, батько й мати ще живі? – Він підвівся, обійшов усі кімнати, оглядаючи кожен стілець, кожен стіл, кожную картину тощо. Потім спокійно сказав: – Так, ніщо тут не змінилося, відколи я поїхав звідси, і не повинне змінитися й надалі!

Від цієї хвилини Перегрінус почав провадити той дивний спосіб життя, про який ми вже згадували на початку. Тримаючись осторонь від усякого товариства, він жив у великому просторому будинку спершу в цілковитій самоті, тільки зі своєю нянькою, а потім наймаючи кілька кімнат одному старому чоловікові, батьковому приятелю. Той чоловік, здавалося, був такий самий відлюдкуватий, як і Перегрінус. Через те вони, Перегрінус і старий, так добре ладнали між собою – бо ніколи не бачили один одного.

Тільки чотири родинні свята Перегрінус справляв дуже врочисто: дні народження батька й матері, перший день Великодня і день своїх хрестин. У ці дні Аліні доводилося накривати стіл на стільки осіб, скільки колись запрошував батько, готувати ті самі страви й подавати те саме вино, яке подавали за батька. Певна річ, що на стіл, за багаторічним звичаєм, ставили те саме, що й колись, срібло, ті самі тарілки й ті самі келихи, пильно збережені серед батькової спадщини. Перегрінус суворо стежив, щоб Аліна нічого не забула. Коли стіл був накритий, Перегрінус сідав до нього сам-один, їв і пив мало, а більше прислухався до розмови батьків, уявних гостей і лише скромно відповідав на те чи інше запитання, з яким до нього звертався хтось із товариства. Тільки-но мати відсовувала свого стільця, як він підводився з-за столу разом з гістьми, якнайввічливіше прощався з кожним і йшов до своєї самотньої кімнати, дору-

чивши Аліні роздати всю ту силу їжі, що так і лишалась неторканою, а також вино убогим із навколишніх вулиць; стара нянька, щира душа, сумлінно виконувала доручення свого пана. Дні народження батька й матері починалися з того, що Перегрінус, як колись у дитинстві, рано-вранці приносив до кімнати, де сиділи батьки, гарний вінок з квіток і проказував вивчені напам'ять вірші. В день своїх хрестин він, звичайно, не міг сидіти за столом, бо недавно ще тільки народився, тому Аліні доводилося дбати про все самій, тобто припрошувати гостей до чарки і взагалі бути господинею за столом; решта все відбувалося так, як і на інші свята.

Та, крім них, у Перегрінуса був ще один особливо радісний день у році чи, вірніше, радісний вечір, а саме – святвечір; жодна інша втіха не сповнювала таким тихим захватом його дитячу душу.

Він сам дбайливо закупував барвисті свічки на ялинку, іграшки, ласощі, все, що в дитинстві готували для нього батьки, а потім святвечір ішов своїм звичаєм, як уже відомо ласкавому читачеві.

– Все-таки дуже мені прикро, – сказав Перегрінус, ще трохи погравшись подарунками, – дуже мені прикро, що загубилися лови на оленів і на диких свиней. І де тільки вони могли дітися? – Враз він помітив серед подарунків не відкриту що коробку й радісно вигукнув: – Ага, ось вони! – Він швидко схопив коробку, гадаючи, що то і є лови, яких йому бракувало; але, відчинивши її, побачив, що вона порожня, і злякано відсахнувся, неначе охоплений раптовим страхом. – Дивно, – тихо сказав він сам до себе, – дуже дивно! Що ж це за коробка? Мені здалося, наче звідти на мене вискочило щось страшне й небезпечне, тільки зір мій надто слабкий, щоб побачити його!

На його запитання Аліна відповіла, що знайшла коробку серед іграшок, але відчинити її не змогла, хоч як силкувалася, а тому й вирішила, що в ній лежить щось особливе і піддається вона тільки вправній руці її пана.

– Дивно, – знов сказав Перегрінус, – дуже дивно! А мені ці лови найбільше подобались. Може, це якась погана прикмета? Але хто це на святвечір піддається таким похмурих думкам, та ще й коли для них немає ніяких підстав? Аліно, принеси кошика!

Аліна миттю принесла великого білого кошика, Перегрінус обережно склав у нього іграшки, ласощі й свічки, тоді взяв кошика під пахву, а різдвяну ялинку на плече й вирушив у дорогу.

Пан Перегрінус Тис мав дуже приємну, похвальну звичку з'являтися з усіма своїми подарунками, які він сам собі й готував, наче сам Христос із чудовими, барвистими гостинцями, в якусь убогу родину, де, він знав, були малі діти, щоб на кілька годин перенестися в щасливе, веселе дитинство. Побачивши бурхливу, ясну радість дітей, він тихенько залишав їх і часто до півночі ходив вулицями, бо не міг упоратися з солодким хвилюванням, що стискало йому груди, і його власний дім здавався йому похмурих склепом, у якому він сам поховав себе з усіма своїми радощами. Цього року він ніс подарунки дітям убогого палітурника Леммергірта, вправного і роботящого майстра, що з якогось часу працював на Перегрінуса; у нього було троє жвавих хлопчаків, від п'яти до дев'яти років, і пан Перегрінус знав їх.

Палітурник Леммергірт жив на останньому поверсі тісного будинку на Кальбахській вулиці. Зимовий вітер свистів і ревів, ішов то сніг, то дощ, тож можна собі уявити, як важко було панові Перегрінусу добратися до своєї мети. У вікнах Леммергірта блимало кілька мізерних свічечок. Перегрінус насилу вибрався нагору крутими сходами.

– Відчиніть! – гукнув він, стукаючи в двері. – Відчиніть, Христос посилає слухняним дітям свої дарунки!

Палітурник перелякано відчинив двері й довго дивився на заліпленого снігом Перегрінуса, поки нарешті впізнав його.

– Вельмишановний пане Тисе, – вражено озвався Леммергірт, – вельмишановний пане Тисе, скажіть, ради бога, чим я сподобився такої великої честі, та ще й на святвечір?

Та пан Перегрінус не дав йому доказати.

– Діти, діти, дивіться, Христос посилає вам дарунки! – знов вигукнув він, підбіг до великого розсувного столу посеред кімнати й почав викладати сховані в кошику різдвяні дарунки. Мокру ялинку, з якої капала вода, довелося, звичайно, лишити за дверима. Палітурник і досі не міг зрозуміти, що все це означає, але дружина його була здогадливіша: вона усміхнулася Перегрінусові з сльозами на очах, а хлопчики стояли віддалік і мовчки поїдали очима кожен подарунок, який з'являвся з кошика, і часто, не втримавшись, голосно скрикували з радості й подиву.

Нарешті Перегрінус вдало розділив дарунки за віком дітей, засвітив усі свічки й вигукнув:

– Сюди, діти, сюди! Ось дарунки, які вам послав Христос!

Тоді хлопчики, які не могли ще до кінця збагнути, що все це належить їм, радісно закричали й застрибали навколо столу.

Батьки хотіли подякувати благодійникові, та якраз подяки батьків і дітей пан Перегрінус щоразу намагався уникнути; він і тепер налаштувався тихенько втекти, як завжди, і був уже біля дверей, коли вони зненацька відчинилися і в яскравому сяйві різдвяних свічок перед ним з'явилася молода, пишно вбрана жінка.

Автор рідко справляє гарне враження, коли починає докладно змальовувати, який вигляд має та чи інша красуня, що про неї йде мова в його оповіданні: яка вона на зріст, як тримається, яку має постать, якого кольору очі й коси; мабуть, багато краще поставити її перед очі ласкавому читачеві всю, а не подавати частинами. І тут також досить було б запевнити читача, що жінка, з якою зустрівся в дверях переляканий до смерті Перегрінус, була надзвичайно гарна й мила, якби не треба було конче згадати деякі особливі риси, властиві тій маленькій особі.

Так, вона справді була маленька, навіть занадто маленька на зріст, але дуже струнка й граціозна, її обличчя, взагалі вродливе й виразне, здавалося якимсь дивним і нетутешнім через те, що зіниці були більші, а чорні, наче полаковані, брови сиділи вище, ніж звичайно. Одягнена чи, швидше, вичепурена та жіночка була так, ніби щойно приїхала з бенкету: в чорних косах блищала розкішна діадема, багаті мережива лише до половини прикривали повні груди, сукня з важкого шовку в бузкову й жовту клітку облягала гнучкий стан і широкими складками спадала якраз настільки, щоб можна було побачити найчудесніші, взуті в білі черевички ноги, так само як мереживні рукави були саме такі завдовжки, а білі лайкові рукавички досягали саме настільки, щоб між ними лишилася відкритою найкраща частина бездоганних рук. Багате намисто й діамантові сережки доповнювали вбрання.

Певна річ, що палітурник був такий самий спантеличений, як і пан Перегрінус, а діти, лишивши іграшки й пороззявлявши роти, втупили очі в незнайому пані; але жінок найменше вражає все дивне й незвичайне, і взагалі вони найшвидше опановують себе, а тому дружина палітурника перша спромоглася на слово й спитала дивну гостю, що вона бажає.

Тепер дама зовсім зайшла до кімнати, і наляканий Перегрінус хотів був уже скористатися цією хвилиною, щоб швиденько втекти, але дама схопила його за обидві руки й солодким голосом пролеbedіла:

– Отже, доля все-таки зласкавилась до мене, я все-таки догнала вас! О Перегріне, мій любий Перегріне, яке чудесне, щасливе побачення!

Вона підняла праву руку так, що торкнулася уст Перегріна, і він мусив її поцілувати, хоч на лобі в нього виступили холодні краплі поту. Тоді дама відпустила його руки, і тепер йому була відкрита дорога до втечі, але він відчував себе ніби замороженим, як бідолашна тварина зачарована поглядом гримучої змії.

– Дозвольте, – знов озвалася дама, – дозвольте мені, дорогий Перегріне, взяти участь у чудовому святі, яке ви, ніжна, шляхетна душа, влаштували невинним дітям. Дозвольте й мені вкласти в нього свою пайку.

І вона почала діставати з гарненького кошичка, який висів у неї через руку і якого аж тепер усі помітили, всілякі іграшки, одну кращу за другу, і мило, дбайливо розставляти їх на столі. Потім підвела до нього хлопчиків, показала кожному, що кому належить, і так гарно поводитися з дітьми, що краще годі й уявити. Палітурник думав, що все це йому сниться, а його дружина хитро усміхалася, бо була впевнена, що між паном Перегрінусом і незнайомою дамою є якась особлива домовленість.

Поки батьки дивувалися, а діти раділи, незнайома дама сіла на стару, розхитану канапу і посадила поряд із собою пана Перегрінуса, що вже сам не знав, чи це він, чи не він.

– Любий мій, – тихо прошепотіла вона йому на вухо, – любий мій, дорогий друже, якою радісною, якою щасливою я себе почуваю біля тебе!

– Але ж, – промурмотів, заникуючись, Перегрінус, – але ж, шановна пані...

Та раптом, бог його знає як, уста незнайомої дами опинилися так близько біля його уст, що не встиг він ще й подумати про поцілунок, як уже поцілував її; можна собі уявити, що він після цього знов і вже остаточно втратив дар слова.

– Мій милий друже, – повела далі незнайома дама, так близько присунувшись до Перегрінуса, що ще трохи, і вона б сіла йому на коліна, – мій милий друже! Я знаю, що тебе засмучує, знаю, що сьогодні ввечері болюче вразило твою чисту дитячу душу. Але не журися! Я принесла тобі те, що ти загубив і що вже навряд чи сподівався колись вернути!

І незнайома дама дістала з того самого кошичка, в якому були іграшки, дерев'яну скриньку і вручила її Перегрінусові. То були лови на оленів і на диких свиней, яких йому не вистачало на столі з різдвяними подарунками. Важко було б описати ті дивні почуття, що боролися тієї хвилини в грудях Перегрінуса.

Якщо в усій постаті незнайомої, незважаючи на всю її грацію і вроду, все-таки було щось примарне, від чого мороз пішов би поза спиною навіть у людей, що не боялись жінок так, як Перегрін, то який же жах охопив і так уже наляканого Перегріна, коли він побачив, що цій дамі відомі геть усі найпотаємніші його думки. І все ж таки серед того жаху, коли він підводив очі і назустріч йому з-під довгих шовкових вій зорів переможний погляд найчудовіших у світі чорних очей, коли він відчував солодкий подих прекрасної істоти, електричну теплоту її тіла, – все ж таки в ньому блаженно-болісним тремтінням озвалося невимовне бажання, якого він досі не знав. І тоді вперше весь спосіб його життя, гра в різдвяні подарунки здалися Перегрінусові дитинністю і несмаком, і йому стало соромно, що дама знала про це; а водночас йому здалося, начебто подарунок дами був живим доказом того, що вона його зрозуміла, як ніхто досі на землі, і що тільки глибоке, ніжне почуття спонукало її саме так зробити йому радість. Він вирішив навіки зберегти коштовний подарунок, ніколи не випускати його з рук і, охоплений непереборним почуттям, палко притис до грудей коробку з ловами на оленів і диких свиней.

– О як чудесно! – прошепотіла незнайома. – Тебе тішить мій дарунок! О мій любий Перегріне, виходить, мене не обдурили мої сни, мої передчуття!

Пан Перегрінус Тис трохи отямився і нарешті спромігся цілком чітко й виразно сказати:

– Але ж, дорога моя, шановна пані, якби я знав, з ким мені випало щастя розмовляти!

– Шельмо! – перебила пана Перегрінуса дама, лагідно поплескавши його по щоці. – Шельмо! Ти тільки прикидаєшся, що не знаєш своєї вірної Аліни. Та, мабуть, час уже нам дати спокій цим добрим людям. Проведіть мене, пане Тисе!

Почувши ім'я Аліни, пан Перегрінус, звичайно, подумав про свою стару няньку, і йому здалося, ніби в голові в нього замахав крильми вітряк і все зрушив із свого місця.

Коли незнайома дама почала весело й привітно прощатися з усією родиною, палітурник з великого подиву й пошани тільки й зміг промурмотіти щось незрозуміле, але діти поставились до неї як до давньої знайомої, а дружина палітурника сказала:

– Ви, пане Тисе, із своєю вродою і людяністю цілком заслужили таку гарну, добру наречену, що навіть уночі допомагає вам робити добре діло. Вітаю вас від щирого серця!

Незнайома дама зворушено подякувала і запевнила її, що день їхнього весілля буде й для них святом, потім, твердо заборонивши палітурникові та його дружині проводити їх з паном Тисом, сама взяла свічку з ялинки, щоб посвітити собі на сходах.

Можна собі уявити, які почуття огорнули пана Тиса, коли незнайома дама повисла в нього на руці! «Проведіть мене, пане Тисе, – думав він, – означає: сходами вниз і до карети, яка стоїть перед дверима і біля якої чекає служник, а може, й цілий почет, бо, врешті, це ж напевне якась божевільна принцеса, що тут... Господи, порятуй мене якнайшвидше від цієї дивної, тяжкої халепи і збережи мені мій убогий глузд!»

Пан Тис і гадки не мав, що всі події, які сталися досі, були тільки прологом найдивовижнішої пригоди, а тому, не здогадуючись про те, зробив дуже добре, що наперед попросив Господа зберегти йому глузд.

Коли Перегрінус і незнайома дама зійшли вниз, невидимі руки відчинили перед ними вхідні двері і так само потім зачинили їх. Та Перегрінус нічого не помітив, бо надто був здивований тим, що перед будинком не було й признаки ані карети, ані служника, що чекав би на пані.

– Ради бога! – вигукнув Перегрінус. – Де ж ваша карета, ласкава пані?

– Карета? – мовила дама. – Яка там карета? Я так нетерпеливилась, так боялася, що не знайду вас, – то невже ж би я спокійнісінько поїхала сюди в кареті, як ви думаєте, любий Перегріне? Ні, туга й надія гнали мене вперед, я в бурю й негоду бігала по всьому місту, поки нарешті знайшла вас. Дякувати Богу, таки знайшла. Тепер тільки проведіть мене додому, любий Перегрінусе, я живу недалеко звідси.

Панові Перегрінусу нелегко було відігнати від себе думку, що така ошатна дама, у шовкових черевичках, не пройшла б і кількох кроків, не зіпсувавши на вітрі, на дощі й снігу всього свого вбрання, а її вишуканому туалетові негода нітрохи не зашкодила; він вирішив провести додому незнайому даму й лише радів, що надворі вигодинилось. Скажений вітер ущух, на небі не було жодної хмаринки, ласкаво світив повний місяць, і тільки різке, пекуче повітря нагадувало, що ніч таки зимова.

Та не встиг Перегрінус ступити кілька кроків, як дама почала тихенько стогнати, а потім і вголос нарікати, що закоцюбла з холоду. У Перегрінуса кров кипіла в жилах, тому він не відчував холоду й не подумав про те, що дама так легко одягнена і навіть не закутана шаллю чи хусткою; тепер він раптом збагнув, який був недолугий, і хотів накинути на даму своє пальто. Але дама відмовилась, жалібно простогнавши:

– Ні, любий мій Перегріне! Нічого це не допоможе! Мої ноги... ох, мої ноги! Я не витримаю, помру, так вони болять! – Майже непритомна, вона похилилась, наче падаючи, і ледь чутно вимовила: – Понеси мене, понеси, любий друже!

І тоді Перегрінус, не довго думаючи, підхопив на руки легеньку, мов пір'їна, даму і обережно закутав її у своє широке пальто. Та не пройшов він і десяти кроків із своєю солодкою ношею, як його все дужче й дужче почали заливати бурхливі хвилі палкого бажання. Він біг вулицями, немов причинний, і вкривав гарячими поцілунками шию і груди чудесної істоти, що міцно горнулася до нього. Нарешті йому здалося, ніби він раптом прокинувся зі сну; він опинився біля якихось дверей і, підвівши очі, упізнав свій дім на Кінському ринку. Аж тепер він пригадав, що навіть не дізнався в дами, де вона живе, і, опанувавши себе, спитав:

– Пані! Небесне, божисте створіння, де ви живете?

– Ох, – озвалася дама, піднявши голову, – ох, любий Перегріне, та тут же, тут, у цьому будинку, я ж твоя Аліна і живу в тебе! Швиденько ж дзвони, хай відчиняють двері.

– Ні! Ніколи! – крикнув нажаханий Перегрінус і випустив з рук даму.

– Як, – вигукнула вона, – як, Перегріне, ти хочеш прогнати мене, хоч знаєш про мою тяжку долю, знаєш, що я, бідолашна, не маю притулку і ганебно загину тут, якщо ти не візьмеш мене до себе, як раніше? Чи ти, може, хочеш, щоб я померла? Ну, то хай так і буде! Але віднеси

мене хоч до фонтана, щоб мій труп знайшли не перед твоїм будинком... ох... а ті кам'яні дельфіни, може, матимуть більше серця, ніж ти. Горе мені... горе... Який холод!

І дама зомліла. Тоді тривога й розпука ніби в крижані лещата схопили і здавили Перегрінові груди. Він нестямно вигукнув:

– Що буде, те й буде, а я інакше не можу!

Потім узяв непритомну на руки і рвучко смикнув за дзвоник.

Промчавши повз воротаря, Перегрін відчинив двері і, замість того, щоб тихо постукати нагорі, як звичайно, уже на сходах загукав гак, що аж луна пішла по широких сінях:

– Аліно!.. Аліно!.. Світло! Світло!

– Що? Як? Що таке? Що це означає? – питала, витріщивши з дива очі стара Аліна, поки Перегрінус розгортав непритомну даму з пальта і ніжно, дбайливо вкладав її на канапу.

– Швидше! – вигукнув він знов. – Швидше, Аліне, запали в каміні... Неси сюди чудодійну есенцію... чай, пунш! Стели ліжко!

Та Аліна не рушала з місця і, втуливши очі в даму, торочила своє:

– Що? Як? Що таке? Що це означає?

Тоді Перегрінус розповів їй, що це графиня, а може, й принцеса, що від зустрів її в палітурника Леммергірта, що на вулиці вона зомліла, що йому довелося віднести її додому, а побачивши, що Аліна й далі не рухається з місця, закричав, тупнувши ногою:

– Сто чортів його матері, кажу тобі, запали в каміні, принеси чаю... чудодійної есенції!

Коли стара нянька почула ці слова, очі в неї заблищали, як слюда, а ніс ніби засвітився фосфоричним блиском. Вона дістала свою чорну табакерку, відкрила її, клацнувши накривкою, і втягнула в ніс добру пучку табаки. Потім узяла руки в боки і глузливо сказала:

– Ви тільки гляньте, графиня, принцеса, аякже! Знайдена в убогого палітурника на Кальбахській! І ще й мліє на вулиці! Га-га, я добре знаю, де беруть уночі таких видженджурених панійок! Гарні мені жарти, гарна поведінка! Привів до чесного дому розпусну дівку, та ще й цього гріха йому мало, ще й згадує чорта на святвечір. І щоб я на старість ще й помагала йому грішити? Ні, любий пане Тисе, пошукайте собі іншу помічницю, на мене не сподівайтесь, завтра ж таки я кидаю службу.

І стара вийшла з кімнати, так хряснувши дверима, що аж шибки забряжчали.

Перегрінус заломив руки зі страху й відчаю: дама не подавала ніяких ознак життя. Але тієї хвилини, коли він, до краю наляканий, знайшов пляшечку одеколону й хотів обережно натерти ним скроні дами, вона схопилася з канапи, бадьора й весела, і вигукнула:

– Нарешті! Нарешті ми самі! Нарешті, мій Перегрінусе, я можу сказати вам, чому я йшла за вами до самого помешкання палітурника Леммергірта, чому не могла вас кинути цієї ночі. Перегрінусе! Видайте мені полоненого, якого ви замкнули в своїй кімнаті! Я знаю, що ви зовсім не зобов'язані виконувати моє прохання, що все залежить тільки від вашої ласки, але я знаю, яке у вас добре, щире серце, а тому прошу вас, любий мій, дорогий Перегріне, видайте мені полоненого!

– Кого? – спитав Перегрінус, безмежно спантеличений. – Якого полоненого? Хто може бути в мене в полоні?

– Так, – знов мовила дама, схопивши Перегрінуса за руку й ніжно притиснувши її до грудей, – так, я визнаю, що тільки велика, шляхетна душа може відмовитись від вигод, які їй посилає ласкава доля, правда й те, що ви не матимете багатьох переваг, які легко здобули б, якби не видали полоненого... Але подумайте, Перегріне, адже все щастя, все життя Аліни залежить від того, чи вона володітиме тим полоненим, який...

– Якщо ви не хочете, – перебив її Перегрінус, – якщо ви не хочете, ангеле мій, щоб я все це вважав за гарячкове марення чи щоб я сам тут-таки збожеволів, то скажіть мені, про кого ви говорите, про якого полоненого?

– Що? – мовила дама. – Я не розумію вас, Перегрінусе, невже ви будете заперечувати, що він справді попав до вас у полон? Адже я сама бачила, як ви купували лови і він...

– Хто? – в нестямі вигукнув Перегрінус. – Хто він? Я вперше в житті бачу вас, пані. Хто ви і хто він?

Тоді дама, геть пририта горем, упала до ніг Перегрінусові, заливаючись слізьми:

– Перегріне, будь людяний, май серце, віддай мені його! Віддай!

А пан Перегрінус закричав, перебиваючи її:

– Я збожеволію... Здурію!

Раптом дама зірвалася на ноги. Вона здавалася тепер вищою, очі її палали, губи тремтіли.

– О варваре! – вигукнула вона в нестямі. – В тебе немає серця... Тебе не можна вблагати... Ти хочеш моєї смерті, моєї загибелі... Ти не віддаси мені його! Ні... ніколи... ніколи... О нещасна я... кінець мені... кінець... – І вона вибігла з кімнати.

Перегрінус чув, як вона бігла сходами і її пронизливі зойки луною розходились по цілому будинку, аж поки внизу грюкнули двері.

Тоді запала мертва тиша, наче в могилі.

Пригода друга Приборкувач бліх. Сумна доля принцеси Гамагеї⁶ у Фамагусті.⁷ Незугарність генія Тетеля і дивовижні мікроскопічні дослідження й розваги. Вродлива голландка й чудна пригода молодого Георга Пепуша, колишнього ієнського студента

На той час у Франкфурті перебував один чоловік, що займався дивним мистецтвом. Його звали приборкувачем бліх, і не дарма, бо він, хоч і з великими труднощами, зумів повернути цих маленьких тварин до культури і навчити їх різних цікавих штук.

На превеликий свій подив, глядачі спостерігали, як на білому, до блиску наложеному мармуровому столі одні блохи везли маленькі гармати, діжки з порохом, зброю, а інші стрибали поряд з рушницями на плечі, патронташами на спині й шаблями при боці. На команду приборкувача вони виконували найважчі фігури, і їхня муштра здавалася веселішою і жвавішою, ніж у справжніх солдатів, бо їхній марш полягав у вишуканих антраша й стрибках, а повороти праворуч і ліворуч – у чудесних піруетах. Усе військо діяло навдивовижу злагоджено, а полководець здавався водночас і вправним балетмейстером. Та, мабуть, ще кращі були, ще більше тишили око невеличкі золоті карети, запряжені блохами – по чотири, по шість і по вісім. Погоничами й служниками були малесенькі, ледве помітні золоті кузочки, а що сиділо всередині, вже не можна було побачити.

Мимоволі спадав на думку екіпаж феї Маб, який бравий Меркуціо з Шекспірових «Ромео і Джульєтти» змалював так гарно, що зразу видно, як часто цей екіпаж їздив по його власному носі.

Та лише кинувши оком на весь стіл крізь добре збільшувальне скло, можна було скласти справжню ціну мистецтву приборкувача бліх. Бо аж тепер глибоко вражений глядач бачив, яка пишна й делікатна та упряж, як тонко зроблена зброя, яка гарна, просто блискуча уніформа. Годі було уявити собі, яким інструментом міг користатися приборкувач бліх, щоб так чисто й пропорційно виготовити деякі другорядні речі, скажімо, остроги, гудзики тощо; порівняно з ними те, що звичайно вважалось шедевром кравецького мистецтва, а саме: пара рейтузів на кожній босі, які облягали тіло, наче влиті, – причому найважча в цій роботі була примірка, – здавалося дріб'язком, не вартим доброго слова.

Приборкувач бліх мав величезний успіх у місті. Цілий день у залі було повно цікавих, яких не лякала висока плата за вхід. Навіть увечері відвідувачів було багато, може, навіть ще більше, бо тоді приходили й ті, яких не стільки цікавили всі ці майстерні витребеньки, скільки вражав інший витвір приборкувача бліх, що здобув йому зовсім іншу славу і повагу дослідників природи. Це був нічний мікроскоп, що так само, як сонячний мікроскоп удень, кидав на білу стіну, немов чарівний ліхтар, яскраво освітлене зображення предмета, навдивовижу чітке й виразне. Крім того, приборкувач бліх торгував ще чудовими мікроскопами, за які йому залюбки платили добрі гроші.

Сталося так, що один юнак, на ім'я Георг Пепуш – ласкавий читач скоро познайомиться з ним ближче, – якимось пізно увечері захотів відвідати приборкувача бліх. Ще на сходах він почув лайку, що ставала все голосніша і незабаром перейшла в скажений крик і галас. Тільки-но

---

⁶ Гамагея, Пепуш, Секакіс, Тетель, Накрао – Гофман запозичив ці імена з книги П.-Ф. Арпе «Про дивовижні витвори природи і мистецтва, що зветься талісманами та амулетами», яка була в 1792 році перекладена німецькою мовою.

⁷ Фамагуста – місто на Східному узбережжі острова Кіпр.

Пепуш хотів зайти, як двері навально розчинилися і назустріч йому, штовхаючись і назираючи одне на одного, ринув натовп бліх з жаху людей.

– Проклятий чаклун, сатанинське поріддя! Я на нього в суд подам! Штукар, дурисвіт! Його треба вигнати з міста!

Досить було молодому Пепушеві заглянути в залу, і він зразу побачив, що так нажахало й погнало звідти людей. Вся кімната кишіла безмежно гидкими істотами. Попелюха, різні кузьки, павуки, п'явушники, понад міру збільшені, витягали свої хоботки, походжали на своїх високих, волохатих лапках, страхітливі мурашині леви хапали й трошили своїми зубчастими клешнями комарів, які боронились і тріпотіли довгими крильцями, а поміж ними звивалися оцтові черви, клейстерні вугрі, сторуки поліпи, і з кожного вільного від них місця дивилися інфузорії із спотвореними людськими обличчями. Пепуш зроду не бачив нічого бридкішого. Його також почав був уже проймаєти страх, як раптом щось шорстке полетіло йому в обличчя й огорнуло його цілою хмарою густої борошнястої курави. Тепер страх його де й дівся, бо він миттю здогадався, що шорстка річ могла бути тільки круглою напудреною перукою приборкувача бліх, більше нічим. Так воно було й насправді.

Коли Пепуш протер очі від пудри, скажена навала бридких комах уже зникла. Приборкувач бліх, геть знесилений, сидів у кріслі.

– Левенгук⁸ у, – вигукнув Пепуш, – Левенгуку, тепер ви бачите, до чого доводять ваші витівки? Вам знов довелося покликати на допомогу своїх васалів, щоб здихатись відвідувачів! Правда ж?

– Це ви, – кволим голосом озвався приборкувач бліх, – це ви, любий Пепуше? Ох, я пропав, пропав навіки! Пепуше, я вже починаю вірити, що ви справді хотіли мені добра і що я погано зробив, не послухавшись вашої поради!

Коли Пепуш спокійно спитав його, що ж сталося, приборкувач бліх обернувся з кріслом до стіни, затулив руками обличчя і, плачучи, сказав Пепушеві, щоб той узяв лупу й глянув крізь неї на мармуровий стіл. Пепуш уже й простим оком зауважив, що маленькі карети, солдати тощо стояли й лежали непорушно, наче мертві. Спритні блохи теж начебто стали якісь зовсім інакші. А крізь лупу Пепуш дуже швидко помітив, що на столі взагалі не лишилося жодної блохи, а ті цяточки, які він досі вважав за бліх, насправді були зернинами перцю, яблук і груш, повтикуваними в упряж і в уніформу.

– Я не знаю, – знов озвався в тяжкій розпуці приборкувач бліх, – я не знаю, який лихий дух осліпив мене, що я не побачив утечі свого війська до того, як усі вже підійшли до столу й озброїлись лупами. Уявіть собі, Пепуше, які ті люди були розчаровані! Спершу вони тільки бурчали, а потім їх поїняла лють. Вони почали звинувачувати мене в наймерзеннішому шахрайстві і, дедалі дужче розлютовуючись, не слухали ніяких моїх виправдань, хотіли вже самі поквитатися зі мною. Що я міг ще зробити, щоб урятуватися від їхніх кулаків? Тільки негайно пустити в рух великий мікроскоп і оточити їх силою-силенною всіляких істот. Ну й вони перелякалися, як звичайно темна юрба.

– Але скажіть мені, Левенгуку, – мовив Пепуш, – скажіть, як могло статися, що ваше муштроване, таке вірне вам військо раптом кинуло вас, і ви навіть не зразу це помітили?

– О, – простогнав приборкувач бліх, – о Пепуше! Він мене кинув, він, хто тільки й робив мене володарем, це через нього, підлого зрадника, я був як сліпий, через нього на мене завлилось таке лихо!

– А хіба я не відраджував, – мовив Пепуш, – хіба я не відраджував вас уже хтозна й відколи не будувати свою славу на штуках, яких ви, я знаю це, не зможете виконати, не маючи

---

⁸ Левенгук Антон ван (1632–1723) – голландський вчений біолог і оптик. З допомогою вдосконаленого ним мікроскопа відкрив невидимі для ока живі істоти і кров'яні тільця. Гофман дуже вільно змальовує цю історичну постать.

влади над майстром? А що ця влада, хоч як ви намагалися її зміцнити, лишилась дуже непевною, оце вам якраз нагода переконатися в цьому.

Потім Пепуш заявив приборкувачеві бліх, що ніяк не розуміє, чому той вважає себе пропащим без цих штук з блохами: адже він давно здобув собі тверде становище тим, що винайшов нічний мікроскоп і взагалі вміє, як ніхто, виготовляти скло до мікроскопів. Та приборкувач бліх сказав, що за цими штуками стоять зовсім інші речі і для нього відмовитись від них – це те саме, що відмовитись від себе самого, від свого існування.

– А де Дертъє Ельвердінк? – запитав Пепуш, перебиваючи приборкувача бліх.

– Де? – верескнув приборкувач бліх і заломив руки. – Де Дертъє Ельвердінк? Зникла... пішла... пішла невідомо куди. Убийте мене на місці, Пепуше, я бачу, як вас поймає гнів і лють. Убийте, та й по всьому!

– Тепер ви бачите, – мовив, насупившись, Пепуш, – тепер ви бачите, до чого довела ваша дурість, ваше нікчемне штукарство. Хто вам дав право заперати бідолашну Дертъє, як рабиню, а потім виставляти її причепурену напоказ, немов якесь диво природи, аби лише принадити публіку? Навіщо ви робили насильство над її почуттям і не дозволили їй віддати мені свою руку, хоч напевне ж бачили, як щиро ми кохаємо одне одного? Вона втекла? Ну й добре, принаймні вона тепер уже не під вашою владою, і якщо я цієї хвилини й не знаю, де її шукати, то все ж таки переконаний, що знайду її. Ось, Левенгуку, ваша перука, надягніть її і скоріться своїй долі, це найкраще, що ви можете тепер зробити.

Приборкувач бліх лівою рукою надів перуку на свою лису голову, а правою схопив Пепуша за руку.

– Пепуше, – сказав, – Пепуше, ви мій щирий приятель, бо ви єдиний на ціле місто Франкфурт знаєте, що я від тисяча сімсот двадцять п'ятого року лежу похований у старій дельфтській церкві й нікому про це не сказали, навіть коли гнівались на мене через Дертъє Ельвердінк. Мені самому часом не вкладається в голову, що я справді той самий Антон ван Левенгук, якого поховали в Дельфті, та коли я оглянуся на свою працю і згадаю своє життя, то знов вірю, що так воно й є, і мені дуже приємно, що про це ніхто не плеще язиком. Тепер я сам бачу, любий Пепуше, що неправильно діяв там, де йшлося про Дертъє Ельвердінк, хоч і зовсім не в такому розумінні, як вам здається. Бо я таки недарма називав ваше залицання порожньою, дурною химерою, але дарма не був з вами цілком щирий і не розповів вам, хто ж така насправді Дертъє Ельвердінк. Тоді б ви самі переконалися, як добре я робив, намагаючись вибити вам з голови ваші бажання, бо якби вони здійснилися, то ви б неминуче загинули. Пепуше! Сядьте біля мене й вислухайте дивовижну розповідь!

– Ну що ж, можу вислухати, – відповів Пепуш, ехидно поглянувши на приборкувача бліх, і сів навпроти нього в м'яке крісло.

– Оскільки ви, – почав приборкувач бліх, – оскільки ви, любий друже, добре знаєте історію, то вам, безперечно, відомо, що король Секакіс багато років перебував у близьких стосунках з королевою квіток і плодом того кохання була вродлива, чарівна принцеса Гамагея. Менше відомо, як принцеса Гамагея попала до Фамагусті, – навіть я не можу цього сказати. Багато хто запевняє, і не без підстав, що принцеса ховалася у Фамагусті від огидного принца п'явок, запеклого ворога королеви квіток.

Ну, та не про це мова! Вже у Фамагусті одного разу сталося так, що принцеса, гуляючи надвечір, коли трохи похолоднішало, зайшла в гарний, густий кипарисовий гайок. Зачарована лагідним шепотом вечірнього вітерця, дзюрчанням струмка, мелодійним щебетом пташок, принцеса лягла на м'який, пахучий мох і невдовзі міцно заснула. Та саме *той* ворог, від якого вона хотіла втекти, огидний принц п'явок, тієї хвилини висунув голову з болота, побачив красуню принцесу і закохався в неї так, що не міг не поцілувати її. Він тихо підповз до неї і почав цілувати її за лівим вухом. А ви добре знаєте, друже мій Пепуше, що даму, яку почне цілувати принц п'явок, чекає смерть, бо він найогидніший у світі кровопивець. Так ста-

лося й тут: принц п'явок доти цілував бідолашну принцесу, доки з її тіла не вилетів останній подих життя. Тоді він, пересичений і сп'янілий, повалився на мох, і служникам, що швидко виповзли з мулу, довелося тягти його додому. Дарма корінь мандрагори пробився з землі й припав до рани, яку націлував принцесі підступний принц п'явок, дарма на жалібний поклик кореня всі квітки підвели свої голови й приєдналися до його невітшого голосіння! Сталося так, що саме тією дорогою проходив геній Тетель; його також глибоко зворушила врода Гамагеї і її нещаслива смерть. Він узяв принцесу на руки й пригорнув до грудей, намагаючись вдихнути в неї життя, але вона не прокидалася зі смертельного сну. Тоді геній Тетель побачив огидного принца п'явок, якого (такий він був важкий і п'яний) служники ніяк не могли зтягти до палацу, і, спалахнувши гнівом, сипнув на нього цілу пригорщ солі. Бридкий ворог миттю виригнув із себе всю пурпурову вологу, яку він виссав із принцеси Гамагеї, почав корчитись і ганебно здох. А всі квітки, що стояли навколо, вмочили свої пелюстки в ту вологу, забарвивши їх на вічну пам'ять про замордовану принцесу в такий чудовий червоний колір, що жодний художник на світі не міг би такого створити. Ви знаєте, Пепуше, що найкращі темно-червоні гвоздики, амариліси й левкої походять саме з того кипарисового гайка, де принц зацілував до смерті прегарну Гамагею. Геній Тетель хотів уже йти, бо до вечора мав ще залагодити багато справ у Самарканді, але ще раз глянув на принцесу і спинився, зачарований і охоплений найщирішим жалем. Тоді раптом йому сяйнула якась думка. Замість йти далі, він узяв принцесу на руки і знявся з нею високо в повітря.

У той самий час двоє мудреців, одним з яких, не буду приховувати, був я, спостерігали з галереї одної високої вежі рух зірок. Нараз вони побачили вгорі над собою генія Тетеля з принцесою Гамагеєю, і тієї самої миті одному з них спало на думку... а втім, це до справи не стосується! Обидва маги впізнали генія Тетеля, але не впізнали принцеси. Вони почали думати і так і с'як, що б могло означати це явище, але так і не знайшли певного чи хоча б імовірного пояснення. Та скоро після того звістка про нещасну долю принцеси Гамагеї поширилась по всій Фамагусті, і тоді й магам стало ясно, що означала поява генія Тетеля з дівчиною в руках.

Обидва вони висловили здогад, що геній Тетель, напевне, знайшов якийсь спосіб вернути життя принцесі, і вирішили розпитати про це в Самарканді, куди, за їхніми спостереженнями, він, мабуть, полетів. Проте в Самарканді ніхто нічогісінько не знав про принцесу.

Минуло багато років, маги посварилися, що між ученими буває тим частіше, чим вони вченіші, і тільки про свої найважливіші відкриття повідомляли один одного за давньою звичкою. Ви, гадаю, не забули, Пепуше, що один із тих магів – я сам. Отже, мене неабияк здивував лист мого колеги, в якому були найдивовижніші і разом найприємніші повідомлення про долю принцеси Гамагеї. Справи були ось які: мій колега дістав від одного свого приятеля, вченого із Самарканда, кілька прегарних, розкішних тюльпанів, та ще й таких свіжих, наче вони були щойно зрізані. Тюльпани були йому потрібні головним чином для дослідження під мікроскопом їхніх внутрішніх частин, а особливо пилку. Тому він розрізав один гарний жовто-ліловий тюльпан і побачив усередині чашечки малесеньке зернятко, не таке, як у тюльпанів, і те зернятко його якось особливо зацікавило. Та як же він здивувався, коли, націливши на нього збільшувальне скло, чітко побачив, що зернятко було не що інше, як принцеса Гамагея: лежачи в пилку тюльпанової чашечки, вона, здавалося, спокійно, солодко спала.

Хоч яка далека відстань відділяла мене від мого колеги, я все-таки миттю зібрався в дорогу і поспішив до нього. Тим часом він припинив усі свої операції над квіткою, щоб я мав задоволення побачити все в первісному вигляді, а може, й тому, що боявся щось зіпсувати, працюючи на свою відповідальність. Я швидко переконався, що спостереження мого колеги були цілком правильні, і, так само як і він, твердо повірив, що має бути якийсь спосіб збудити принцесу і вернути їй колишній вигляд. Високий дух, який жив у нас, скоро допоміг нам знайти такий спосіб. Оскільки ви, друже мій Пепуше, дуже мало розумієтесь на нашому мистецтві, властиво, зовсім на ньому не розумієтесь, то було б цілком зайвим описувати вам різноманітні

операції, до яких ми вдавалися, щоб досягти своєї мети. Досить вам сказати, що ми вправно застосовували різні скельця, які здебільшого готував я сам, і з їхньою допомогою нам пощастило не тільки вийняти принцесу цілою-цілісінькою з пилку, а й так керувати її ростом, що невдовзі вона досягла своєї звичайної величини. Тепер їй бракувало ще основного – життя, і чи ми зможемо його вернути, залежало від останньої і найважчої операції. Ми відтворили її образ за допомогою чудового сонячного мікроскопа Куффа⁹ і спритно відділили той образ від білої стіни, нічим йому не пошкодивши. Як тільки він вільно поплав у повітрі, то зразу ж як блискавка вдарив у скло, що розлетілося в друзки. Принцеса ж стояла перед нами жива й здорова. З грудей у нас вихопився радісний крик, але тим більше ми вжахнулися, коли помітили, що кровообіг спинився саме там, куди її поцілував принц п'явок. Вона вже мало не зомліла, коли ми помітили, що якраз на тому місці, за лівим вухом, у неї з'явилась маленька чорна цятка і миттю зникла. Кровообіг зразу ж поновився, принцеса знов побадьорішала, і наша справа скінчилася щасливо.

Обидва ми, я і мій колега, дуже добре розуміли, який та принцеса неоціненний скарб, і тому кожен з нас намагався присвоїти її собі, вважаючи, що має на неї більше право. Мій колега посилався на те, що тюльпан, у чашечці якого знайдено принцесу, був його власністю і що він перший зробив відкриття, про яке мене повідомив, отже, мене слід вважати тільки за помічника, який не може вимагати у винагороду за свою допомогу в праці самий наслідок праці. Я ж, навпаки, стояв на тому, що остання, найважча операція, яка вернула принцесі життя, була моїм винаходом, а мій колега тільки допомагав мені виконувати її, а тому, якби він навіть міг претендувати на ембріон у квітковому пилку, жива істота належала мені. Ми сперечалися не одну годину, аж поки нарешті, охрипнувши від крику, дійшли згоди. Колега відступив мені принцесу, а я йому дав за те одне дуже важливе, таємниче скло. Саме через те скло ми й стали тепер непримиренними ворогами. Мій колега запевняє, що я обдурих його, приховавши те скло, але це підла, безсоромна брехня, бо хоч я справді знаю, що скло пропало, коли я вручав його колезі, але можу присягнутися честю й сумлінням, що не хотів цього і ніяк не збагну, де воно могло дітися. Бо те скло, властиво, не таке вже й маленьке, ну десь тільки разів у вісім менше за порохину. Бачите, друже мій Пепуше, тепер я звірив вам усю свою таємницю, тепер ви знаєте, що Дертє Ельвердінк – це й є принцеса Гамагея, якій повернуто життя, і розумієте, що простому юнакові, як оце ви, такий високий містичний зв'язок не...

– Стривайте, – перебив Георг Пепуш приборкувач бліх з сатанинською усмішкою, – стривайте, на довір'я треба відповідати довір'ям, а тому я теж признаюся вам, що все почуте тут від вас я знав багато раніше і багато краще, ніж ви. Не надивуюсь я на вашу обмеженість і на вашу дурну самовпевненість! То знайте ж те, що ви давно мали б знати, якби ваша наука не так мілко плавала в усьому, крім, хіба, шліфування скла, знайте ж, що сам я – будяк Цегеріт, який стояв там, де принцеса Гамагея поклала голову, і про якого ви вирішили за краще зовсім промовчати.

– Пепуше, – вигукнув приборкувач бліх, – чи ви здуріли? Будяк Цегеріт цвіте в далекій Індії, в тій чудесній, оточеній високими горами долині, де часом збираються наймудріші маги світу. Архіваріус Ліндгорст може вам розповісти про це найдокладніше. І ви мене хочете запевнити, що ви – будяк Цегеріт? Та я ж бачив вас у цьому місті, коли ви ще в оксамитовій курточці бігали до школи, а потім знав в Іені студентом, схудлим і пожовклим від науки й голоду! Ні, розкажіть свої байки комусь іншому, тільки не мені!

– Ну й мудрець із вас, – засміявся Пепуш, – ну й мудрець із вас, Левенгуку! Що ж, думайте про мою особу що завгодно, але невже ви будете такі нерозумні й заперечуватимете, що будяк Цегеріт тієї ж миті, коли до нього долинув солодкий подих Гамагеї, розцвів палким коханням і

---

⁹ Сонячний мікроскоп Куффа – прилад на зразок проєкційного ліхтаря, в якому використовувалося не полум'я свічки чи лампи, а сонячне світло, точніше, сфокусований сонячний промінь.

жагою, а коли він торкнувся скроні чарівної принцеси, то й вона покохала його в солодкому сні. Надто пізно помітив будяк принца п'явок, а то б він миттю заколов його своїми колючками. Та все-таки йому вдалося б вернути життя принцесі з допомогою кореня мандрагори, якби не той незугарний геній Тетель і його незграбні спроби врятувати її. Це правда, що Тетель спересердя засунув руку в солянку, яку він, мандруючи, завжди носить із собою на поясі, як Пантагрюель діжку з прянощами, і сипнув на принца п'явок добру пригорщ солі, але брехня брехнею, що він його цим убив. Уся сіль попала в болото, жодна дрібка не влучила в принца п'явок, якого вбив будяк Цегеріт своїми колючками, тим самим помстившись за смерть принцеси і прирікши на смерть себе самого. Тільки геній Тетель, що втрутився в справи, які його зовсім не стосувалися, винен, що принцесі довелося так довго спати сном квіток; будяк Цегеріт прокинувся багато раніше. Бо їхня смерть була тільки мертвим сном квіток, з якого вони могли вернутися до життя, хоч і в іншій поставі. І ви перевершуєте міру своїх грубих помилок, коли вважаєте, що принцеса Гамагея була точнісінько така, як тепер Дерт'є Ельвердінк, і що це ви їй вернули життя. З вами, шановний Левенгуку, сталося те саме, що з незугарним служником у справді цікавій історії про три апельсини;¹⁰ він звільнив із тих апельсинів двох дівчат, не подумавши заздалегідь, чим же вони будуть жититися, і вони померли болісною смертю в нього на очах. Ні, не ви, а той, хто втік від вас і чию втрату ви так тяжко відчуваєте і оплакуєте, докінчив справу, яку ви так незграбно почали.

– О, – нестямно вигукнув приборкувач бліх, – о, так я й передчував! Але ви, Пепуше, ви, той, кому я зробив стільки добра, виявились моїм найгіршим ворогом, тепер я добре бачу. Замість того, щоб дати мені якусь раду, замість того, щоб допомогти мені в моєму горі, ви пригощаєте мене якимись несусвітними дурницями.

– Хай ці дурниці впадуть на вашу голову! – вигукнув Пепуш, розлючений до краю. – Ви ще каютиметесь, що такого нарobili, та буде вже пізно, самозакоханий шарлатане! Я йду шукати Дерт'є Ельвердінк. А щоб ви більше не морочили голови чесним людям...

І Пепуш схопився за гвинт, від якого рухався весь механізм мікроскопа.

– Убийте зразу й мене! – крикнув приборкувач бліх, але тієї миті все затріщало, і він непритомний звалився додолу...

– І чому так виходить, – промовив сам до себе Георг Пепуш, вийшовши на вулицю, – чому так виходить, що людина, яка має гарну теплу кімнату і м'яку постіль, не сидить удома, а серед ночі у скажену бурю й дощ гасає по місту? Тому що вона забула ключа від дому і що її жене на вулицю любов і безглузде бажання, – так довелося йому відповісти самому собі.

І справді, вся його витівка здавалася йому тепер безглуздом. Він пригадав ту мить, коли вперше побачив Дерт'є Ельвердінк.

Кілька років тому приборкувач бліх показував свої штуки в Берліні і мав неабиякий успіх, поки вони були новиною. Та скоро глядачам набридли вчені й муштровані блохи, а кравецький, кушнірський, сідлярський і зброярський обладунок для маленьких солдатів перестав здаватися таким дивовижним, хоч раніше всі ці вироби вважали неймовірними, навіть чарівними, і приборкувача бліх начебто зовсім забули. Але невдовзі пішла чутка, нібито якась небога приборкувача, що досі ніколи не показувалась глядачам, тепер щоразу з'являється на виставах. А та небога така гарна й мила дівчина, та ще й так чудово вбрана, що годі й сказати. Жвава юрба модних молодиків, що, мов добрі концертмейстери, задають тон усьому товариству, ринули на вистави приборкувача бліх, а оскільки для цієї юрби існують лише крайнощі, то про небогу приборкувача бліх розійшлася слава, що то небачене диво. Скоро відвідини приборкувача бліх стали ознакою доброго тону, той, хто не бачив його небоги, не міг узяти участі в розмові, а приборкувачеві бліх цього було й треба. От тільки жоден відвідувач не хотів

---

¹⁰ Гофман згадує сатиричну комедію «Любов до трьох апельсинів» італійця Карло Гоцці (1720–1806), свого улюбленого автора.

змиритися з ім'ям «Дертъе», а що якраз тоді божиста Бетман¹¹ у ролі королеви Голконди показувала всю ту високу грацію, чудесну вроду й лагідну ніжність, яка лише може бути властива слабкій статі, і здавалася ідеалом тієї невимовної краси, що здатна зачарувати геть усіх, то й голландку назвали «Аліною».

На той час, коли до Берліна прибув Георг Пепуш, там тільки й мови було що про незвичайну вроду Левенгукової небоги. Так само й за столом готелю, в якому зупинився Пепуш, майже ні про що інше не говорилося, лише про маленьке, ясне диво, що захопило всіх чоловіків, і молодих, і старих, і навіть жінок. На Пепуша насіли, щоб він зразу ж пішов подивитися на прекрасну голландку, якщо хоче також жити тим, що тепер найбільше хвилює Берлін. Пепуш був вразливий, меланхолійної вдачі: в кожній насолоді він надто відчував гіркий присмак, що, напевне, походив із того чорного стигійського струмочка,¹² який тече через усе наше життя, і це робило його похмурим, замкнутим у собі, часом навіть несправедливим до всього, що його оточувало. Тому неважко собі уявити, що Пепуш не дуже любив бігати за гарненькими дівчатами, але все-таки пішов до приборкувача бліх, не так задля самого небаченого дива, як для того, щоб знайти підтвердження своїй упередженій думці, що й тут, як дуже часто буває в житті, людей засліпила якась дивна мана. Він дійшов висновку, що голландка досить гарна і приємна дівчина, але, дивлячись на неї, не міг утриматись від самовдоволеної усмішки: мовляв, он який він здогадливий, наперед знав, що від цієї вроди голова могла піти обертом лише в тих, у кого вона від природи не дуже міцно трималася на в'язах.

Красуня трималася легко й невимушено, що свідчило про її найшляхетніше світське виховання, і чудово володіла собою; ця мила дівчинка вміла приваблювати до себе й разом тримати в межах делікатних манер юрбу залицяльників, що насідали на неї з усіх боків: з чарівною кокетливістю вона довірливо простягала кінчик пальця, але відбирала в них відвагу схопити його.

Пепуша в Берліні ще не знали, тому ніхто не звертав на нього уваги, і він міг досхочу надивитися на красуню. Але, чим довше він вдивлявся у миле личко голландки, тим дужче прокидалася на самісінькому дні його душі глуха згадка про те, що він уже десь бачив її, тільки в зовсім іншому оточенні, інакше одягненою, та й у нього самого був тоді зовсім інший вигляд. Дарма він натужував свою пам'ять, намагаючись якось прояснити той спогад, а проте ще більше переконувався, що десь уже бачив маленьку красуню. Кров ударила йому в обличчя, коли нарешті хтось тихо штовхнув його в бік і прошепотів на вухо:

– Що, пане філософ, і вас влучила блискавка?

Це був його сусід по обідньому столу в готелі, якому він заявив був, що вважає цей повсюдний екстаз за дивне божевілля, яке так само швидко мине, як і виникло.

Аж тепер Пепуш помітив, що, поки він не зводив очей з маленької голландки, зала спорожніла і з неї вийшли останні гості. Голландка теж начебто аж тепер звернула на нього увагу і граційно, привітно вклонилась йому.

Думка про голландку не давала Пепушеві спокою; цілу ніч він промучився, силкуючись напасти на слід того спогаду, але все дарма. Тільки маючи перед очима красуню, можна натрапити на той слід – до такої справедливої думки нарешті дійшов він і другого ж таки дня подався до приборкувача бліх, а потім те саме робив кожного наступного: по дві-три години дивився на прекрасну Дертъе Ельвердінк.

Якщо чоловік не може позбутися думки про гарну жінку, що так чи інакше привернула до себе його увагу, то він уже ступив перший крок до кохання. Так і Пепуш, коли він думав,

---

¹¹ Бетман Фредеріка (1760–1815) – німецька співачка, з великим успіхом виконувала роль Аліни в опері «Аліна, королева Голконди» на берлінській сцені.

¹² Мається на увазі підземна річка Стикс, через яку за грецькою міфологією мертвих перевозили в інший світ.

що тільки дошукується сліду якогось таємного спогаду, був уже по вуха закоханий у чарівну голландку.

Кого вже тепер цікавили блохи? Голландка отримала над ними блискучу перемогу, всіх ваблячи до себе. Приборкувач бліх сам відчув, що тепер він із своїми блохами опинився в досить дурному становищі, тому сховав своє військо до слушного часу й дуже спритно надав своїм виставам іншого вигляду, доручивши головну роль у них прекрасній небозі.

Йому сяйнула щаслива думка влаштувати в себе вечірні бесіди, на які він продавав за досить високу ціну абонемент і на яких спершу показував декілька цікавих оптичних штук, а потім доручав розважати товариство своїй небозі. Красуня повною мірою виявляла свої блискучі світські таланти, а кожну, навіть найменшу перерву в розмові використовувала на те, щоб знов підняти настрій товариства своїм співом, сама собі акомпануючи на гітарі. Голос у неї був не сильний, манера не бездоганна, часто навіть неправильна, але ніжний тон, прозорість і чистота співу цілком відповідали всій її милій істоті, а ще як з-під чорних шовкових вій слухачам сяяв її млосний погляд, немов вологий місячний промінь, не в одного стискалися груди і навіть найупертіші педанти переставали бурчати.

Пепуш під час таких вечірніх бесід завзято продовжував свої досліді, тобто дві години дивився на голландку, а тоді разом з усіма відвідувачами покидав залу.

Одного разу, стоячи ближче до голландки, ніж звичайно, він виразно почув, як вона спитала якогось юнака:

– Скажіть, що то за мара, яка щовечора годинами дивиться на мене, а тоді нечутно зникає?

Пепуш відчув себе глибоко ображеним і так лютував та казався в своїй кімнаті, що ніхто з приятелів не впізнав би його, якби побачив у тій нестямі. Він урочисто присягався, що ніколи більше й не гляне на лиху голландку, але це не завадило йому другого ж таки дня о звичайній годині опинитись у Левенгука й дивитись на чарівну Дертъє ще пильніше, якщо це було можливо. Правда, вже на сходах він дуже злякався, усвідомивши, що підіймається саме цими сходами, і, не довго думаючи, поклав собі принаймні триматися якнайдалі від цієї спокусливої істоти. Він справді так і зробив: забився в самий куток зали, проте опустити погляд йому ніяк не вдалося, і, як уже сказано, він ще пильніше, ніж звичайно, дивився голландці у вічі.

Він сам не знав, як так вийшло, що Дертъє Ельвердінк раптом опинилася в кутку поряд з ним.

Вона озвалася милим голоском, що забринів, як чудесна мелодія:

– Не пригадую, добродію, щоб я вас уже десь бачила до Берліна, а проте в рисах вашого обличчя, у всій вашій постаті я бачу стільки знайомого. Так, мені здається, наче колись дуже давно ми були близькими приятелями, але в якійсь дуже далекій країні й за якихось особливих, дивних обставин. Прошу вас, добродію, скажіть мені, чи це правда, і якщо мене не заводить в оману якась випадкова схожість, то поновімо ті дружні зв'язки, що, мов чудовий сон, мріють у моїх тьмяних спогадах.

Дуже дивне почуття охопило пана Георга Пепуша від цих ласкавих слів чарівної голландки. Груди йому здавило, голова запалала, все тіло затремтіло, наче в лихоманці. Якщо це й означало тільки те, що пан Пепуш був закоханий у голландку по самі вуха, то все-таки була й ще одна причина величезного збентеження, що відібрало йому мову, та майже й глузд. Як тільки Дертъє Ельвердінк сказала, що їй здається, начебто вони вже були знайомі багато років тому, в його душі, ніби в чарівному ліхтарі, раптом постала інша картина, і він побачив далеке минуле, що було задовго перед тим, як він уперше покуштував материнського молока, і в тому минулому він почував себе так само вільно, як і Дертъє Ельвердінк. Одне слово, тієї миті в голові в нього, як блискавка, спалахнув спогад, який уже потім думка обернула в ясний, чіткий образ, а саме: спогад про те, що Дертъє Ельвердінк була принцесою Гамагеєю, дочкою короля Сєкакіса, яку він кохав ще в ті далекі часи, коли був будяком Цегерітом. Добре, що Пепуш не

дуже розповідав про цей спогад іншим людям, а то, може, вони вирішили б, що він схибнувся, і заперли б його до божевільні, хоч настирлива ідея схибнутого часто може бути не чим іншим, як іронією буття, яке передувало теперішньому.

– Але ж, боже мій, ви наче зацікавлені, добродію! – озвалася маленька голландка і торкнулася пальчиком до Георгових грудей.

Та з кінчика її пальця електричний струм ударив у саме серце Георга і вивів його з заціпеніння. Він у захваті схопив руку маленької голландки й почав покривати її гарячими поцілунками, вигукуючи: «Небесне, божисте створіння» – і так далі. Ласкавий читач, мабуть, і сам може додумати, що ще вигукував пан Георг Пепуш тієї хвилини.

Досить сказати, що маленька голландка вислухала любовне освідчення пана Пепуша так прихильно, як тільки він міг собі побажати, і що та фатальна хвилинка в кутку Левенгукової зали породила взаємне кохання, яке спершу піднесло нашого доброго Георга Пепуша до небес, а потім, задля різноманітності, вкинуло в пекло. Річ у тім, що Пепуш, як ми вже сказали, був меланхолійної вдачі, та ще й буркотливий і підозріливий, а поведінка Дерт'є не раз давала йому привід до дрібних ревностей. Але саме ці ревності й підбивали хитру Дерт'є вигадувати бідолашному Георгові Пепушу все нові, вишукані тортури. Та все можна крутити, але не перекручувати, так і в Пепуша давно стримуваний гнів нарешті вирвався назовні. Якимось він почав розповідати їй про ті чудові часи, коли, будучи будяком Цегерітом, він так щиро кохав чарівну голландку, тоді дочку короля Секакіса, і з усім запалом закоханого заявив, що вже тодішній їхній зв'язок, його боротьба з принцом п'явок дає йому незаперечне право на її руку. Дерт'є Ельвердінк запевнила, що й вона дуже добре пам'ятає ті часи, ті їхні стосунки і що згадка про них уперше зринула в її душі тоді, коли Пепуш глянув на неї поглядом будяка. Маленька голландка так мило, так захоплено говорила про всі ці дивовижні речі, про своє гаряче почуття до будяка Цегеріта, якому судилось навчатися в Ієні, а потім знов знайти принцесу Гамагею в Берліні, що панові Георгу Пепушеві здавалося, ніби він перебуває на вершині блаженства. Молода пара стояла біля вікна, і маленька голландка не боронила закоханому Пепушеві обіймати її за стан. Так вони стояли в цій інтимній позі й ніжно лебеділи одне до одного, бо їхня мрійлива розмова про дива у Фамагусті перейшла в ніжне лебедіння. Тієї хвилини повз вікна проходив дуже вродливий офіцер гусарського полку в новісінькій формі і надзвичайно привітно вклонився маленькій голландці, яку знав з вечірніх бесід. Дерт'є стояла, примруживши очі й відвернувшись від вікна голівку; здавалося б, вона аж ніяк не могла помітити офіцера, але ж які могутні чари нової блискучої форми! А може, маленьку голландку схвилював багатозначний брязкіт шаблі об бруківку, принаймні вона широко розплющила очі, випручалася з Георгових обіймів, відчинила вікно, послала рукою поцілунок офіцерові й провела його очима аж до рогу.

– Гамагеє! – нестямно вигукнув будяк Цегеріт. – Що ж це таке, Гамагеє? Чи ти глузуєш з мене? Де ж та вірність, у якій ти присягалася своєму будякові?

Маленька голландка обернулася до нього на каблучках і дзвінко зареготала:

– Та годі вам, годі, Георге! Якщо я дочка вельможного старого короля Секакіса, якщо ви будяк Цегеріт, то й цей чудесний офіцер не хто інший, як геній Тетель, що, правду сказати, подобається мені куди більше, ніж жалюгідний колючий будяк.

Сказавши це, голландка вискочила за двері, а Георга Пепуша, як легко собі уявити, охопили така лють і розпач, що він стрімголов збіг униз сходами, наче за ним гналася тисяча чортів. Доля хотіла, щоб на вулиці Георг зустрів одного свого приятеля, який у поштовій кареті виїздив в міста.

– Стривайте, я їду з вами! – вигукнув будяк Цегеріт, гайнув додому, одяг плаща, засунув у кишеню гаманця з грошима, віддав господині ключа від кімнати, сів у карету й поїхав зі своїм приятелем.

Незважаючи на цю прикру розлуку, кохання до чарівної голландки нітрохи не пригасло в грудях Георга, і так само він не міг відмовитись від справедливих, на його думку, претензій на

руку й серце Гамагеї, що їх він заявив як принц Цегеріт. Тому він відновив ті претензії, коли через кілька років зустрівся з Левенгуком у Гаазі, а як завзято він їх відстоював у Франкфурті, ласкавий читач уже знає.

Сумний і невтішний бігав пан Георг Пепуш вулицями, коли це раптом увагу його привернуло миготливе, незвичайно яскраве світло, що пробивалося крізь шпарку у віконниці на нижньому поверсі великого будинку. Він подумав, що в кімнаті пожежа, тому вискочив на підвіконня і захопився за ґрати, щоб заглянути всередину. Те, що він побачив там, здивувало його безмежно.

У каміні навпроти вікна палахкотіло веселе яскраве полум'я, а перед каміном у широкому дідівському кріслі сиділа чи, вірніше, лежала, вичепурена, як ангел, маленька голландка. Вона, мабуть, дрімала, а тим часом старий висхлий чоловік в окулярах на носі стояв навколішки перед вогнем і заглядав у горщик, в якому, видно, варився якийсь напій. Пепуш хотів підлізти вище, щоб краще на них роздивитися, коли раптом відчув, що хтось схопив його за ноги й щосили тягне вниз. Грубий голос вигукнув:

– Іч, який спритний! Он куди йому забаглося! А в буцегарню не хочеш? Ану злязь!

Це був нічний сторож, що побачив, як Георг ліз на вікно, і подумав, що то не хто інший, як грабіжник. Незважаючи ні на які протести пана Георга Пепуша, сторож разом з патрулем, що тим часом прибіг йому на допомогу, повів невдатного коханця з собою, і таким чином його нічна мандрівка скінчилася у вартівні.

Пригода третя

Поява маленького чудовиська. Подальші відомості про долю принцеси Гамагеї. Незвичайна дружня угода, яку вкладає пан Перегрінус Тис, і пояснення, хто такий старий добродій, що наймає помешкання в його домі. Дивовижна дія одного досить маленького мікроскопічного скла. Несподіваний арешт героя цієї повісті

Той, кому випало ввечері пережити те, що пережив пан Перегрінус Тис, і хто лягав спати в такому настрої, як він, не зможе добре заснути. Пан Перегрінус неспокійно крутився на своїй постелі, а як тільки починав дрімати, то знов відчував у своїх обіймах маленьку милу істоту, а на устах – гарячі поцілунки. Він схоплювався й сідав у постелі, але й тоді ще йому вчувався солодкий голос Аліни. Охоплений палкою жагою, він і хотів би, щоб вона не зникала, і разом боявся, що вона зараз увійде й обплутає його міцною сіткою, яку вже годі буде розірвати. Ця боротьба протилежних почуттів стискала йому груди і водночас сповнювала їх солодкою тривоною, якої він ще ніколи не відчував.

– Не спіть, Перегрінусе, не спіть, шляхетна людино, мені треба негайно поговорити з вами! – прошепотів хтось біля самого Перегрінуса. І знов: – Не спіть! Не спіть!

Нарешті Перегрінус розплющив очі, які досі тримав стуленими тільки для того, щоб чіткіше бачити прекрасну Аліну. У тьмяному світлі нічної лампи він побачив маленьке, заледве з п'ядь завдовжки чудовисько, що сиділо на його білому покривалі. Першої миті він перелякався, але потім сміливо простягнув до нього руку, щоб пересвідчитись, чи не обманює його уява. Та маленьке чудовисько зразу ж зникло, наче й не сиділо там.

Якщо можна було легко обійтися без докладного опису зовнішності Аліни, Дертъє Ельвердінк чи принцеси Гамагеї, – бо ласкавий читач давно вже знає, що це одна й та сама особа, то тільки здається, наче їх три, – то маленьке чудовисько, яке сиділо на покривалі й трохи налякало пана Перегрінуса, треба, навпаки, змалювати якнай докладніше.

Як ми вже згадували, те створіння було заледве з п'ядь завдовжки, на пташиній голові світилося двоє круглих блискучих очей, з гороб'ячого дзьоба виглядало ще щось довге й гостре, ніби тоненька рапіра, а над самим дзьобом із лоба стирчали два роги. Шия, також схожа на пташину, починалася зразу під головою, але потім ставала дедалі товща й непомітно переходила в безформне тіло, що трохи скидалося на горіх і було вкрите темно-брунатною лускою, як у армаділа.¹³ Та найдивовижніша й найчудніша була форма рук і ніг. Руки мали по два суглоби і починалися від щік біля самого дзьоба. Зразу ж під ними була пара ніг, а далі ще одна, всі на два суглоби, як і руки. Остання пара ніг, видно, мала особливе значення для дивної істоти, бо, крім того, що ті ноги здавались явно довшими й дужчими за передні, вони ще й були взуті в золоті чобітки з діамантовими острогами.

Як уже було сказано, маленьке чудовисько миттю зникло, наче його й не було, тільки-но Перегрінус простяг до нього руку, і він би напевне подумав, що то йому, схвилюваному, привиділося й причулося, якби зразу ж десь у нього в ногах не почувся тихий голос:

– Боже мій, Перегрінусе Тисе, невже я помилився в вас? Вчора ви повелися зі мною так благородно, а тепер, коли я хочу довести вам свою вдячність, ви хапаєте мене рукою вбивці. Але, може, вам не сподобалась моя зовнішність і я зробив помилку, показавшись вам у збіль-

---

¹³ Армаділ, або броненосець – тварина, вкрита панциром з кістяних пластин, її батьківщина – Південна Америка.

шеному вигляді, щоб ви мене помітили, – а це було для мене не так легко, як вам, мабуть, здається. Я ж бо й далі сиджу на вашому покривалі, а ви мене зовсім не бачите. Не ображайтесь, Перегрінусе, але ваші зорові нерви справді трохи загрубі для моєї тонкої талії. Та тільки пообіцяйте, що мені біля вас ніщо не загрожує, що ви мені не зробите ніякого лиха, і я підсуся до вас ближче й розповім дещо таке, що вам зовсім не вадить почути.

– Скажіть мені, – відповів голосові Перегрінус Тис, – скажіть мені найперше, хто ви такий, мій добрий невідомий друже, а решта все владнається. А тим часом можу вас наперед запевнити, що ніщо лихе не властиве моїй натурі і я й надалі буду поводитися з вами шляхетно, хоч ніяк не збагну, яким чином я вже зумів довести вам свою шляхетність.

– Ви шляхетна людина, – повів далі голос, трохи відкашлявшись, – ви шляхетна людина, пане Перегрінусе, ще раз кажу це з задоволенням, але ви не дуже глибоко опанували науку і взагалі не маєте великого досвіду, а то впізнали б мене з першого погляду. Я міг би трохи похвалитися, міг би сказати, що я один із могутніх королів і маю багато-багато мільйонів підданців. Проте з природженої скромності, а також тому, що слово «король», врешті, не зовсім тут пасує, утримаюсь від цього. Бо в народу, на чолі якого я маю честь стояти, панує республіканський лад. Володаря заступає сенат, який, щоб легше було рахувати голоси, може складатися щонайбільше з сорока п'яти тисяч дев'яност дев'яти членів, а той, хто стоїть на чолі цього сенату, зветься «майстром», бо він повинен досягти майстерності в усіх галузях життя. Тепер відкрию вам без зайвих балачок, що я, той, хто оце розмовляє з вами і кого ви не помічаєте, – не хто інший, як сам майстер Блоха. Я не маю ніякісного сумніву в тому, що ви знайомі з моїм народом, бо ж вам, напевне, вже не раз випадало, шановний пане, відживляти й зміцнювати своєю кров'ю того чи іншого з моїх одноплемінців. Тому вам принаймні має бути відомо, що моему народові притаманне майже непереборне волелюбство і що складається він, властиво, з самих легковажних стрибунів, які воліють не мати солідного становища, аби тільки без кінця вистрибувати. Самі розумієте, пане Перегрінусе, якого треба хисту, щоб керувати таким народом, і вже через саме це ви повинні відчути до мене належну пошану. Правда ж, ви відчуваєте до мене пошану? Підтвердьте це, пане Перегрінусе, перше ніж я поведу мову далі.

Якусь хвилину панові Перегрінусу здавалося, що в голові в нього крутиться величезне млинове колесо, яке рухають бурхливі хвилі. Та потім він трохи заспокоївся, подумавши, що поява незнайомої дами в палітурника Леммергірта була такою самою дивовижною, як і те, що відбувається тепер, і, може, ця подія – якраз і є продовженням тієї чудесної історії, в яку його вшлутали.

Пан Перегрінус заявив майстрові Блосі, що він уже тепер сповнений до нього надзвичайної пошани за його рідкісний хист і з тим більшим нетерпінням чекає продовження його розповіді, що голос у нього звучить дуже приємно, а особлива ніжність мови свідчить про дуже делікатну, тендітну будову тіла.

– Дуже дякую, – повів далі майстер Блоха, – дуже дякую, любий пане Тисе, за ваше добре ставлення і сподіваюсь незабаром довести вам, що ви в мені не помилилися. Щоб ви зрозуміли, добродію, яку ви мені зробили послугу, треба розповісти вам мою повну біографію. Отже, слухайте! Мій батько був славетний... Але годі! Мені оце якраз спало на думку, що в читачів і слухачів куди менше стало чудесного хисту терпіння і що докладні життєписи, які завжди мали найбільший попит, тепер тільки відлякують. Тому я не вдаватимусь у подробиці, а лише побіжно й епізодично торкнуся тих подій, які найперше спричинилися до мого перебування у вас. Уже через саме те, що я справді майстер Блоха, ви, дорогий пане Перегрінусе, повинні визнати мою величезну ерудицію і багатющий досвід у всіх галузях життя. Та жодним своїм мірилом ви не зможете виміряти глибину моєї вченості, бо вам невідомий дивовижний світ, у якому я живу зі своїм народом. Як би ви здивувалися, коли б вашому розумові і вашим почуттям відкрився цей світ! Він здався б вам найчудеснішим, найнезбагненнішим чарівним царством. Саме тому ви й не повинні дивуватися, коли все, що походить з того світу, уяв-

лятиметься вам химерною казкою, вигаданою знічев'я. Але хай вас це не збиває з пантелику, вірте моїм словам. Бачите, мій народ з багатьох поглядів далеко випередив вас – скажімо, він краще розуміє таємниці природи, переважає вас силою і спритністю, як духовною, так і фізичною. Проте й нас долають пристрасті, і часто вони стають для нас, так само як і для вас, причиною всілякого лиха, ба навіть цілковитої загибелі. Так сталося й зі мною. Мій народ любив мене, навіть обожнював, а звання майстра могло б мене вивести на найвищу вершину щастя, якби мене не засліпила злочасна пристрасть до однієї особи, що цілком запанувала над моїми почуттями, але ніколи не змогла б стати моєю дружиною. Кожному родові взагалі закидають особливу любов до прекрасної статі. Та якщо навіть цей закид обґрунтований, то, з другого боку, кожному відомо... Але годі про це! Одне слово, я побачив дочку короля Секакіса, красуню Гамагею, і тієї ж миті так шалено закохався в неї, що забув і свій народ, і самого себе. Відтоді я жив тільки одним: щастям стрибати по найкращій шії та найкращих грудях і лоскотати свою милу солодкими поцілунками. Часто вона ловила мене рожевими пальчиками, та ніколи не могла піймати. І я вважав це за милі пестоці, за веселу гру щасливого кохання! Яким немудрим стає закоханий, хай то буде навіть сам майстер Блоха. Досить сказати, що на бідолашну Гамагею напав бридкий принц п'явок і зацілував її до смерті; але мені пощастило б урятувати кохану, якби в справу не втрутилися один дурний хвалько та один недолугий телепень, яких ніхто не кликав. От вони все й зіпсували. Хвалько був будяк Цегеріт, а телепень – геній Тетель. Коли геній Тетель піднявся із сонною принцесою в повітря, я міцно вчепився за брюссельське мереживо, яке вона носила на шії, і таким чином став вірним супутником принцеси Гамагеї в її подорожі непомітно для генія Тетеля. Сталося так, що ми пролітали над двома магами, які саме спостерігали з високої вежі рух зірок. І тоді один маг так влучно спрямував на мене свою підзорну трубу, що мене геть засліпило світло магічного інструмента. Голова в мене закрутилася, і хоч як я намагався втриматись, а все ж стрімголов полетів униз із страшної висоти і впав просто на носа тому магові, що дивився на нас; якби я не був такий легкий і такий спритний, був би мені кінець.

Я був надто приглушений падінням, щоб зразу ж зіскочити з магового носа й сховатися в безпечне місце, і те чудовисько, той підступний Левенгук (бо це він був тим магом) спритно схопив мене пальцями і миттю посадовив під русвурмівський універсальний мікроскоп. Хоч була ніч і Левенгукові довелося засвітити лампу, проте він був досвідчений природознавець і добрий дослідник, а тому зразу ж пізнав у мені майстра Блоху. Радий-радісінкий, що щасливий випадок дав йому в руки такого визначного полоненого, він вирішив використати мене, як тільки можна, і наклав на мене, бідолашного, кайдани. Так почався мій тяжкий полон, з якого я звільнився аж учора вранці завдяки вам, пане Перегрінусе Тисе. Оволодівши мною, жаклибий Левенгук дістав цілковиту владу над моїми васалами, яких він незабаром зібрав навколо себе силу-силенну і яким почав з варварською жорстокістю прищеплювати так звану культуру, що невдовзі позбавила нас останньої волі і останніх життєвих радощів. Що стосується освіти і взагалі науки й мистецтва, то Левенгук, на свій подив і досаду, дуже швидко переконався, що ми чи не вченіші за нього самого, а вища культура, яку він накидав нам, переважно полягала в тому, що ми мали кимось ставати чи принаймні за когось себе видавати. І ось це «кимось ставати» і «за когось себе видавати» потягло за собою безліч потреб, про які ми досі й гадки не мали і які тепер мусимо тяжкою працею задовольняти. Жорстокий Левенгук вирішив зробити з нас державних діячів, полководців, професорів і не знаю кого ще. Ми повинні були відповідно вбиратися, носити зброю тощо. Так з'явилися серед нас кравці, шевці, перукарі, вишивальники, гудзикарі, зброярі, лимарі, шпажники, стельмахи і безліч інших ремісників, що працювали тільки для утримання непотрібної, шкідливої розкоші. Найгірше було те, що Левенгук дбав лише про свою власну користь, що він показував нас людям як навчений культури народ і брав за те гроші. А крім того, казав, що ми стали культурні тільки завдяки йому, і всі хвалили його, хоч мали б хвалити тільки нас. Левенгук дуже добре знав, що, втративши мене, втратить

і владу над моїм народом, і тому ще міцніше обплутував мене чарами, які прив'язували мене до нього, і дедалі тяжчий ставав мій нещасливий полон. З палкою тугою мріяв я про красуню Гамагею і все шукав способу, як би дізнатися про її долю. Але те, до чого не міг додуматись найгостріший розум, з'ясувалося саме завдяки щасливому випадку. Приятель і колега мого мага старий Сваммердам¹⁴ знайшов принцесу Гамагею в пилку тюльпана й повідомив про свою знахідку Левенгукові. Засобами, про які я не буду вам розповідати, дорогий пане Перегрінусе Тисе, бо ви однаково мало що зрозуміли б з моєї розповіді, Левенгукові пощастило відтворити природний вигляд принцеси і вернути їй життя. Проте наприкінці обидва премудрі панове виявилися такими самими йолопами й незграбами, як і геній Тетель та будяк Цегеріт. У своєму запалі вони забули головне, і вийшло так, що принцеса, тільки-но оживши, мало знов не впала мертвою. Лише я знав, у чому справа. Кохання до прекрасної Гамагеї спалахнуло в моїх грудях сильніше, ніж будь-коли, й додало мені нечуваної снаги; я порвав кайдани, з усієї сили стрибнув красуні на плече – і досить було один-однісінький раз легенько вкусити її в плече, як кров, що вже була спинилася, знов потекла по жилах. Вона була жива! Проте повинен вам сказати, пане Перегрінусе Тисе, що цю процедуру треба повторювати, щоб принцеса була й далі молода і вродлива, бо інакше вона за кілька місяців стане зморщеною, нікчемною бабою. Тепер ви самі розумієте, що вона ніяк не може обійтися без мене, і тільки страхом, щоб я десь не дівся, можна пояснити чорну невдячність, якою Гамагея заплатила за моє кохання. Вона негайно ж видала мене моєму мерзенному катові, Левенгукові, і той закував мене ще в міцніші кайдани, ніж досі, але на свою голову. Бо хоч як стерегли мене старий Левенгук і прекрасна Гамагея, мені все ж таки врешті пощастило вибрати годину, коли вони десь відвернулися, і вискочити зі своєї в'язниці. Мені дуже заважали тікати важкі ботфорти, які я не встиг скинути, а проте я щасливо добрався до тієї крамниці з іграшками, де ви купляли різдвяні подарунки. Та минуло небагато часу, як до крамниці, на мій переляк, ввійшла й принцеса Гамагея. Я вже думав, що мені буде кінець. Тільки ви могли мене врятувати, шляхетний пане Перегрінусе. Я тихо сказав вам, яка на мене чекає біда, і ви були такі добрі й відкрили мені коробку. Я швиденько вскочив у неї, і ви так само швиденько забрали її з собою. Дарма шукала мене Гамагея і тільки набагато пізніше довідалась, як і куди я втік. Тільки-но я опинився на волі, Левенгук утратив владу над моїми людьми. Всі вони звільнились і зникли, вбравши в свою одягу, на глум тиранові, зернятка перцю, яблук і груш. Ще раз щиро вам дякую, добрий, шляхетний пане Перегрінусе, за те, що ви мені зробили таку велику ласку. Я її вмію оцінити, як ніхто. Дозвольте мені як вільній людині побути трохи у вас: ви навіть не уявляєте собі, як я можу вам знадобитися за багатьох дуже важливих обставин вашого життя. Щоправда, мені тут бути досить небезпечно, оскільки ви палко закохалися в чудесну істоту...

– Що ви кажете, – перебив Перегрінус маленького невидимого гостя, – що ви кажете, майстре, я... я закохався?

– Так воно й є, – повів далі майстер Блоха. – Уявіть собі, який я вчора був спантеличений, який переляканий, коли ви прийшли сюди з принцесою на руках, охоплені шаленою пристрасстю, коли вона почала спокушати вас, показавши все своє мистецтво, яким, на жаль, вона аж надто добре володіє, і все для того, щоб ви їй видали мене! Та аж тоді я пізнав до кінця, яка у вас велика, шляхетна душа: ви були непохитні і спритно вдавали, начебто зовсім не знаєте, що я перебуваю у вас, начебто взагалі не розумієте, чого принцеса від вас хоче...

– Але ж так було, – знов перебив Перегрінус майстра Блоху, – але ж так було й насправді. Ви ставите мені, любий майстре, в заслугу те, про що я навіть гадки не мав. Я зовсім не помітив у крамниці, де купував іграшки, ані вас, ані тієї вродливої жінки, яка знайшла мене в палітурника Леммергірта і яку ви чомусь зволите називати принцесою Гамагеєю. Так само я зовсім не знав, що серед коробок, які я забрав з крамниці, вважаючи, що несучи олов'яних солдатиків і

¹⁴ Сваммердам Ян (1637–1680) – голландський природознавець, колега Левенгука.

олов'яні лови, одна була порожня і в ній сиділи ви. І як, скажіть ради бога, я міг здогадатися, що ви і є той полонений, якого так бурхливо вимагала від мене маленька красуня! Киньте свої химери, майстре, і не приписуйте мені того, що мені навіть не снилося.

– Ви дуже спритно намагаєтесь відхилити мою подяку, ласкавий пане Перегрінусе, – заперечив майстер Блоха, – і це, на превелику мою втіху, ще раз яскраво свідчить про вашу величезну безкорисливість. Знайте ж, шляхетний чоловіче, що ні Левенгук, ні Гамагея не зловлять мене, всі їхні зусилля будуть даремні, поки я перебуватиму під вашою охороною. Ви повинні видати мене добровільно моїм катам, ніяким іншим способом вони мене не здобудуть. Пане Перегрінусе Тисе! Ви закохані...

– О не кажіть цього, – перебив його Перегрінус, – не кажіть цього! Не називайте коханням хвилинного дурного спалаху, який уже погас!

Пан Перегрінус відчув, як він спаленів від сорому за свою брехню, і сховався під покривало.

– Та це зовсім не дивина, – повів далі майстер Блоха, – зовсім не дивина, що ви не змогли встояти перед незвичайною звабою принцеси Гамагеї, тим більше, що вона вдавалася до багатьох небезпечних засобів, аби тільки вас піймати. Багато чарів, якими користуються й інші гарненькі жінки, не тільки принцеса Гамагея, знає маленька лиходійка, і вона їх не помине, щоб зловити вас у свої любовні тенета. Вона прагнучиме так підкорити вас, щоб ви жили тільки нею, виконували тільки її бажання, і тоді – горе мені! Все залежатиме від того, чи ваша шляхетність виявиться такою сильною, що перемаже пристрасть, встоїть перед лихими, підступними чарами знадливої істоти і тим самим закладе міцні підвалини для щастя мого народу, чи ви захочете краще скоритись бажанням Гамагеї і знов накликаєти біду не тільки на мене, що перебуває під вашою охороною, а й на весь нещасний люд, який ви звільнили з ганебного рабства. О якби ви захотіли... якби ви змогли пообіцяти мені, що не підкоритесь її чарам!

– Майстре, – відповів пан Перегрінус, відкинувши з обличчя покривало, – любий майстре, ви правду кажете, немає нічого небезпечнішого, як жіноча знада. Жінки всі лихі й нещирі, вони граються нами, як кішка мишею, і за всі свої ніжні турботи ми дістаємо в нагороду самий лише глум і кпини. Через це в мене завжди виступав на чолі холодний піт, тільки-но я наближався до якоїсь істоти жіночої статі. Я вже ладен повірити, що з прекрасною Аліною, чи, якщо вам так більше подобається, з принцесою Гамагеєю, сталося щось особливе, хоч я своїм простим, здоровим людським розумом не можу нічого збагнути з того, що ви мені розповідали, і мені навіть здається, що я марю або читаю «Тисячу і одну ніч». Але хай буде що буде, а ви віддалися під мою охорону, любий майстре, і ніщо не примусить мене видати вас вашим ворогам. А ту чарівницю я взагалі не хочу більше бачити. Врочисто обіцяю дотримати свого слова і, щоб скріпити його, подав би вам руку, якби ви мали чим відповісти на мій щирий потиск. – І пан Перегрінус простяг свою руку над покривалом.

– Тепер, – озвався невидимий гість, – тепер я радий і спокійний. Якщо я й не можу подати вам руки, бо не маю її, то дозвольте хоч укусити вас у великий палець, щоб показати вам свою щирість і щоб наша дружба була ще міцніша.

Тієї миті пана Перегрінуса щось так боляче шпигнуло у великий палець правої руки, що не лишалось сумніву: так міг укусити тільки перший майстер серед бліх.

– Ви кусаєтесь, – вигукнув Перегрінус, – ви кусаєтесь, як чортеня!

– Прийміть це як живу ознаку моїх щирих, теплих почуттів до вас, – мовив майстер Блоха. – Але справедливо буде, коли я в подяку ще й подарую вам один із найдивовижніших витворів мистецтва, які будь-коли існували на світі. Це не що інше, як мікроскоп, що його виготовував один надзвичайно вправний, досвідчений оптик із мого народу, коли ще перебував на службі в Левенгука. Вам цей інструмент здасться трохи замалим, бо й справді він десь у сто двадцять разів менший за піщинку, але застосування його таке, що він не може бути дуже великий. Я вкладаю скельце в зіницю вашого лівого ока, і те око набуває властивостей мікроскопа.

Ви будете вражені його дією, а тому поки що я не розповідатиму вам про неї і тільки попрошу вас дозволити мені зробити цю операцію тоді, коли я буду певний, що око-мікроскоп стане вам у великій пригоді. А тепер на добраніч, пане Перегрінусе, вам треба трохи відпочити.

Перегрінус справді заснув і прокинувся аж пізно вранці.

Він почув знайоме шарудіння віника старої Аліни, що замітала в сусідній кімнаті. Навіть мала дитина, що зробила якусь шкоду, не боїться так матиного дубця, як пан Перегрінус боявся докорів старої няньки. Вона тихо зайшла до спальні з кавою. Пан Перегрінус крадькома глянув на неї крізь завісу, якою він запнув ліжко, і неабияк здивувався, побачивши, що обличчя старої сяє усмішкою.

– Ви ще спите, любий пане Тисе? – спитала стара найсолодшим голосом, який тільки міг видобутися з її горла.

Підбадьорений Перегрінус відповів так само ласкаво:

– Ні, любя Аліно, поставте сніданок на стіл, я зараз устану.

Коли Перегрінус справді встав, йому здалося, ніби в кімнаті віє солодким подихом чудесної істоти, що лежала в його обіймах. Йому зробилося так затишно і разом так страшно. Він хотів неодмінно довідатись, що сталося з таємницею його кохання, бо прекрасне створіння з'явилося і зникло як таємниця.

Поки Перегрінус даремно намагався допити каву й доісти скибку білого хліба, кожен шматок якого застрягав йому в горлі, зайшла стара Аліна й почала то тут, та там щось поправляти в кімнаті, мурмочучи собі під ніс:

– Диво дивне!.. Аж повірити важко!.. Чого тільки не буває на цьому світі!.. Хто б таке подумав!..

У Перегрінуса серце заколотилося в грудях, він не міг довше витримати й запитав:

– Що там за диво, любя Аліно?

– Всякого дива є, всякого! – лукаво всміхнулася стара, далі пораючись у кімнаті.

Груди бідолашному Перегрінусові стиснуло від найтяжчої туги, і він мимоволі вигукнув:

– Ох, Аліно!

– Що, пане Тисе? Я тут, що зволите? – озвалася стара і, широко розставивши ноги, спинилася перед самим Перегрінусом, немов чекаючи наказів.

Перегрінус витріщив очі на червоне, як мідь, огидно перекривлене обличчя старої і, охоплений раптовим гнівом, забув весь свій страх.

– Що сталося, – спитав він досить сердито, – що сталося з незнайомою дамою, яка була тут учора ввечері? Чи ви відімкнули їй вхідні двері, як я наказував, чи найняли їй карету? Чи довели її додому?

– Чи я відімкнула їй двері? – мовила стара, і на обличчі в неї з'явилася неприємна гримаса, що мала означати хитру усмішку. – Чи найняла карету? Чи довезла її додому? Не треба було ані наймати їй карети, ані кудись її везти! Та мила дама, та писана красуня лишилася в нашому будинку. Вона й досі тут і, мабуть, нікуди звідси не поїде.

Перегрінус аж схопився з радісного переляку. І тоді стара почала йому розповідати, що тієї хвилини, коли дама стрімголов помчала вниз сходами, на порозі своєї кімнати з'явився старий пан Сваммер з величезним свічником у руці. Без кінця розкланюючись, хоч начебто в нього й не було такої звички, старий добродій запросив даму зайти до його кімнати, що вона й зробила без зайвих церемоній. Тоді пан Сваммер замкнув двері та ще й засунув їх на засув.

Надто дивною видалась їй поведінка пана Сваммера, завжди такого відлюдкуватого, тож вона не могла втриматись, щоб не прикласти вуха до дверей і не заглянути в шпарку від ключа. Пан Сваммер стояв посеред кімнати і так зворушливо й жалібно промовляв до незнайомій дами, що навіть у неї, старої, сльози виступили на очах, хоч вона й не могла зрозуміти жодного слова, бо пан Сваммер говорив чужою мовою, їй тільки здається, що пан Сваммер силкувався повернути даму на шлях цноти й благочестя, бо говорив дедалі палкіше, аж поки нарешті дама

стала навколішки й поцілувала йому руку, навіть трохи заплакала. Тоді пан Сваммер дуже ласкаво підвів даму, поцілував й в чоло – для цього йому треба було нахилитися, – і посадив у крісло, а сам швиденько розпалив у каміні, приніс різного коріння і, наскільки вона зрозуміла, почав варити глінтвейн. На лихо, тієї хвилини стара взяла пучку табаки й голосно чхнула. Вона вся затремтіла і мало не вмерла зі страху, коли пан Сваммер простяг руку до дверей і таким страшним голосом, що від самого нього можна зомліти, закричав:

– Іди геть, сатано! Не підслухуй під дверима!

Аліна й сама вже не пам'ятає, як вона піднялася нагору й добралася до ліжка. Коли вона вранці розплющила очі, то подумала, що бачить привида. Перед її ліжком стояв пан Сваммер у чудовому соболиному хутрі а золотими шнурками й китицями, в капелюсі на голові і з ціпком у руці.

– Ласкава пані Аліно, – звернувся він до неї, – мені треба вийти з дому у важливих справах, і вернуся я, може, аж за кілька годин. Подбайте про те, щоб у сінях біля моєї кімнати ніхто не гомонів і ніхто до мене не заходив. У мене переховується одна шляхетна дама, вам я навіть можу сказати відверто: одна чужоземна принцеса, багата й дивовижно вродлива. Колись давно, при дворі її батька короля, я був у неї вчителем, тому вона довіряє мені, і я повинен боронити її від усіх лихих зазіхань. Я кажу це вам, пані Аліно, для того, щоб ви виявляли дамі пошану, яка їй належить за її високим походженням, їй, з дозволу пана Тиса, будуть потрібні ваші послуги, і ви, ласкава пані Аліно, дістанете королівську винагороду, якщо, звичайно, мовчатимете й нікому не зрадите, де перебуває принцеса.

Сказавши це, пан Сваммер швидко пішов.

Пан Перегрінус Тис спитав стару, чи їй не здається дуже дивним, що дама, яку він зустрів у палітурника Леммергірта на Кальбахській вулиці, – а він знов підтверджує, що це таки правда, – виявилась принцесою і сховалась у старого пана Сваммера. Але стара відповіла йому, що вона вірить словам пана Сваммера ще більше, ніж своїм власним очам, а тому вважає, що то або на них напускав хтось ману і в палітурника Леммергірта, і в цій кімнаті, або принцеса, тікаючи, вдавалась у такі химери з ляку та збентеження. А втім, вона, мабуть, незабаром довідається про все від самої принцеси.

– А як же, – знов почав пан Перегрінус, власне, тільки для того, щоб почути ще яке слово про незнайому даму, – а як же з вашими підозрами? Вчора ввечері ви були про неї дуже поганої думки.

– Ох, – усміхнулася стара, – ох, то було вчора. Треба лише краще придивитися до неї, голубоньки, і побачиш, що це справді шляхетна принцеса, та ще й такої ангельської вроди, яка може бути тільки в принцес. Коли пан Сваммер пішов, мені ж треба було поглянути, що поробляє ласкава пані, і я заглянула в шпарку від ключа. Вона лежала на канапі, спершись на руку своєю ангельською голівкою, і чорні кучері розтікалися крізь лілейно-білі пальчики. Було на що подивитися! Одягнена вона була в саму сріблясту тафту, а крізь неї просвічували гарненькі груди й повні ручки. На ногах у неї були золоті черевички. Один спав, і я побачила, що дама без панчіх; висунувши голу ніжку з-під сукні, вона перебирала пальчиками так мило, що очей не можна було відвести. Та вона й досі, напевне, лежить на канапі, і якби ви захотіли, любий пане Тисе, підійти до шпарки, то...

– Що ти кажеш, – перебив стару Перегрінус, – що ти кажеш! Іти дивитися на ту звабу? Щоб запалитися та ще, може, наробити якихось дурниць?

– Будь мужній, Перегрінусе, не піддавайся спокусі! – прошепотів хтось біля самого Перегрінуса, і він пізнав голос майстра Блохи.

Стара загадково усміхнулася і, хвилину помовчавши, мовила:

– Ну, то я скажу вам усе, що думаю про це, любий пане Тисе. Хтозна, чи та незнайома дама справді принцеса, чи ні, та одне можна сказати напевне: що вона вельми значного роду, та ще й багата. І пан Сваммер дуже про неї дбає, видно, віддавна знає її. А чому дама побігла

за вами, любий пане Тисе? Скажу чому: бо вона до смерті закохалась у вас, а кохання геть відбирає людям розум і навіть принцес може підбити на дивні, непродумані вчинки. Одна циганка поворожила вашій покійній матері, що ви саме тоді знайдете щастя в одруженні, коли найменше будете про це думати. Тепер, мабуть, її ворожіння збудеться...

І стара знов почала змальовувати незвичайну вроду незнайомої дами.

Можна собі уявити, які почуття сповнювали Перегрінуса.

– Годі, – вихопилося нарешті в нього, – годі, Аліно, не кажи такого! Дама закохана в мене? Що за дурні, безглузді вигадки!

– Гм, – озвалася стара, – а якщо ні, то чого ж вона так тяжко зітхала, чого так жалібно лебеділа: «Ні, мій любий Перегрінусе, мій милий друже, ти не будеш, не зможеш бути такий жорстокий зі мною! Я знов побачу тебе і раюватиму з тобою!» І нашого старого пана Сваммера, відколи вона з'явилася, наче хто підмінив. Чи я раніше діставала від нього коли хоч крейцер, крім кроненталера на Різдво? А сьогодні вранці, в завдаток за ті послуги, що я робитиму дамі, він дав мені цього прегарного блискучого червінця, та ще й ласкаво усміхнувся, – я ніколи не бачила, щоб він так усміхався. Ні, щось тут є. А що, коли пан Сваммер хоче бути у вас сватом, пане Тисе?

І стара знов почала змальовувати красу і добру вдачу незнайомої дами так захоплено, такими словами, що їх аж дивно було чути з уст жінки, яка вже віджила свій вік. Нарешті Перегрінус не витримав, схопився, весь палаючи, і нестямно вигукнув:

– Хай буде, що буде... Біжу, біжу до шпарки від ключа!

Дарма застерігав його майстер Блоха, що тим часом стрибнув на краватку закоханого Перегрінуса і сховався в котрійсь її складці. Перегрінус не чув його голосу, і майстер Блоха узнав те, що мав би знати давно, а саме: що краще мати справу з найупертішою людиною, аніж із закоханим.

Справді, дама й досі лежала па канапі в такій самій позі, як розповідала стара, і Перегрінусові здалося, що ніяка людська мова не спроможна віддати словами ті небесні чари, які випромінювала вся її чудесна істота. Вбрання її, дійсно з сріблястої тафти, оздоблене дивним барвистим вишиванням, мало якийсь фантастичний крій: дуже можливо, що саме в такому негліже була принцеса Гамагея у Фамагусті, коли її зацілував до смерті лихий принц п'явок. Принаймні те вбрання було таке гарне і таке неймовірно чудне, що взіреть його, здавалось, не міг виникнути ні в голові найгеніальнішого театрального кравця, ні в уяві найкращої модистки.

– Так, це вона, це принцеса Гамагея! – промурмотів Перегрінус, весь тремтячи від солодкої втіхи і палкого бажання.

– Перегрінусе, мій Перегрінусе! – ніби вчувши його, зітхнула красуня.

Коли до Перегрінуса Тиса долинуло те зітхання, він зовсім знехотів з пристрасті, і тільки якийсь невиразний страх, підірвавши його рішучість, не дав йому виламати двері й кинутись до ніг своєму ангелові.

Ласкавий читач знає вже, яку неземну вроду мала Дертъє Ельвердінк, яка вона була чарівно знадлива. Видавець може засвідчити, що коли він також заглянув у шпарку й побачив маленьку Дертъє в її фантастичній сукенці з сріблястої тафти, то більше нічого не міг сказати, крім того, що вона справді дуже приємна, мила лялечка.

Та оскільки кожен юнак уперше закохується не інакше, як у неземну істоту, в ангела, якому немає рівного на землі, то дозволимо й панові Перегрінусу вважати Дертъє Ельвердінк за таке саме чарівне, неземне створіння.

– Опануйте себе, згадайте про вашу обіцянку, дорогий пане Перегрінусе Тисе! Ви ж казали, що ніколи більше не захочете бачити спокусниці Гамагеї, а тепер... Я міг вставити вам в око мікроскоп, але ви й так повинні побачити, що маленька лиходійка тільки хитрує, тільки прикидається, щоб звабити вас. Повірте мені, я хочу вам добра! – так прошепотів майстер Блоха, сховавшись у краватці.

Та хоч у душі Перегрінуса й виникали боязкі сумніви, десь такі, як нашіптував йому майстер Блоха, все-таки він не міг відвести зачарованого погляду від маленької Дерт'є, яка дуже спритно користалася з того, що її начебто ніхто не бачить, і міняла одну спокусливу позу на іншу, мало не доводячи до божевілля бідолашного Перегрінуса.

Мабуть, пан Перегрінус Тис ще довго стояв би перед дверима фатальної кімнати, якби не пролунав гучний дзвоник і стара Аліна не гукнула йому, що вернувся пан Сваммер. Перегрінус кинувся нагору, до своєї кімнати. Тут він цілком віддався своїм любовним думкам, а з тими думками вернулися й сумніви, які в ньому викликали нашіптування майстра Блохи. І справді – наче блоха сиділа в нього у вусі й не давала йому спокою.

«Як же мені не вірити, – міркував він, – як же мені не вірити, що ця чудесна істота справді принцеса Гамагея, дочка могутнього короля? А якщо так, то я був би дурнем і навіженим, коли б прагнув одружитися з такою високою особою. З другого боку, вона вимагала видати їй полоненого, від якого залежить її життя, а хіба не про те саме розповідав мені майстер Блоха? А коли так, то майже не лишається сумніву, що все її кохання до мене – просто хитрий спосіб цілком підкорити мене своїй волі. І все-таки... покинути її, втратити – о, це було б пекло! Це була б смерть!

Хтось легенько постукав у двері і урвав сумні думки пана Перегрінуса Тиса.

До кімнати зайшов не хто інший, як пожилець пана Перегрінуса. Старий пан Сваммер, завжди такий зморщений, похмурий і відлюдкуватий, раптом ніби на двадцять років помолодшав. Чоло в нього розгладилося, очі ожили, на устах з'явився лагідний вираз. Він уже не прикривав свого сивого волосся огидною чорною перукою, і одягнений був не в темно-сірий сюртук, а в гарне соболине хутро, як і розповідала Аліна.

Весело, навіть привітно усміхаючись, що взагалі було йому не властиве, пан Сваммер підступив до Перегрінуса. Він би не хотів заважати своєму ласкавому господареві, мовив пан Сваммер, але як пожилець мусить повідомити його з самого ранку, що вночі був змушений пустити до себе беззахисну жінку, яка хоче спекатись тиранії свого лихого дядька і тому якийсь час побуде тут, у нього, на що, звичайно, потрібен дозвіл ласкавого господаря, по який він оце й прийшов.

Перегрінус машинально спитав, хто ж ця беззахисна жінка, не подумавши про те, що кращого запитання, щоб потрапити на слід дивної таємниці, і бути не може.

– Це тільки справедливо, – мовив пан Сваммер, – тільки справедливо, що господар хоче довідатись, кого він прихистив у своєму домі. Знайте ж, шановний пане Тисе, що дівчина, яка сховалась у мене, – не хто інший, як прекрасна голландка Дерт'є Ельвердінк, небога славетного Левенгука, що, як вам відомо, показує тут, у Франкфурті, дивовижні штуки з допомогою мікроскопів. Взагалі Левенгук мій приятель, але мушу визнати, що він жорстока людина і знущається з бідолашної Дерт'є, яка до того ж моя хрещениця. Після бурхливої сутички, що сталася вчора ввечері, дівчині довелося тікати, і не диво, що вона вирішила саме в мене шукати допомоги й розради.

– Дерт'є Ельвердінк, – ніби крізь сон промовив Перегрінус. – Левенгук! Може, нащадок природознавця Антона ван Левенгука, що виготовляв славетні мікроскопи?

– Та воно не можна сказати, – усміхнувся пан Сваммер, – щоб наш Левенгук був нащадком того славетного вченого, бо він сам і є той славетний вчений, а балачки про те, буцімто його вже років сто як поховано в Дельфті, – чисті вигадки. Повірте мені, дорогий пане Тисе, а то ви ще, може, почнете сумніватися й у тому, що я славетний Сваммердам, хоч тепер і називаюся Сваммером, щоб було коротше, а ще для того, щоб не доводилось тлумачити предмет своєї науки кожному цікавому дурневі. Всі кажуть, що я помер тисяча шістсот вісімдесятого року, але ж ви бачите, шановний пане Тисе, що я стою перед вами живий і здоровий, а що я

справді я, це я можу довести кожному, хоч би навіть і найбільшому йолопові, показавши йому свою «Biblia naturae».¹⁵ Ви мені вірите, дорогий пане Тисе?

– Зі мною, – мовив Перегрінус тоном, який свідчив про його душевне збентеження, – зі мною останнім часом сталося стільки дивовиж, що якби я не чув усього на власні вуха і не бачив своїми очима, то довіку б думав, чи то часом був не сон. Але тепер я вже вірю у все, хоч би то було й чисте безглуздя! Може, ви й справді покійний пан Ян Сваммердам і як виходець із того світу знаєте більше, ніж звичайні люди, але щодо втечі Дертье Ельвердінк, чи принцеси Гамагеї, чи як там зветься та дама, то ви дуже помиляєтесь. Вислухайте ж, як усе було.

І Перегрінус спокійно розповів про свою пригоду з дамою, від її появи в кімнаті Леммергірта і аж до тієї хвилини, як вона зайшла до пана Сваммердама.

– Мені здається, – озвався пан Сваммер, коли Перегрінус замовк, – мені здається, начебто все, що ви зволили мені розповісти, – не що інше, як дивовижний, але дуже приємний сон. Але не буду сперечатися, чия правда, а попрошу вашої ласки, бо, можливо, вона мені буде дуже потрібна. Забудьте мою непривітність і не будемо чужі одне одному. Ваш батько був розумний чоловік і мій щирий приятель, але щодо вченості, вміння заглянути в глибину явищ і тверезо їх оцінити, здатності знайти шлях у життєвому вирі, то син набагато випередив батька. Ви навіть не повірите, якої я про вас високої думки, мій дорогий, шановний пане Тисе.

– Пора, – прошепотів майстер Блоха.

Тієї миті в Перегрінуса ледь шпигнуло в зіниці лівого ока, проте зразу ж переболіло. Перегрінус здогадався, що майстер Блоха вставив йому в око мікроскопічне скельце, але навіть не міг собі уявити, що воно матиме таку дію. За роговою оболонкою Сваммерових очей він побачив дивне розгалуження нервів і, простеживши за їхнім химерним плетивом аж у глибину мозку, виявив, що то були Сваммерові думки. А зміст їх був десь такий: «Хто б подумав, що я тут так легко відбудуся і що він не почне розпитувати мене про все докладніше. Вже його татусь був невеликого розуму чоловік, я його завжди мав за ніщо, а синок, бачу, зовсім пришелепуватий, наївний, як дитина. Розказує мені, дурень, про свою пригоду з принцесою і не здогадується, що вона сама все мені розповіла, бо я ж не закликав би її до себе, якби ми з нею вже раніше не були приятелями. Але що вдієш, мушу піддобрюватися до нього, бо мені потрібна його допомога. Він такий простодушний, що повірить кожному моему слову і навіть у своїй немудрій доброті йтиме на жертви задля мене, а коли все скінчиться гаразд і Гамагея знов стане моєю, я в подяку добре посміюся з нього позаочі».

– Мені здалося, – сказав пан Сваммер, підходячи до самого пана Перегрінуса, – мені здалося, що у вас на краватці сидить блоха, дорогий пане Тисе!

А думки його казали: «Ти ба, це справді був майстер Блоха! Ото халепа, якщо тільки Гамагея не помилилась!»

Перегрінус швидко відступив назад, запевняючи, що він зовсім не гидує блохами.

– Коли так, – мовив пан Сваммер, низько вклоняючись, – коли так, то поки що будьте здорові, любий мій, дорогий пане Тисе.

А думки його казали: «Щоб тебе чорти вхопили, проклятий дурню!»

Майстер Блоха вийняв із зіниці враженого Перегрінуса мікроскопічне скельце і сказав:

– Тепер ви знаєте, любий пане Перегрінусе, дивовижну дію цього інструмента, схожого на який, мабуть, немає в цілому світі, і незабаром побачите, яку він дасть вам владу над людьми, коли їхні найпотаємніші думки лежатимуть перед вами як на долоні. Та якби ви завжди носили це скельце в оці, то кінець кінцем не витримали б щоденного пізнання чужих думок, бо надто часто переживали б таке гірке розчарування, як оце тепер. Коли ви захочете вийти кудись із дому, я повсякчас буду з вами: сидітиму у вашій краватці, або у вашому жабо, або ще в яко-

¹⁵ Книгу природи (лат.) «Biblia naturae» – назва великого наукового твору Яна Сваммердама про життя комах.

мусь затишному місці. Тільки-но вам захочеться взнати думки того, з ким ви розмовлятимете, лясніть пальцями, і скельце миттю опиниться у вашому оці.

Пан Перегрінус Тис, розуміючи, яку величезну користь дає йому цей дарунок, хотів гаряче подякувати майстрові Блосі, коли це раптом до кімнати зайшли два члени міської управи й заявили, що його звинувачують у тяжкому злочині, а тому вони зобов'язані тимчасово ув'язнити його, а всі його папери конфіскувати.

Пан Перегрінус присягався і божився, що не знає за собою ніякісінької провини. Та один із членів управи усміхнувся й сказав, що, може, його цілковита невинність з'ясується за якихось кілька годин, але доти він мусить скоритися наказам влади.

Що мав робити пан Перегрінус Тис, як не сісти в карету й податися у супроводі членів управи до в'язниці?

Можна собі уявити, з якими почуттями проходив він повз кімнату пана Сваммера.

Майстер Блоха сидів у краватці арештованого.

Пригода четверта

Несподівана зустріч двох друзів. Радник Кнарпанті і його юридичні засади. Любовний розпач будяка Цегеріта. Оптичний двобій магів. Сомнамбулічний стан принцеси Гамагеї. Думки у сні. Як Дертъє Ельвердінк сказала майже правду, як будяк Цегеріт утік з принцесою Гамагеєю

Помилка сторожа, що затримав пана Пепуша як нічного злодія на гарячому, виявилась дуже швидко. Але в його паспорті знайшли якісь неправильні записи, а тому лишили його сидіти в ратуші, поки він не знайде, хто б із франкфуртських громадян міг поручитися за нього.

І от пан Георг Пепуш сидів сам у цілком пристойній кімнаті й сушив собі голову, де ж йому знайти у Франкфурті таку людину. Він так довго їздив по світу, що його могли забути навіть ті, хто колись добре знав, та й адрес він тепер нічиїх не пам'ятав.

Сердитий і зажурений, він висунувся у вікно й почав голосно проклинати свою долю. Раптом поряд із ним відчинилося ще одне вікно і чийсь голос вигукнув:

– Що? Кого я бачу! Це ти, Георге?

Пан Пепуш неабияк здивувався, побачивши того, хто колись у Мадрасі був його найщирішим приятелем.

– Хай йому чорт, – мовив пан Пепуш, – хай йому чорт, як можна бути таким забудьком! Ну геть випало з голови! Я ж знав, що ти щасливо добувся до рідної гавані. Я чув у Гамбурзі всілякі дива про твій химерний спосіб життя, а приїхавши сюди, навіть не подумав тебе знайти. А втім, якщо людина така заморочена, як я... Ну, та однаково, добре, що доля послала мені тебе. Ти бачиш, я заарештований, але ти можеш миттю звільнити мене, коли поручишся, що я справді Георг Пепуш, знайомий тобі віддавна, а не якийсь там волоцюга і розбійник!

– Аякже, – вигукнув пан Перегрінус Тис, – з мене тепер чудовий, бездоганний поручитель! Я ж сам заарештований за тяжкий злочин, хоч не знаю, навіть не маю ані найменшого уявлення, в чому він полягає.

Та, мабуть, краще урвати на цьому розмову двох приятелів, які так несподівано зустрілися, і розповісти ласкавому читачеві, через що ж заарештували пана Перегрінуса Тиса. Важко, навіть неможливо пояснити, як виникають чутки; вони мов вітер, що прилітає невідомо звідки й зникає невідомо де. Отак і в місті пішла чутка, що на святвечір з великого товариства, яке зібралося в одного багатого банкіра, незрозумілим чином викрадено якусь дуже значну даму. В місті тільки й мови було, що про це викрадення, всі називали прізвище банкіра й нарікали на поліцію, яка, мовляв, занедбує свої обов'язки, коли допускає таке зухвале насильство. Міська управа не мала іншої ради, як почати слідство, допитавши всіх гостей, які були в банкіра на святвечір, і кожен з них сказав, що справді, як він чув, з товариства викрадено якусь значну даму, а банкір дуже шкодував, що в його домі сталася така прикра подія. Але ніхто не міг назвати прізвища викраденої дами; коли ж банкір подав список своїх гостей, то виявилось, що жодної з названих у ньому дам не бракує. А як з'ясувалося, що те саме можна сказати й про всіх жінок і дівчат у місті, і тутешніх, і приїжджих, що жодній з них на святвечір не зроблено ніякої кривди, міська управа вирішила, бо інакше й не могла вирішити, що чутка не має під собою ніяких підстав і всю справу треба вважати вичерпаною.

Але тут перед ясні очі міської управи з'явився якийсь чоловік, і сам дивний, і дивно вбраний. Незнайомий заявив, що він таємний радник, на прізвище Кнарпанті. На цьому слові він дістав з кишені папір з великою печаткою і, ввічливо вклонившись, вручив його членам управи. На обличчі в нього написана була тверда впевненість у тому, що управа буде страшенно

вражена високим званням, яке він, таємний радник Кнарпанті, носить, а також важливим дорученням, яке йому дано, і поставиться до нього з відповідною шанобою. Кнарпанті був дуже важливою особою, правою рукою одного дрібного князя, імені якого видавець ніяк не пригадує і про якого можна тільки сказати, що йому вічно бракувало грошей і що з усіх державних установ, які він знав з історії, жодна йому не подобалась так, як таємна державна інквізиція, що колись існувала у Венеції. В того князя справді недавно пропала одна принцеса, тільки ніхто добре не знав як. І от тепер, коли чутка про викрадення значної дами дійшла до вух Кнарпанті, який саме приїхав до Франкфурта, щоб позичити якомога більше грошей для свого володаря, він негайно написав до князя, що йому пощастило напасти на слід зниклої принцеси. У відповідь на свого листа він зразу ж отримав наказ стежити за розбійником і докласти всіх зусиль, щоб знайти принцесу і заволодіти нею, хоч чого б це коштувало. До цього наказу був доданий ввічливий лист до міської управи з проханням якомога посприяти таємному радникові Кнарпанті в його пошуках, на його вимогу заарештувати розбійника і вчинити над ним суд. Оце й був той папір, який Кнарпанті передав на аудієнції членам управи і від якого він сподівався величезного ефекту.

Члени управи відповіли, що чутку про викрадення значної дами спростовано як таку, що не має під собою ніяких підстав; навпаки, твердо з'ясовано, що взагалі ніхто нікого не викрадав, а тому про пошуки викрадача не може бути й мови, і пан таємний радник Кнарпанті, звільнений від подальших розслідувань, ніякого сприяння не потребує.

Кнарпанті вислухав усе це з самовдоволеною усмішкою і сказав, що він, завдяки своєму винятково гострому розумові, уже зумів вистежити злочинця. Коли йому нагадали, що про злочинця може бути мова тільки тоді, як зроблено самий злочин, Кнарпанті заявив, що спершу треба знайти злочинця, а зроблений злочин уже й сам знайдеться. Тільки поверховий, легковажний суддя, якщо навіть головне звинувачення не доведене через упертість звинуваченого, не може повести допит так, щоб не знайти у звинуваченого хоч якоїсь плями, достатньої для його арешту. І він зараз таки змушений поставити клопотання про якнайшвидший арешт викрадача його принцеси, а той викрадач – не хто інший, як пан Перегрінус Тис, якого він уже давно знає як вельми підозрілу особу і папери якого просить негайно конфіскувати.

Члени управи були дуже здивовані таким зухвалим звинуваченням у злочині їхнього тихого земляка з бездоганною репутацією і обурено відхилили клопотання Кнарпанті.

Проте Кнарпанті це нітрохи не збентежило; із властивою йому нахабністю він заявив, що йому не важко обґрунтувати своє звинувачення доказами, якщо від нього цього вимагатимуть. Він може привести свідків того, що пан Перегрінус Тис на святвечір силоміць заносив до себе в дім гарну, ошатну дівчину.

Більше для того, щоб показати, яке його твердження безглузде, аніж для з'ясування самої справи, управа вирішила вислухати обох названих свідків. Один із них був сусід пана Перегрінуса Тиса, що того фатального святвечора випадково був надворі біля свого дому, а другий – сторож; обидва вони здалека спостерігали, як Перегрінус заносив до себе таємничу красуню, і одногосно підтвердили, що пан Тис справді приніс у свій дім вичепурену даму. Обидва також звернули увагу на те, що дама дуже пручалася й жалібно стогнала. На питання, чому ж вони не кинулися на допомогу жінці, якщо вона була в скруті, свідки відповіли, що їм таке не спало на думку.

Ці свідчення неабияк збентежили членів управи, бо виходило, начебто пан Перегрінус справді вчинив те, в чому його звинувачували. Кнарпанті промовляв, як Цицерон, і доводив, що навіть коли цієї хвилини в місті й не бракує жодної дами, це ще нічого не означає, бо викрадена дама могла врятуватися від Перегрінуса і просто з сорому промовчати про свою біду. Хто була та дама і яку ще небезпеку для суспільства ховають у собі любовні пригоди пана Тиса, напевне, можна буде дізнатися з паперів злочинця, а сам Кнарпанті покладається на почуття справедливості членів управи, які, звичайно, не лишать без карі жодного вчинку, що вимагає

суворого осуду. Члени управи ухвалили поки що вдовольнити клопотання достойного таємного радника, і таким чином був виданий наказ про негайний арешт бідолашного Перегрінуса Тиса і про конфіскацію його паперів.

Та вернімося до двох друзів, що один біля одного повисували голови з вікон в'язниці.

Перегрінус докладно розповів приятелеві, як він, повернувшись до Франкфурта, дізнався, що залишився круглим сиротою, і як відтоді серед галасливого міста провадить тихе, безрадісне життя самотника, віддаючись спогадам про минулі часи.

– О так, – похмуро мовив Пепуш, – я чув про це, мені розповідали про твої дурні витребеньки, про те, як ти впав у дитячі мрії. Ти хочеш бути таким собі героєм простодушності й дитинності і глузуєш із справедливих вимог, які тобі ставить життя і людське суспільство. Ти влаштуєш уявні родинні бенкети, а потім роздаєш убогим смачні страви й дороге вино, які подавав на стіл для небіжчиків. Ти сам готуєш подарунки на святвечір і вдаєш із себе хлопчика, а тоді розносиш бідним дітям такі подарунки, які в багатих родинах батьки дарують своїм розпещеним дітям. Але ти не думаєш про те, що робиш убогим кепську послугу, полоскотавши їм піднебіння всілякими ласощами, щоб потім вони вдвічі дужче відчували свої злидні, коли їм доведеться з нестерпного голоду жувати таке, що його б не захотів їсти ні один перебірливий кімнатний пес... Ох, яка ж мені огидна стає ця годівля убогих, коли я згадаю, що витраченого за один тільки день вистачило б на кілька місяців скромного харчування! Ти засипаєш дітей злидарів розкішними іграшками й не думаєш про те, що якась дерев'яна пофарбована шабля, ганчір'яна лялька, зозуля чи мізерний коржик, подарований батьком і матір'ю, втішать їх так само, а може, ще й більше. Крім того, вони так переїдаються твоїми проклятими марципанами, що другого дня лежать хворі, а твої подарунки сіють у їхніх серцях зерно невдоволення й ремства, бо тепер вони знають, що така розкіш є, та не для них. Ти заможний, сповнений життєвої снаги, а проте уникаєш товариства, тримаєш на відстані широко прихильних до тебе людей. Я вірю, що смерть батьків приголомшила тебе, але якби кожен, хто зазнав тяжкої втрати, залазив, мов той равлик, у свою черепашку, то світ, хай йому чорт, став би схожий на якусь трупарню і я не захотів би в ньому жити. Ні, приятелю! Ти й сам добре знаєш, що то тільки вперте себелюбство змушує тебе по-дурному сахатися від людей. Ні, ні, Перегрінусе, я не зможу більше тебе шанувати, не зможу більше бути твоїм приятелем, якщо ти не почнеш жити по-іншому, не відмовишся від своїх прикрих звичок.

Перегрінус лягнув пальцями, і майстер Блоха миттю вставив йому в око мікроскопічне скельце.

Думки розгніваного Пепуша казали: «Ну хіба не шкода, що такий приємний, розумний чоловік зійшов на небезпечні манівці, де врешті може змарнувати всю свою силу і свої здібності! Але певне, що його ніжна, меланхолійна душа не витримала удару, якого йому завдала смерть батьків, і почала шукати втіхи у вчинках, схожих на божевілля. Він пропаде, якщо я його не врятую. Я люто нападаю на нього, яскравими барвами змалюю, до чого може довести його дурість, бо я ціную і люблю його як справжній, відданий товариш».

Прочитавши ці думки, Перегрінус переконався, що похмурий Пепуш як був, так і залишився його вірним приятелем.

– Георге, – відповів йому Перегрінус після того, як майстер Блоха знов вийняв у нього з зіниці мікроскопічне скельце, – Георге, я не буду з тобою сперечатися з приводу моїх, як ти кажеш, дурних витребеньок, бо знаю, що ти хочеш мені добра. Але мушу тобі сказати, що в мене аж серце тріпоче з радощів, коли я можу влаштувати для убогих свято, і якщо це вияв огидного себелюбства, – хоч я найменше думаю про себе, – то принаймні я грішу несвідомо. Це єдині квітки в моєму житті, яке взагалі мені здається сумним, занедбаним, зарослим будяками.

– Що ти кажеш, – палко вигукнув Георг Пепуш, – що ти кажеш про будяки? Чому ти зневажаєш будяки і протистиавиш їх квіткам? Чи ти так погано знаєш природознавство й не чув, що найкраща квітка з усіх, які є, – це цвіт одного з будяків? Я маю на увазі *cactus grandiflorus*.

А будяк Цегеріт хіба не найкращий у світі кактус? Перегрінусе, я так довго приховував це від тебе чи, вірніше, мусив приховувати, бо й сам до пуття всього не усвідомлював, але тепер скажу тобі, що я сам і є будяк Цегеріт і що я ніколи не відмовлявся й не відмовляюся від своїх претензій на руку дочки достойного короля Секакіса, прекрасної, чудесної принцеси Гамагеї. Я знайшов її, але тієї ж миті мене схопили ті клятенні сторож з поліцаєм і потягли до в'язниці.

– Як? – вигукнув Перегрінус, остовпівши з подиву. – І тебе також, Георге, вплутано в цю дивовижну історію?

– В яку історію? – спитав Пепуш.

І Перегрінус негайно розповів своєму приятелеві, як раніше панові Сваммеру, все, що з ним сталося спершу в палітурника Леммергірта, а потім у його власному домі. Сказав він також і про появу майстра Блохи, щоправда, промовчавши, як і слід було сподіватися, про таємниче скельце.

Очі в Георга палали, він кусав губи, бив себе кулаком по лобі, а коли Перегрінус скінчив, вигукнув, охоплений люттю:

– Підла облудниця! Зрадниця!

І, в розпачливому любовному самокатуванні, бажаючи до останньої краплі випити келих отрути, який йому, ні про що не здогадуючись, подав Перегрінус, Георг примусив його ще раз із найменшими подробицями розповісти про все, що робила й казала Дертє. Слухаючи Перегрінуса, він мурмотів:

– У твоїх обіймах... У тебе на грудях... палкі поцілунки...

Потім він відскочив від вікна й почав бігати по кімнаті, вимахуючи руками, як божевільний.

Дарма Перегрінус гукав йому, щоб він дослухав до кінця, дарма запевняв його, що він почує ще багато втішного для себе, – Пепуш не втихомирювався.

Двері відчинилися, зайшов член міської управи й оголосив панові Тису, що не знайдено ніякої законної підстави для його подальшого перебування під арештом і він може йти додому.

Вийшовши на волю, Перегрінус найперше поручився за арештованого Георга Пепуша, засвідчивши, що це справді Георг Пепуш, із яким він щиро приятелював у Мадрасі і який відомий йому як заможна людина з бездоганною репутацією. Про будяка Цегеріта, найкращого з усіх кактусів, Перегрінус розважно промовчав, бо розумів, що за таких обставин це могло б швидше зашкодити, ніж допомогти його приятелеві.

Майстер Блоха вдався в дуже повчальні філософські розумування, які зводились до того, що будяк Цегеріт, хоч зовні й здається грубим і нестриманим, насправді дуже людяний і розважний, дарма що поводить трохи зухвало. Властиво, будяк цілком слушно ганив спосіб життя пана Перегрінуса, хай навіть і не дуже добираючи слова. З свого боку він, майстер Блоха, також порадив би панові Перегрінусу виходити на люди.

– Повірте мені, – казав майстер Блоха, – повірте мені, пане Перегрінусе, що вам буде дуже корисно попроситися з своєю самотою. Насамперед вам тепер нічого боятися, що ви будете ніяковіти й бентежитись на людях, бо, маючи в оці таємниче скельце, ви читатимете їхні думки, а тому завжди знатимете, на яку ступити. Як упевнено й спокійно ви тепер почуватимете себе перед високими особами, бо вам відкриті будуть їхні найпотаємніші думки. Коли ви будете вільно й невимушено виходити на люди, кров у вас потече швидше жилами, похмура задума де й дінеться, а найважливіше, що в голові у вас строкатим роєм з'являться нові думки й ідеї, образ прекрасної Гамагеї поблякне, і вам буде багато легше дотримати слова, яке ви мені дали.

Пан Перегрінус відчував, що обидва вони, Георг Пепуш і майстер Блоха, хочуть йому тільки добра, і вирішив послухатись їхньої мудрої поради. Та як тільки до нього долинав солодкий голос його коханої, що часто співала й грала, він зразу ж забував про своє рішення і не хотів виходити з дому, що став для нього раєм.

Та нарешті він таки переборов себе й подався в парк, де прогулювалось міське товариство. Майстер Блоха вставив йому в око скельце, а сам примостився в жабо, де міг собі плавно погойдуватись, наче в паланкіні.

– Нарешті мені випала рідкісна втіха знов побачити мого любого, доброго пана Тиса! Ви так рідко показуєтесь у товаристві, дорогий друже, що всі вже нудьгують за вами. Зайдімо кудись випити пляшку вина за ваше здоров'я, мій щирий друже! Який я радий, що побачив вас! – Так вигукував, ідучи йому назустріч, юнак, якого він бачив у житті, може, двічі або тричі. А думки його казали: «Нарешті й цей дурний мізантроп з'явився на люди! Але треба властити його, бо я хочу найближчим часом позичити в нього грошей. Не буде ж він таким божевільним, щоб прийняти моє запрошення! У мене немає ані гроша в кишені, і в жодній пивниці мені більше не дають наборг».

Просто на Перегрінуса йшло двоє дуже вичепурених дівчат. То були сестри, далекі його родички.

– Ох, – вигукнула, сміючись, одна з них, – ох, братику, невже ми й вас зустріли? Негарно так замикатися й не показуватись нікому на очі. Ви не повірите, як матуся вас шанує, каже, що ви такі розумні. Пообіцяйте ж мені, що скоро заглянете до нас. Ну, поцілуйте мені руку!

А думки її казали: «Що це таке? Що сталося з нашим родичем? Я хотіла його добре налякати. Він завжди тікав від мене, як і від кожної жінки, а тепер стоїть і так чудно дивиться мені у вічі, та й руку цілує не бентежачись! Може, він закоханий у мене? Тільки цього бракувало! Мати каже, що він трохи придуркуватий. Та байдуже, я однаково піду за нього: придуркуватий чоловік, якщо він такий багатий, як наш родич, кращий за розумного».

Друга сестра, опустивши очі й почервонівши, тільки прошепотіла:

– Так, відвідайте нас швидше, любий братику! А думки її казали: «Наш родич досить гарний чоловік, не розумію, чого мати не любить його і називає дурним і вульгарним. Коли він прийде до нас у гості, то неодмінно закохається в мене, бо я найкраща дівчина в цілому Франкфурті. Я піду за нього, бо хочу одружитися з багатим чоловіком, щоб спати до одинадцятої і носити найдорожчі шалі, як пані фон Лерснер».

Дорогою проїздив лікар; побачивши Перегрінуса, він зупинив карету, висунувся з вікна й вигукнув:

– Доброго ранку, дорогий Тисе! Вигляд у вас хоч куди! Дай боже вам доброго здоров'я! А якщо з вами станеться якась біда, не забудьте про мене, давнього приятеля вашого покійного батька. Таких здорованів я швидко ставлю на ноги! Бувайте!

А думки його казали: «Цей чоловік, мабуть, здоровий тільки тому, що скупий. Але він дуже блідий і засмучений, здається мені, що в нього не все гаразд із горлом. Ну, хай він тільки попаде мені до рук, то не швидко встане з постелі! Він мені заплатить за своє вперте здоров'я».

– Моє найуклінніше поважання вам, добродію! – вигукнув відразу ж по тому літній купець, що трапився йому назустріч. – Я, бачите, все бігаю, все товчуся, геть уже замучився. Як мудро ви зробили, що кинули справи, хоч з вашими здібностями, напевне, вдвічі б збільшили багатство свого шановного татуся.

А думки його казали: «Якби тільки цей йолоп узявся до торгівлі, він швидко пустив би за вітром усе своє багатство. Ото була б радість! Старий татусь, що любив обдирати до нитки чесних людей, які хотіли поліпшити свої справи невеличким банкрутством, перевернувся б у труні».

Багато ще таких разючих протиріч між словами й думками довелося Перегрінусові спостерігати дорогою. Свої відповіді він завжди узгоджував з тим, що в його співрозмовників було на думці, а не на язиці, і багато хто з них не знав уже, якими очима й дивитися на Перегрінуса, коли він так уміє читати їхні думки. Нарешті пан Перегрінус відчув, що в нього вже голова йде обертом від втоми. Він ляснув пальцями, і зразу ж скельце зникло з зіниці його лівого ока.

Коли Перегрінус прийшов додому, його вразило дивне видовище. Якийсь чоловік стояв серед коридора і невідступно дивився в чудернацьку підзорну трубу на двері кімнати пана Сваммера. А на дверях веселковими барвами мерехтіли полум'яні кола, звужувалися в одну вогнисту цятку і немов пронизували дошки. Як тільки це ставалося, з кімнати долинали ніби глухе зітхання, а часом навіть стогін.

Пан Перегрінус вжахнувся: йому здалося, що він упізнав голос Гамагеї.

– Що вам тут треба? Що це за чортovinня? – напав Перегрінус на чоловіка, що справді робив якісь диявольські штуки, бо мерехтливі кола бігали по дверях все швидше, полум'яніли все дужче, вогниста цятка все частіше пронизувала двері і все жалісливіший стогін долинав з кімнати.

– Ох! – вигукнув чоловік, складаючи й швидко ховаючи свою трубу. – Ох, це ви, пане господарю! Пробачте, дорогий пане Тисе, що я тут роблю свої операції без вашого ласкавого дозволу. Я заходив до вас по нього, проте Аліна, добра душа, сказала мені, що ви десь вийшли, а моя справа тут, унизу, така нагальна, що я не можу зволікати.

– Яка справа? – спитав Перегрінус не вельми привітно. – Яка у вас в нагальна справа тут, унизу?

– Хіба ви не знаєте, – відповів чоловік, неприємно всміхаючись, – ніби ви не знаєте, шановний пане Тисе, що від мене втекла моя небога Дертъє Ельвердінк? Вас навіть було заарештовано як її викрадача, хоч і цілком безпідставно, і якщо буде потреба, я залюбки посвідчу, що ви нітрохи не винні. Ні, не до вас, а до пана Сваммердама, що колись був моїм приятелем, а тепер став ворогом, утекла зрадлива Дертъє. Я знаю, вона сидить тут, у кімнаті, та ще й сама, бо пан Сваммердам кудись пішов. Попастися до кімнати я не можу, бо двері замкнуті і взяті на засув, а я надто добродушна людина, щоб виламати їх. Тому я дозволив собі трішки помучити малу негідницю своїми оптичними тортурами, нехай знає, що я її пан і володар, хоч би там якою принцесою вона себе уявляла!

– Ви сатана! – вигукнув Перегрінус, до краю розгніваний. – Ви сатана, а не пан і володар прекрасної, небесної Гамагеї! Геть із мого дому! Робіть свої диявольські штуки де хочете, але тут ви ними нічого не доможетеся, я вже подбаю про це.

– Не гарячкуйте, – мовив Левенгук, – не гарячкуйте ж, вельмишановний пане Тисе, я людина тиха і всім бажаю тільки добра. Ви не знаєте, за кого заступаєтесь. Та істота, що сидить там, у кімнаті, в образі найчудеснішої жінки, – маленьке чудовисько, маленький василіск. Хай би вже тікала, коли їй так не подобалось жити у вашого покірного слуги, але нащо вона, підступна зрадниця, украла в мене мій найкоштовніший скарб, найкращого приятеля мого серця, без якого я не можу жити, не можу існувати? Нащо вона забрала в мене майстра Блоху? Ви не розумієте, шановний, що я маю на увазі, але...

Тут майстер Блоха, що тим часом зіскочив з жабо пана Перегрінуса і знайшов собі надійніше і зручніше місце в його краватці, не витримав і тоненько, глузливо засміявся.

– О, – вигукнув Левенгук, здригнувшись, наче від раптового переляку, – а це що таке було? Чи мені не вчулося? Авжеж, тут, у цьому місці... Ану дозвольте, вельмишановний пане Перегрінусе!

І Левенгук підійшов до самого пана Перегрінуса й простяг руку, щоб схопити його за краватку.

Та Перегрінус спритно ухилився, міцно взяв його за барки й потяг до дверей, щоб без довгих балачок викинути надвір. Якраз тієї миті, коли Перегрінус із Левенгуком, що безсило борсався у нього в руках, опинилися коло порога, двері раптом розчинилися і в сіни вскочив Георг Пепуш, а за ним пан Сваммердам.

Тільки-но Левенгук побачив свого ворога Сваммердама, він напружився, відскочив назад і загородив собою двері до злощасної кімнати, в якій була замкнута красуня.

Побачивши це, Сваммердам дістав з кишені маленьку підзорну трубу, розсунув її на всю довжину й почав наступати на ворога, вигукуючи:

– Боронись, проклятий, якщо в тебе вистачить мужності!

Левенгук миттю видобув з кишені такий самий інструмент, теж розсунув його на всю довжину й закричав:

– Ну що ж, я готовий до зустрічі з тобою, зараз ти відчуєш мою силу!

Обидва приставили підзорні труби до очей і люто кинулись у двобій. Вони завдавали один одному ударів, то трохи зсуваючи, то знов розсуваючи свою зброю. Вони робили фінти, паради, вольти – одне слово, застосовували всі способи фехтувального мистецтва і, видно, чимраз дужче розпалювались. Коли хтось із них діставав удар, то голосно ойкав, химерно підскакував, робив дивовижні антраша й піруети, як найкращий соліст паризького балету, аж поки супротивник ніби заморожував його, навівши на нього прикорочену трубу. Коли удар діставав другий з них, він робив те саме. Так вони й скаженіли напереміну: дико вистрибували, люто кричали, кривилися, як навіжені, піт заливав їм налиті кров'ю очі, що мало не вилазили на лоба. А оскільки іншої причини цього пекельного танцю, крім тієї, що вони дивилися один на одного в підзорні труби, не можна було помітити, то складалося враження, що це якісь навіжені вискочили з божевільні. А втім, видовище було дуже цікаве.

Нарешті панові Сваммердаму пощастило прогнати лихого Левенгука з його позиції перед дверима, які він боронив мужньо і вперто, й перенести двобій у глибину передпокою.

Георг Пепуш скористався цією хвилиною, штовхнув двері, що виявилися ані замкненими, ані взятими на засув, і прохопився в кімнату. Але зразу ж вискочив звідти і швидко, як вітер, помчав геть з будинку, вигукуючи:

– Вона втекла... втекла!

Тим часом Левенгук і Сваммердам завдали разом один одному тяжкого удару, бо обидва пекельно підскакували й танцювали, та ще й кричали і вили так, як, може, виють хіба грішники в пеклі.

Перегрінус уже сушив собі голову, як би розборонити розлючених ворогів і покласти край видовиську, настільки ж смішному, наскільки й жахливому. Нарешті обидва помітили, що двері до кімнати розчинені навстіж, зразу забули про боротьбу й про біль, сховали свою смертельну зброю і кинулись туди.

Коли пан Перегрінус Тис почув, що красуня втекла з дому, у нього наче камінь навалився на груди, і він почав проклинати огидного Левенгука. Раптом він почув на сходах голос Аліни. Вона голосно сміялася й приказувала:

– Чого тільки не буває на світі! Ну й дива... Аж не віриться! І хто б міг подумати!

– Що таке? – розгублено спитав Перегрінус. – Що там знов за дива сталися?

– О любий пане Тисе! – вигукнула назустріч йому стара. – Швиденько йдіть нагору, просто до свого покою!

І стара, лукаво хихикаючи, відчинила перед ним двері його кімнати. Коли він зайшов туди, то – о диво, о блаженство! – назустріч йому кинулась прекрасна Дерт'є Ельвердінк, одягнена в ту саму знадливу сукню із сріблястої тафти, в якій він бачив її в пана Сваммера.

– Нарешті, нарешті я знов бачу тебе, мій солодкий друже, – прошепотіла маленька спокусниця і так палко пригорнулася до Перегрінуса, що він, незважаючи на всі свої добрі наміри, не міг не обняти її ніжно, як тільки вмів. Він мало не зомлів від захвату й щастя.

Але часто буває, що людина якраз у хвилину невимовного блаженства раптом наткнеться носом на щось тверде і, пробуджена земним болем, опускається з небесного раю в грубий будень. Так сталося і з паном Перегрінусом. А саме: він схилився над Дерт'є, щоб поцілувати її в солодкі уста, і з розгону вдарився своїм досить-таки показним носом об діадему з блискучих діамантів, яку мала красуня носила в чорних кучерях. Гострий біль від удару об гранчасті шліфовані камені настільки протверезив його, що він звернув увагу на діадему. А діадема нага-

дала йому чарівну Гамагею і все те, що майстер Блоха розповідав про цю знадливу істоту. І він подумав собі, що для принцеси, дочки могутнього короля, його кохання не може мати ніякої ціни і що вся її поведінка, яка начебто свідчила про палку любов до нього, насправді була тільки лицемірством і оманною, якою підступна красуня хотіла добути в нього чарівну блоху. Від цих думок кров ніби замерзла в нього в жилах, і якщо його любовне полум'я й не зовсім погасло, то принаймні стало не таке гаряче.

Переґрінус лагідно звільнився з обіймів красуні й тихо мовив, опустивши очі:

– Ох боже мій! Адже ви дочка могутнього короля Секакіса, прекрасна, осяйна, благородна принцеса Гамагея! Пробачте, принцесо, що я не зміг побороти свого почуття і наробив стільки дурниць, поводився, як божевільний. Але ви самі, найясніша...

– Що ти кажеш, – перебила Переґрінуса Дерт'є Ельвердінк, – що ти кажеш, мій любий друже? Я – дочка могутнього короля? Я – принцеса? Та я ж твоя Аліна, що кохатиме тебе до божевілля, якщо ти... але що це зі мною? Аліна, королева Голконди? Вона ж давно вже в тебе, я розмовляла з нею. Добра, мила жінка, тільки вже постаріла і давно втратила ту вроду, що мала, коли виходила заміж за французького генерала.¹⁶ Горе мені! Я, мабуть, не справжня, мабуть, я ніколи не царювала в Голконді? Горе мені!

Вона заплющила очі й захиталася. Переґрінус поклав її на канапу.

– Гамагея? – вела вона далі, наче сомнамбула. – Гамагея, кажеш ти? Так, я пригадую себе у Фамагусті! Власне, я була там чудесним тюльпаном... але ні, я вже тоді відчувала в грудях палку любовну тугу... Та годі, годі про це!

Красуня замовкла – здавалося, вона зовсім засинала. Переґрінус зважився на ризикований крок: спробував покласти її зручніше. Та тільки-но він обережно взяв сонну в обійми, як боляче вколов пальця об шпильку, непомітну серед складок одягу. За звичкою він клацнув пальцями. Майстер Блоха сприйняв це як умовний знак і миттю вставив йому в зіницю мікроскопічне скельце.

Як і завжди, Переґрінус побачив за роговою оболонкою очей дивне плетиво нервів і жилок, що йшло десь у глибину мозку. Але в тому плетиві вилися ще якісь ясні, блискучі, срібні нитки, мабуть, разів у сто тонші за найтоншу павутину, і саме ті нитки, що здавалися нескінченними, бо тяглися з мозку в іншу невідому царину, недосяжну навіть мікроскопічному оку, будвши, може, думками вищого виду, заплутували думки простіші й приступніші. Переґрінус бачив то строкаті квітки, що набирали вигляду людей, то людей, що розчинялися в землі й потім показувалися з неї камінням і металами. А серед них рухалися різноманітні химерні істоти, що безперестанку міняли свою форму й говорили дивовижними мовами. Жодне явище не узгоджувалося з іншими, і їхній дисонанс ніби виливався в моторошному, жалісливому стогоні, що розтинав повітря. Проте саме цей дисонанс додавав ще більшого чару глибокій основній гармонії, яка переможно виривалася назовні і все, що здавалося роздвоєним, об'єднувала у вічну, невимовну радість.

– Хай вас не бентежить, – прошепотів майстер Блоха, – хай вас не бентежить, дорогий пане Переґрінусе, те, що ви бачите. Це сонні думки. Може, за ними й ховається щось більше, але тепер не час його досліджувати. Ви тільки збудіть спокусницю, назвавши її справжнім ім'ям, а тоді розпитуйте її, що вам завгодно.

Оскільки ж красуня мала різні імена, то можна собі уявити, що Переґрінусові нелегко було вирішити, котре з них справжнє. Але він, нітрохи не задумуючись, вигукнув:

– Дерт'є Ельвердінк! Мила, люба дівчино, невже це не облуда? Чи можливо, що ти мене справді могла полюбити?

– Як ти можеш сумніватися, мій Переґрінусе? Хіба дівчина зважить на те, на що зважилась я, коли серце в неї не палає коханням? Переґрінусе, я кохаю тебе, як нікого, і якщо ти

---

¹⁶ В опері «Аліна, королева Голконди» А. М. Бретона головна героїня виходить заміж за французького генерала Сент-Пері.

хочеш бути моїм, то й я твоя всією душею і лишуся в тебе тому, що не можу розлучитися з тобою, а не тому, що бажаю звільнитися від дядькової тиранії.

Срібні нитки зникли, а думки, впорядкувавшись, казали: «Як це сталося? Спершу я прикидалася, що люблю його, тільки для того, щоб вернути собі й Левенгукові майстра Блоху, а тепер я справді його покохала. Піймалася у власні тенета. Я вже не думаю про майстра Блоху, а хотіла б довіку належати цьому чоловікові, який здається мені кращим за всіх, кого я досі бачила».

Можна собі уявити, яку пожежу розпалили ці думки в грудях у Перегрінуса. Він опустився навколішки перед красунею, почав палко вицілювати їй ручки, називав її своїм щастям, своїм блаженством, своїм божеством.

– Ну, – прошепотіла Дертє і лагідно пригорнула його до себе, – ну, мій милий, тепер ти, напевне, не відмовишся виконати прохання, від якого залежить не тільки спокій, а все життя твоєї коханої.

– Вимагай, – мовив Перегрінус, ніжно обіймаючи її, – вимагай усе, що хочеш, світе мій, твоє найменше бажання – для мене закон. Усе, що в мене є найдорожчого, я з радістю принесу в жертву твоєму кохання.

– Горе мені, – прошепотів майстер Блоха. – Хто б подумав, що зрадливиця переможе. Я пропав!

– То слухай же, – повела далі красуня, відповівши на його палкі поцілунки, – слухай же, я знаю, як...

Раптом двері розчинилися, і в кімнату зайшов пан Георг Пепуш.

– Цегеріт! – у розпачі вигукнула красуня й неприємно впала на канапу.

А будяк Цегеріт кинувся до принцеси Гамагеї, схопив її на руки і прудко, як вітер, вискочив з кімнати.

Цього разу майстер Блоха був урятований.

Пригода п'ята

Дивовижне слідство і подальша мудра й розважна поведінка пана таємного радника Кнарпанті. Думки молодих поетів-ентузіастів і дам-письменниць. Міркування Перегрінуса про своє життя і вченість та розважність майстра Блохи. Рідкісна доброчинність і стійкість пана Тиса. Несподіваний кінець небезпечної і трагічної сцени

Ласкавий читач пригадує, що папери пана Перегрінуса Тиса були конфісковані, щоб з їхньою допомогою швидше напасти на слід злочину, який не був ніколи вчинений. Член міської управи і таємний радник Кнарпанті якнайважливіше перечитали кожен нотатку, кожен лист, навіть кожен записочку, знайдену серед тих паперів (не поминаючи кухонних рахунків і списків білизни, наготованої прачці), але в своєму слідстві прийшли до цілком протилежних висновків.

А саме: член управи не знайшов у паперах жодного слова, що містило б у собі бодай натяк на злочин, у якому звинувачували Перегрінуса. А видюще соколине око таємного радника Кнарпанті, навпаки, побачило в нотатках пана Перегрінуса Тиса дуже багато такого, що свідчило про нього як про надзвичайно небезпечну людину. Колись, іще зеленим юнаком, Перегрінус вів щоденник, і в тому щоденнику було безліч сумнівних місць, які не тільки виставляли в дуже невігідному світлі напрям його думок щодо викрадення молодих жінок і дівчат, а й незаперечно доводили, що він уже не раз робив ці злочини.

Так, в одному місці стояло: «Є щось високе і прекрасне в цьому «Викраденні». Далі: «Та викрав я ту, що найкраща між вас». Далі: «Я викрав у нього ту Маріанну, ту Філіну, ту Міньйону». Далі: «Я люблю ці викрадення». Далі: «Юлію неодмінно треба було викрасти, і так воно й сталося: я наслав переодягнених людей, щоб вони напали на неї під час прогулянки в лісі на відлюдній стежці і забрали з собою».

Крім цих фатальних місць у щоденнику, був знайдений також лист якогось приятеля з дуже підозрілою фразою: «Я попросив би тебе викрасти в нього Фредеріку, де тільки зможеш і як зможеш».

Усі наведені речення, як і добра сотня інших фраз, де траплялися слова «викрадення», «викрасти», «викрав», мудрий Кнарпанті не лише підкреслив червоним олівцем, а й переписав, звівши до купи, на окремий аркуш паперу. Таємний радник був страшенно задоволений своєю роботою: аркуш мав дуже переконливий вигляд.

– Гляньте-но, шановний колего, – мовив Кнарпанті членові управи, – гляньте-но, хіба я не казав? Цей Перегрінус Тис – страшна, огидна людина, справжній донжуан. Хтозна, де тепер шукати бідолашних жертв його жирування, всіх тих Маріанн, Філін і як там їх ще. Далі відкладати не можна: треба негайно вгамувати негідника, а то він своїми викраденнями вжене в сльози все благословенне місто Франкфурт. Уже з самих його свідчень у щоденнику видно, які він робив страшні злочини! Гляньте ось на це місце, шановний пане колего, і ви самі побачите, які жахливі задуми виношує цей Перегрінус.

У тому місці щоденника, на яке мудрий таємний радник Кнарпанті звернув увагу члена управи, було написано: «На жаль, сьогодні мене посіла смертельна туга». Слово «смертельна» було підкреслене, і Кнарпанті заявив, що людина здатна на які завгодно злочини, коли вона тужить, що не заподіяла нікому смерті.

Член управи ще раз сказав, що, на його думку, в паперах пана Перегрінуса Тиса немає й натяку на будь-який злочин. Кнарпанті недовіриливо похитав головою, і тоді член управи

попросив його ще раз прослухати всі ті місця, що їх той сам відзначив як підозрілі, але в ширшому контексті.

Ласкавий читач зараз переконується, яким високим хистом угадувати чужі наміри володів Кнарпанті.

Член управи розгорнув злощасний щоденник і почав читати: «Сьогодні я в двадцять дивився Моцартові «Викрадення із сералю» з однаковим захватом. Є щось високе і прекрасне в цьому «Викраденні».¹⁷ Далі: «Квітки, ви чудові усі до одної, та викрав я ту, ще найкраща між вас». Далі: «Я викрав у нього ту Маріанну, ту Філіну, ту Міньюну, бо він надто входив у ті образи, фантазував про старого арфіста і сварився з Ярною»¹⁸. «Вільгельм Мейстер» – книжка не для тих, хто щойно встав на ноги після тяжкої нервової хвороби». Далі: «Юнгерове»¹⁹ «Викрадення» – гарна комедія. *Я люблю ці викрадення*, бо вони особливо поживляють інтригу». Далі: «Погано продуманий план заводять мене в глухий кут. Юлію неодмінно треба було викрасти, і так воно й сталося: я наслав переодягнених людей, щоб вони напали на неї під час прогулянки в лісі на відлюдній стежці і забрали з собою. Я незвичайно тішився цим новим задумом і досить широко розвинув його. Взагалі ця трагедія була дуже цікавою базграниною захопленого хлопчика, і я шкодую, що вкинув її в піч». У листі писалося: «Як часто ти, щасливцю, бачиш у товаристві Фредеріку! Мабуть, Моріц нікого до неї не підпускає і всю її увагу забирає на себе. Якби ти не був такий несміливий і не тікав від жінок, я попросив би тебе викрасти в нього Фредеріку, де тільки зможеш і як зможеш».

Та Кнарпанті стояв на своєму. Він заявив, що навіть контекст не рятує справи, бо найбільша хитрість злочинця саме в тому й полягає, що він ці вислови так розчиняє в інших фразах, щоб на перший погляд вони здавалися цілком інертними й невинними. Як на особливий зразок такої хитрості глибокодумний Кнарпанті вказав членові управи на один вірш, знайдений у паперах Перегрінуса, де йшлося про скрадливі кроки часу. Кнарпанті страшенно пишався своєю прозірливістю, завдяки якій зразу ж розпізнав, що в цьому вірші слово «викрадення» навмисне розчленовано й змінено, щоб відвернути від нього підозру.

Міська управа все-таки не захотіла провадити далі слідство над звинувачуваним Перегрінусом Тисом, і юристи вжили в цьому випадку вислів, який уже тому доречно тут навести, що в казці про майстра Блоху він справляє чудне враження, а оскільки найкращою оздобою казки ми справедливо вважаємо *чудесне*, то не треба викидати з неї й чудне, як ще одну приємну рисочку до тієї оздоби. Вони (тобто юристи) сказали, що в цій справі зовсім відсутній *corpus delicti*.²⁰ Проте високомудрий радник Кнарпанті твердо наполягав на своєму, заявляючи, що йому начхати на *delictum*, аби тільки мати в руках сам *corpus*,²¹ бо той *corpus* – небезпечний викрадач і вбивця, пан Перегрінус Тис. Видавець просить ласкавих читачів, необізнаних із юриспруденцією, а особливо кожна з ласкавих читачок, звернутися до якогось молодого правознавця, щоб він пояснив їм це місце. Той правознавець зразу набундючиться й почне: «Юридичною мовою...» – і т. д.

Член управи вважав, що пана Перегрінуса Тиса належить допитати тільки з приводу нічного випадку, про який говорили свідки.

Пегрінус попав у досить скрутне становище, коли член управи почав допитувати його про ту подію. Він відчував, що як розповідь геть усе, нітрохи не відступаючи від правди, його розповідь саме тому й здається брехливою або принаймні вкрай неймовірною. Через те він і вирішив краще взагалі нічого не розповідати й побудував свій захист на тому, що, поки не

¹⁷ Йдеться про оперу Моцарта «Викрадення із сералю».

¹⁸ Маріанна, Філіна, Міньюна, арфіст Ярною – персонажі роману Й. В. Гете «Літа науки Вільгельма Майстера».

¹⁹ Юнгер Йоганн Фрідріх (1759–1797) – німецький драматург.

²⁰ Склад злочину (лат.).

²¹ Гра слів: «corpus» означає також «людина», «особа» (лат.).

виявлено самого злочину, в якому його звинувачують, він не вважає за потрібне давати пояснення з приводу тих чи інших випадків у своєму житті. Почувши цю заяву звинувачуваного, Кнарпанті страшенно зрадив, бо вирішив, що вона підтверджує всі його підозри.

Він досить-таки відверто сказав членові управи, що той не вміє як слід узятися до діла, а член управи, чоловік недурний і розважний, зрозумів, що коли дозволить Кнарпанті самому провадити допит, то Перегрінусові це не тільки не зашкодить, а швидше може навіть вирішити справу на його користь.

Прозірливий Кнарпанті мав наготові понад сотню питань, з якими він напав на Перегрінуса і на які часто не легко було відповісти. Переважно мета їхня була одна: вивідати, що Перегрінус *думав* – і взагалі все своє життя, і зокрема за тих чи інших обставин, наприклад, записуючи підозрілі слова в свій щоденник.

Думання, вважав Кнарпанті, уже саме собою небезпечна операція, а в небезпечних людей воно ще небезпечніше. Далі він ставив різні підступні питання, як, наприклад, таке: хто був той літній чоловік у синьому сюртуку і коротко підстрижений, що з ним Перегрінус торік двадцять четвертого березня за обіднім столом у готелі домовлявся, як краще приготувати рейнського лосося? Або: чи він не розуміє й сам, що всі загадкові місця в його паперах справедливо викликають підозру, а те, що лишилося незаписаним, могло бути ще підозрілішим і навіть містити в собі беззастережне визнання у вчиненому злочині?

Цей спосіб допиту, та й сам таємний радник Кнарпанті видалися Перегрінусові такими дивними, що йому дуже захотілося взнати справжні думки хитромудрого крутія.

Він клацнув пальцями, і слухняний майстер Блоха швиденько вставив йому в зіницю мікроскопічне скельце.

Думки Кнарпанті казали приблизно таке: «Я й сам нітрохи не вірю, що цей юнак викрав чи бодай міг викрасти нашу принцесу, яка вже кілька років тому втекла з мандрівним комедіантом. Але ж як було пропустити таку чудову нагоду! Як було не зчинити галасу задля власної користі! Мій миршавий володар збайдужів до мене, і двірський люд уже почав називати мене нудним мрійником, а часто навіть дурним і банальним. А тим часом ніхто з них не переважав мене розумом і смаком, ніхто не знав так, як я, всіх тих дрібних послуг, якими здобувають ласку у володаря. Хіба я не допомагав камердинерові князя чистити чоботи його вельможності? А тут як дарунок небесний звалилась на голову ця історія з викраденням. Звісткою про те, що я напав на слід принцеси, я раптом знов вернув собі ту пошану, яку був уже втратив. Мене знов вважають розважним, мудрим, спритним, а головне, таким відданим володареві, що звуть опорою держави, на якій тримається весь добробут.

З цієї справи нічого не вийде, та й не може вийти, бо те викрадення, яке справді відбулося, не вдасться приписати цьому добродієві, але це не має ніякого значення. Саме тому я й хочу так вимучити його своїм допитом, як тільки зумію. Бо чим дужче я його мучитиму, тим більша буде мені хвала за те, що я беру так близько до серця цю справу і так ревно дбаю про добробут свого володаря. Мені аби тільки роздратувати цього юнака, наштовхнути його на якісь непродумані, задерикуваті відповіді. Тоді я товсто підкреслю їх червоним олівцем, додам до них належні примітки, і не встигне він зрозуміти, що й до чого, як уже постане в двозначному світлі, його оточить дух ненависті, і навіть такі безсторонні й спокійні люди, як цей член управи, будуть настроєні проти нього. Слава вмінню кидати чорну тінь на найневинніші речі! Таким хистом мене обдарувала природа, і завдяки йому я спекуюсь усіх ворогів, а сам розкошую далі. Мені смішно, що міську управу дивує завзяття, з яким я домагаюся з'ясування істини, бо я думаю тільки про себе і дивлюся на всю цю справу лише як на засіб додати собі ваги в очах володаря і отримати якнайбільше хвали й грошей. І якщо навіть із цього нічого не вийде, то все-таки ніхто не скаже, що мої зусилля були даремні, а швидше визнає, що я добре зробив, уживши заходів для того, щоб цей шахрай Перегрінус Тис і справді колись не викрав уже викраденої принцеси».

Певна річ, що Перегрінус, прочитавши таким чином думки велемудрого таємного радника, не дав себе вивести з рівноваги і не тільки не роздратувався, як хотів Кнарпанті, а влучними відповідями звів нанівець усю його дотепність. Член управи, здається, був цим дуже задоволений. А потім, коли Кнарпанті урвав свій нескінченний допит, – головним чином тому, що йому не вистачило повітря, – Перегрінус з власної волі кількома словами розповів членові управи, що дама, яку він того святвечора на її невідступне прохання приніс до себе додому, була не хто інша, як небога оптичного майстра Левенгука, на ім'я Дерт'є Ельвердінк, і що тепер вона перебуває у свого хрещеного батька, пана Сваммера, який наймає помешкання в його будинку.

Свідчення визнали правдивим, і на цьому дивовижний процес був закінчений.

Щоправда, Кнарпанті вимагав продовжити допит і зачитав членам управи свій дотепний протокол, але цей шедевр викликав у всіх лише гучний сміх. А потім члени управи ще й визнали, що було б найкраще, якби пан таємний радник Кнарпанті залишив Франкфурт і особисто віддав своєму володареві подиву гідний протокол як вагомий наслідок своїх зусиль, доказ своєї проникливості й службового запалу. Про незвичайний процес почало говорити все місто, і Кнарпанті, на превелику свою досаду, помітив, що люди, зустрівши його, гидливо кривляться й затуляють носи руками, а коли він сідав до спільного столу в готелі, сусіди вставали й пересідали на інше місце. Скоро він не витерпів і виїхав з міста. Так довелося Кнарпанті ганебно залишити поле бою, на якому він сподівався зібрати лаври.

Але те, що тут було розказано на кількох сторінках, у житті забрало чимало днів, бо ж Кнарпанті, звичайно, не зміг би за короткий час написати грубенький фоліант. А дивовижний протокол і справді розрісся в цілий фоліант. Щоденний виснажливий допит Кнарпанті, його дурна, зухвала поведінка дуже обурювали Перегрінуса: але ще дужче псувався його настрій від того, що він не знав нічого про долю Дерт'є Ельвердінк.

Як було сказано ласкавому читачеві наприкінці четвертої пригоди, Георг Пепуш вихопив красуню з обіймів закоханого Перегрінуса й блискавично вискочив з нею за двері.

Пегрінус остовпів з подиву й переляку. Коли ж він нарешті отямився й хотів бігти за розбійником, колишнім своїм приятелем, у будинку вже нікого не було й стояла мертва тиша. Він насилу догукався стару Аліну, яка, човгаючи капцями, з'явилася з найдалшого покою і заявила, що вона нічого не чула й не бачила.

Втративши Дерт'є, Перегрінус мало не збожеволів. Але майстер Блоха почав його втішати.

– Ви ще зовсім не знаєте, – мовив він тоном, що підбадьорив би хоч якого невтішного, – ви ще зовсім не знаєте, дорогий пане Перегрінусе, чи справді прекрасна Дерт'є Ельвердінк залишила ваш дім. Наскільки я розуміюся на таких речах, вона повинна бути десь недалеко; мені здається, що я відчуваю її присутність. Та якщо ви довіряєте мені, то послухайтесь моєї дружньої поради: лишіть Дерт'є, хай вона робить собі що хоче. Повірте мені, це особа вкрай мінливого настрою: може, вона й справді, як ви казали, тепер вас полюбила, та чи надовго? А як знов розлюбить, то ви так будете журитися, так мучитись, що, боронь боже, ще й збожеволієте, як будяк Цегеріт. Ще раз кажу вам, киньте своє самітництво. Вам же буде краще. Чи багато ви дівчат знали на своєму віку, що вважаєте Дерт'є найкращою з усіх? Чи зверталися ви досі до якоїсь жінки з словами ласки і любові, що гадаєте, буцімто тільки Дерт'є може вас покохати? Ідіть, ідіть до людей, Перегрінусе, досвід покаже вам, що вони кращі, ніж вам здається. Ви вродливий, ставний чоловік, і я не був би розумним і прозірливим майстром Блохою, якби не знав наперед, що вам ще усміхнеться щастя в коханні зовсім не там, де ви тепер сподіваєтесь.

Пегрінус уже порушив свій відлюдний спосіб життя, побувавши в громадських місцях, і тепер йому було не так важко відвідувати товариство, якого він раніше уникав. Майстер Блоха щоразу робив йому велику послугу своїм мікроскопічним скельцем, і Перегрінус знов почав вести щоденник, у який записував найдивовижніші, найкумедніші контрасти між сло-

вами й думками, що їх він спостерігав кожного дня. Можливо, видавцеві незвичайної казки під назвою «Володар бліх» згодом трапиться нагода опублікувати багато вартих уваги місць із того щоденника, але тут вони б уповільнили розповідь і викликали б невдоволення ласкавого читача. Можна лише сказати, що чимало фраз разом з думками, які їх супроводжували, стали стереотипними; наприклад, словам: «Будьте такі ласкаві, порадьте, що мені робити», – відповідала думка: «Він такий дурний, що повірить, начебто мені й справді потрібна його порада в справі, яку я давно залагодив, але це лестить йому!»; «Я цілком довіряю вам!» – «Я давно знаю, що ти шахрай!» і т. д. І, нарешті, треба ще згадати, що багато людей, коли Перегрінус дивився на них крізь мікроскопічне скельце, викликали в його душі велике збентеження. Це були, наприклад, юнаки, які все сприймали з величезним ентузіазмом і здатні були при кожній нагоді розливатися іскристим потоком найгучніших слів. А серед них, мабуть, найпишніше і найглибокдумніше висловлювалися молоді поети, сповнені фантазії і геніальності, яких обожнювали переважно дами. В одному ряду з ними стояли жінки-письменниці, що всі глибини земного існування, всі філософські основи й пекучі проблеми громадського життя знали, як то кажуть, мов свою кишеню, і вміли розповісти про них такими гучними словами, наче виголошували недільну проповідь. Якщо Перегрінуса здивувало, що срібні нитки в Гамагеїному мозку тяглися в якусь невідому царину, то не менше вразило й те, що він спостеріг у мозку цих людей. Він, щоправда, побачив і тут дивне плетиво жилок і нервів, але рівночасно помітив, що саме тоді, коли ці люди найпишномовніше розбалакували про мистецтво й науку, про тенденції духовного життя, ті жилки й нерви не тільки не заглиблювались у мозок, а, навпаки, росли в зворотному напрямку, тому чітко розпізнати їхні думки не було ніякої змоги. Перегрінус сказав про свої спостереження майстрові Блосі, що, як завжди, сидів у складці його краватки. Майстер Блоха пояснив, що то були зовсім не думки, як гадав Перегрінус, а тільки слова, що даремно намагалися стати думками.

Багато що тішило й смішило тепер пана Перегрінуса Тиса в товаристві, та й його найвірніший супутник, майстер Блоха, теж став зовсім не таким поважним, як був, – він раптом показав себе aimable roué, лукавим ласолобом. Він не пропускав жодної гарненької шийки, жодної білої потилиці і при першій же нагоді перескакував із свого сховку на знадливу місцинку, де надзвичайно спритно ухилився від переслідування тоненьких пальчиків. Цей маневр мав подвійну мету. По-перше, це була втіха для нього самого, а по-друге, він хотів, щоб і Перегрінус звернув погляд на принади, які, може, затьмарять у його серці образ Дертє. Але всі його зусилля були даремні, бо жодна з дам, до яких Перегрінус підходив тепер сміливо й невимушено, не здавалася йому такою гарною і граціозною, як його маленька принцеса. Та найдужче його кохання до маленької красуні живила та обставина, що в жодній іншій жінки він не читав у думках такого самого теплого почуття до себе, про яке чув з її слів. Він вірив, що ніколи не забуде Дертє, і щиро казав про це, чим неабияк лякав майстра Блоху.

Одного дня Перегрінус помітив, що стара Аліна хитро усміхається, частіше, ніж звичайно, нюхає тютюн, покашлює, мурмоче щось незрозуміле – словом, усією своєю поведінкою показує, що в неї є щось на серці і їй дуже кортить розповісти про нього. До того ж у неї на все була одна відповідь, до речі й не до речі:

– Так! Поживемо – побачимо, що воно буде!

Нарешті Перегрінус не витримав.

– Аліно! – вигукнув він. – Краще скажи зразу, що там знов сталося, замість ходити навколо й таємниче усміхатися.

– Ох, – мовила стара і стиснула кістляві кулаки, – ох, наша лялечка гарненька, наша люба голубонька!

– Про кого це ти? – сердито перебив її Перегрінус.

– Та про кого ж, – повела далі стара, усміхаючись, – про кого ж, пане Тисе, як не про вашу милу принцесу, про вашу любу наречену, що сидить там, унизу, в пана Сваммера.

– Аліно, – закричав Перегрінус, – Аліно, бий тебе сила божа, вона тут, у нашому будинку, а ти аж тепер мені кажеш про це?

– А де ж, – відповіла стара так само незворушно, – а де ж принцесі ще бути, як не тут, де вона знайшла свою матір!

– Що? – вигукнув Перегрінус. – Що ти кажеш, Аліно?

– Так, – мовила стара, високо піднявши голову, – так, я справді Аліна, і хтозна, що ще виявиться найближчим часом, перед вашим весіллям.

Анітрохи не зважаючи на нетерпіння Перегрінуса, що всіма святими закликав її говорити, розповідати далі, стара спокійнісінько всілася в крісло, дістала табакерку, взяла з неї добру пучку тютюну, а тоді почала дуже докладно й багатослівно доводити Перегрінусові, що нема більшої і гіршої вади за нетерплячку.

– Спокій, – казала вона, – спокій, сину мій, тобі найпотрібніший, а то боюся, щоб ти не втратив усього тієї хвилини, коли подумаєш, що вже його досяг. Перше ніж ти почувеш хоч одне слівце, ти повинен тихенько сісти он там, як слухняна дитина, і ні разу не перебивати мене, аж поки я скінчу.

Що Перегрінус мав робити? Він слухняно сів, як наказувала йому стара, і почув від неї багато чудного й дивовижного.

За її словами, панове Сваммердам і Левенгук билися ще й у кімнаті, до того ж страшенно товклися й галасували. Потім раптом усе затихло, а натомість почувся глухий стогін. Стара вже злякано подумала, що котрийсь із них смертельно поранений, та коли вона зацікавлено поглянула в шпарку від ключа, то побачила зовсім інше, ніж сподівалася. Сваммердам з Левенгуком схопили Георга Пепуша і так терли й давили його кулаками, що він ставав дедалі тонший і тонший. То його стогін так її був налякав. Коли нарешті Пепуш став тонкий, як стеблина будяка, вони спробували просунути його крізь шпарку від ключа. Уже половина тіла бідолашного Пепуша перевісилася в передпокій, коли стара, охоплена жахом, кинулась навтіки. Скоро після того вона почула гучний регіт і побачила, як маги цілком мирно виводили з дому Пепуша вже в його природному вигляді. А на порозі кімнати стояла прекрасна Дертъє і манила до себе стару. Вона якраз мала вбиратися й хотіла, щоб та їй допомогла.

Стара не могла набалакатись про силу-силенну суконь, які маленька красуня діставала з усіляких старих шаф і показувала їй. Сукні були пишні, багаті, одна краща за одну. А такі коштовності, як вона там бачила, казала стара, можуть бути хіба в індійської принцеси. У неї й досі болять очі від їхнього блиску.

Далі стара розповіла, як вони, поки її голубонька одягалася, розмовляли то про те, то про се, як вона згадала покійного пана Тиса й колишнє веселе життя в цьому домі і як, нарешті, дійшла до своїх померлих родичів.

– Ви знаєте, – казала стара, – ви знаєте, любий пане Тисе, що я нікого так не шаную, як свою покійну хрещену матір, дружину вибивача. Вона побувала в Майнці і, здається, навіть у Індії і вміла молитися й співати по-французькому. І хоч це вона захотіла, щоб мене назвали нехристиянським ім'ям Аліна, я від щирого серця прощаю небіжчиці, бо саме від неї я навчилася делікатних манер, гречності й красномовства. Коли я вже багато всього розповіла про хрещену матір, принцеса почала мене розпитувати про моїх батьків, про діда з бабою і так усе далі й далі, про цілий мій родовід. Я вилила перед нею всю душу, розповіла їй щиро, що моя мати була майже така сама гарна, як я, хоч ніс мала гірший, бо я свій успадкувала від батька, і взагалі він у мене такої форми, як був у його роду споконвіку. Потім почала розказувати їй, як я на храму танцювала національний танок із сержантом Геберпіпом і як надягла блакитні панчохи з червоними клинцями. Господи! Що там казати, всі ми люди грішні. Та якби ви побачили, пане Тисе, що було далі! Спершу принцеса, слухаючи мене, хихотіла й сміялася, аж весело було дивитися на неї, а потім потроху затихла і втупилася в мене таким дивним поглядом, що мені аж моторошно стало. І ви тільки подумайте, пане Тисе, не встигла я й озирнутися,

як вона раптом падає переді мною навколішки, хоче неодмінно поцілувати мою руку й вигукує: «Так, це ти, тепер я впізнаю тебе, звичайно, це ти!» Я була спантеличена до краю. Коли ж я спитала, що це має означати... – І стара замовкла.

Переґрінус почав просити її швидше розповісти все до кінця, проте вона спокійно, неквапом узяла велику пучку тютюну й сказала:

– Стривай, синку, не поспішай поперед батька в пекло. Всьому свій час і пора!

Переґрінус ще дужче напосівся на неї, йому кортіло почути, що ж було далі, але вона раптом весело зареготала. Переґрінус, насупившись, нагадав їй, що його кімната – не сцена, а він – не хлопчисько, якого можна морочити дурними жартами. Та стара вперлася кулаками в боки і аж заходилася від сміху. Вогненно-червоний колір її обличчя перейшов у приємний темно-вишневий, і Переґрінус уже хотів хлюпнути їй в лице склянку води, коли вона якось опанувала себе й насилу повела далі.

– Ну хіба можна, – мовила вона, – хіба можна не сміятися з того дурненького дівчиська! Ні, такого кохання немає більше ніде в світі! Ви тільки подумайте, пане Тисе... – І стара знов зареготала.

Переґрінус почав уже втрачати терпець. Нарешті він насилу випитав у неї, що маленьку принцесу посіла божевільна думка, буцімто він, Переґрінус Тис, прагне одружитися з старою Аліною, і їй, старій, довелося врочисто пообіцяти, що вона відмовить йому.

Переґрінусові здалося, що він заплутався в якійсь відьомській павутині. Йому стало так моторошно, що навіть у старій щирій Аліні він почав уже вбачати примару, від якої треба якнайшвидше тікати.

Але стара не пустила його, сказала, що їй треба негайно довірити йому одну річ, яка стосується принцеси.

– Тепер я вже певна, – таємниче сказала стара, – тепер я вже певна, що над вами, любий пане Переґрінусе, зійшла щаслива зірка, прекрасна і ясна, але тільки від вас залежить, чи вона вам світитиме й далі. Коли я почала запевняти принцесу, що ви в неї нестямно закохані і навіть гадки не маєте одружуватися зі мною, вона заявила, що не повірить у це і не віддасть вам своєї чарівної руки, поки ви не виконаєте одного її бажання, яке вона давно вже виношує в глибині серця. Принцеса каже, що ви прихистили в себе її служника, маленьке, гарнесеньке негрєня, яке втекло від неї. Я почала заперечувати їй, бо знала б, якби в нас хтось такий був, але вона каже, буцімто хлопчєня таке малесеньке, що може жити в горіховій шкаралущі. Оце саме негрєня...

– Нічого не вийде! – вигукнув Переґрінус, який давно здогадався, до чого веде стара, і стрімголов вибіг з кімнати, а потім і з дому.

За давнім, повсюдним звичаєм, герой повісті у хвилину великого душевного хвилювання біжить у ліс або принаймні у відлюдний гайок. Звичай цей добрий тому, що він не вигаданий, так і буває в житті. Тому й пан Переґрінус зробив не інакше: вискочивши з свого дому на Кінському ринку, він біг, не зупиняючись, аж поки вибіг за місто й досяг найближчого гаю. Далі, оскільки в жодному гаю з романтичної повісті не бракує ні шелесту листя, ні шепоту й зітхань вечірнього вітерця, ні дзоркоту струмочків, ні мерехтіння хвильок і т. д., то, звичайно, й Переґрінус знайшов усе це в своєму сховку. Сівши на порослий мохом камінь, до половини занурений у чисті, як дзеркало, води струмка, який шемрів і хлюпотів хвильками навколо нього, Переґрінус твердо вирішив обміркувати чудну пригоду, що спіткала його останнім часом, і знайти ариаднину нитку, яка б вивела його з цього лабіринту найдивовижніших загадок.

Буває, що шелест листя, який то затихне, то здійметься знов, одноманітне дзорчання води в струмку, рівномірний стукіт млина віддалік зіллються в один тон, і думки настрояться на нього, вже не снуються без ладу й ритму, а формуються в чітку мелодію. Так і Переґрінуса, коли він трохи посидів у цьому чарівному куточку, огорнув тихий, споглядальний настрій.

– Йй-богу, – мовив Перегрінус сам до себе, – йй-богу, навіть автор фантастичних казок не видумав би таких неймовірних, заплутаних пригод, які я насправді пережив за цих кілька днів. Краса, захват, кохання ідуть назустріч самітникові, що уникає жінок, і одного погляду, одного слова досить, щоб запалити в його грудях полум'я, мук якого він так боявся, не знаючи їх! Але місце, час, усі обставини появи невідомої, знадливої істоти такі таємничі, що за ними явно видно дію якихось чарів, а зразу ж по тому маленька, нікчемна комаха, яку звичайно зневажають, виявляє свою вченість, розум, навіть магічну силу. І ця комаха говорить про речі, незбагненні звичайному людському глуздові, як про щось таке, що тисячі разів трапляється в нашому житті, скрізь і всюди, за мискою печені й за пляшкою вина. Може, я надто близько підійшов до махового колеса, яке рухають похмурі, невидимі сили, і воно захопило мене в свою круговерть? Чи такі дива, зненацька звалившись на людину, не доводять її до божевілля? А тим часом я дуже добре почуваю себе. Мене вже навіть не дивує, що король бліх вирішив шукати в мене захистку, а за це довірив мені таємницю, яка дає мені змогу читати приховані людські думки і таким чином ставить мене понад усякою життєвою облудою. Але куди приведе, куди зможе привести все це? Що, як за химерною личиною блохи ховається лихий демон, який хоче заманити мене в свої тенета й занапастити, хоче позбавити мене щастя кохання, що може сяйнути мені тільки тоді, коли я володітиму Дерт'є? Чи не краще було б зараз-таки спекатись цього малого чудовиська?

– Це була дуже негарна думка, – перебив розмову Перегрінуса з самим собою майстер Блоха, – дуже негарна, пане Перегрінусе Тисе! Ви вважаєте, що таємниця, яку я вам довірив, так мало варта? Хіба вам цей подарунок не вдається найпереконливішим доказом моєї щирої приязні? Сором вам, що ви такі недовірливі! Ви дивуетесь, що маленька комашка, яку всі зневажають, має такий розум і таку силу духа, але ваш подив – ви вже даруйте мені – свідчить лише про вашу недостатню освіту. Я б радив вам почитати, що сказано в грецького філософа Філона²² чи хоча б у трактаті Єроніма Рораріуса²³ «Quod animalia bruta ratione utantur melius homine»²⁴ або в його ж «Oratio pro muribus»²⁵ про душу тварин, яка мислить і керує своїми вчинками. Вам слід було б також дізнатися, що думали про розумові здібності тварин Ліпсіус²⁶ і великий Лейбніц²⁷ або що сказав про душу тварин вчений і мудрий рабин Маймонід.²⁸ Тоді ви навряд чи вважали б мене через мій розум за лихого демона або міряли б духовну потугу фізичними розмірами тіла. Мені здається, що ви, врешті, схилияетесь до сміховинного твердження іспанського лікаря Гомеса Перейри,²⁹ який вбачає в тваринах тільки по-мистецькому зроблені машини, що не вміють думати, не мають своєї волі і рухаються автоматично, як заведені. Але ні, я не вірю, що ви можете дійти до такої банальності, ласкавий пане, і твердо переконаний, що завдяки моїй скромній особі ви давно вже вдосконалили свій світогляд. Далі, я не зовсім розумію, що ви звете дивом, вельмишановний пане Перегрінусе, або як ви можете ділити на дивовижні й звичайні ті явища нашого буття, які, власне, і є нашою другою природою, бо вони нас, а ми їх взаємно зумовлюємо. Якщо ж вас дивує щось лише тому, що вам

²² Філон Александрійський (прибл. 25 р. до н. е. – 50 р. н. е.) – римський філософ-містик, вважається автором твору «Про розум комах».

²³ Рораріус Єронім (1485–1556) – італійський вчений церковник, написав працю «Дві книги про те, що тварини користуються розумом краще, ніж люди».

²⁴ Чому нерозумні живі істоти краще користуються розумом, ніж люди (*лат.*).

²⁵ Промови на захист мишей (*лат.*).

²⁶ Ліпсіус Юстус (1547–1606) – нідерландський філософ, вважав, що тварини, як і люди, мають свідомість.

²⁷ Лейбніц Готфрід Вільгельм (1646–1716) – видатний німецький вчений і філософ вважав, що тварини мають душу і пам'ять, хоч і не вірив у їх розум.

²⁸ Маймонід Мойсей Бен Маймун (1135–1204) – єврейський філософ, не вірив у розум тварин, але вважав, що вони мають волю.

²⁹ Перейра Гомес (бл. 1500 —?) – іспанський вчений. Гофман переказує його думку з твору «Антоніна Маргарита про безсмертя душі» (1554).

такого ніколи ще не траплялося, чи тому, що вам не вдається побачити зв'язку між причиною і наслідком, то винні тут тільки природна чи набута внаслідок хвороби недосконалість вашого погляду, яка обмежує вашу можливість пізнання. Але – ви вже даруйте мені, пане Тисе, – най-смішніше тут те, що ви самі хочете розділити себе на дві частини, з яких одна визнає так звані дива і охоче вірить у них, а друга, навпаки, страшенно чудується з того визнання й тієї віри. Ви коли задумувались над тим, що вірите в сни?

– Ну що ви, – перебив Перегрінус маленького оратора, – ну що ви, любий мій! Як ви можете говорити про сни, коли це тільки наслідок якогось фізичного чи духовного розладу в нашому організмі!

На ці слова пана Перегрінуса Тиса майстер Блоха тоненько, глузливо засміявся.

– Бідолашний пане Тисе, – сказав він трохи збентеженому Перегрінусові, – бідолашний дане Тисе, невже ви такі темні, що не бачите, яка це немудра думка? Відтоді, як хаос ущільнився в придатну для формування матерію, – а це сталося досить давно, – світовий дух ліпить усі образи з цієї матерії, і з неї ж таки виникають і сни з своїми картинами. А ті картини – не що інше, як начерки того, що було, а може, й того, що буде, які дух швидко накидав собі на втіху, коли тиран, що зветься тілом, звільняє його від рабської служби в себе. Але тут не час і не місце сперечатися з вами й пробувати переконати вас; та, може, з цього й не було б ніякої користі. Одне тільки я хотів би ще вам відкрити.

– Кажіть чи мовчіть, – вигукнув Перегрінус, – кажіть чи мовчіть, любий майстре, як ви вважаєте за краще, бо я вже переконався, що хоч які ви маленькі, а розуму й глибоких знань у вас куди більше, ніж у мене! Ви викликаєте в мене безмежне довір'я, хоч я й не зовсім розумію ваші приповіді.

– То знайте ж, – знов озвався майстер Блоха, – знайте ж, що ви зовсім по-особливому вплутані в історію принцеси Гамагеї. Сваммердам і Левенгук, будяк Цегеріт і принц п'явок, а крім того, ще й геній Тетель, – усі прагнуть заволодіти прекрасною принцесою, та й сам я мушу признатися, що, на жаль, моє давнє кохання теж прокинулось, і я міг бути таким дурнем, що поділився б своєю владою з милою зрадницею. Але ви, пане Перегрінусе, ви тут головна дійова особа, без вашої згоди прекрасна Гамагея не може належати нікому. Якщо ви хочете довідатися про глибші, справжні рушійні сили цієї історії, яких я сам не знаю, то поговоріть про це з Левенгуком, бо він до всього доскіпався і напевне пробалакається, коли ви наберетесь мужності й добре насядете на нього.

Майстер Блоха хотів ще щось казати, коли це раптом з-за дерев вискочив якийсь чоловік і люто накинувся на Перегрінуса.

– Ага! – крикнув Пепуш (бо це був він), нестямно вимахуючи руками. – Ага, зрадливий, підступний друже! Я таки знайшов тебе! Знайшов цієї фатальної хвилини! Ставай же, пробий ці груди або сам упадеш від моєї руки!

І Пепуш вихопив з кишені два пістолі, один тицьнув у руки Перегрінусові, а сам з другим став у позу й вигукнув:

– Стріляй, боягузе!

Перегрінус також став у позу, але заявив, що ніяка сила в світі не примусить його зробити таку страшну дурницю – стрілятися з своїм єдиним приятелем, та ще й без видимої на те причини. Принаймні він нізащо не поважиться перший на життя приятеля.

У відповідь на це Пепуш дико зареготав, і тієї ж миті куля вилетіла з його пістоля і прострелила Перегрінусові капелюх. Перегрінус, не підіймаючи капелюха, що впав додолу, мовчки дивився на приятеля. Пепуш на кілька кроків підступив до Перегрінуса й глухо пробурмотів:

– Стріляй!

Тоді Перегрінус швидко розрядив свого пістоля в повітря.

Георг Пепуш голосно зойкнув, як божевільний, кинувся на груди Перегрінусові й жалісливо, нестямно закричав:

– Вона помирає... помирає з кохання до тебе, нещасний... Поспішай... рятуй її... ти можеш її врятувати! Врятуй її для себе, а мені дай загинути в незмірному розпачі!

І Пепуш помчав геть так прудко, що за хвилину Перегрінус згубив уже його з очей.

В Перегрінуса аж в грудях похололо. Він подумав, чи не сталося справді з маленькою принцесою якогось страшного лиха, що його приятель дійшов до такого божевілья, і чимдуж поспішив назад у місто.

Вдома стара Аліна, голосячи, сказала йому, що бідолашна принцеса раптом тяжко занедужала і, мабуть, скоро помре. Старий пан Сваммер щойно сам пішов по найславетнішого у Франкфурті лікаря.

Пригнічений горем, Перегрінус тихенько зайшов до кімнати Сваммера, яку йому відчинила стара. Маленька красуня, бліда, непорушна, як мрець, лежала на канапі, і Перегрінус аж тоді почув її тихий подих, коли став навколішки і схилився над нею. Тільки-но Перегрінус узяв холодну, як крига, руку хворої, на її блідих устах заграла болісна усмішка, і вона прошепотіла:

– Це ти, мій солодкий друже? Ти прийшов, щоб ще раз побачити ту, що так невимовно тебе кохає? Ох! Того вона й помирає, що не може дихати без тебе!

Перегрінус, не тямлячи себе з тяжкого горя, почав запевняти красуню, що й він її безмежно кохає і що він усім на світі ладен пожертвувати для неї. Слова перейшли в поцілунки, а в поцілунках, як подих кохання, знов почувлися слова.

– Ти знаєш, – так звучали ті слова, – ти знаєш, мій Перегрінусе, як палко я тебе кохаю. Я можу бути твоя, а ти мій, я можу миттю видужати, і ти побачиш мене квітучою, у всій пишноті молодої вроди. Як квітка, напоена вранішньою росою, я радісно підйму похилену голову, але віддай мені полоненого, мій любий, коханий Перегрінусе, а то я на твоїх очах помру в невимовних муках! Перегрінусе... я більше не можу... всьому кінець...

І красуня, що була трохи підвелася в постелі, знов опустилася на подушки. Груді її бурхливо підіймалися й опадали, наче в смертельній агонії, уста посиніли, очі, здавалося, погасли. Охоплений божевільним страхом, Перегрінус схопився за краватку, проте майстер Блоха сам стрибнув на білу шию красуні й голосом, у якому бринів безмежний сум, вигукнув:

– Я пропав!

Перегрінус простяг руку, щоб схопити майстра, але раптом ніби якась сила втримала його, і в голові з'явилися зовсім інші думки, ніж ті, що володіли ним досі.

«Як, – подумав він, – ти хочеш віроломно зрадити того, кому обіцяв свою охорону, зрадити через те, що ти слабка людина, що тебе посіла божевільна пристрасть, що в тумані палкої жаги тобі здаються правдою слова, які можуть бути тільки хитрою облудою? І через те ти хочеш закувати в кайдани вічного рабства вільний, мирний, маленький народ, через те хочеш остаточно згубити свого приятеля єдиного, в якого слова не розбігаються з думками? Ні... ні, опам'ятайся, Перегрінусе! Краще померти, ніж зрадити!»

– Дай... полоненого... Я помираю! – затинаючись, ледь чутним голосом мовила маленька красуня.

– Ні! – вигукнув Перегрінус, в дикому розпачі хапаючи її в обійми. – Ні... ніколи! Але дай мені з тобою померти!

Тієї миті почувся пронизливий мелодійний звук, ніби задзвонили маленькі срібні дзвоники, губи й щоки в Дертє раптом порожевіли, вона схопилася з канапи і, судомно регочучи, застрибала по кімнаті, наче її вкусив тарантул.

Перегрінус з жахом дивився на те моторошне видовисько, з жахом дивився на нього й лікар, що, мов закам'янілий, зупинявся на порозі, загородивши дорогу панові Сваммеру, який ішов за дим.

Пригода шоста
Чудернацькі витівки мандрівних штукарів
у винарні, що скінчилися добрячою бійкою.
Трагічна історія кравчика із Саксенгаузена. Як
Георг Пепуш дивує чесних людей. Гороскоп.
Приємний двобій знайомих у Левенгуковій кімнаті

Всі, хто проходив повз винарню, зупинялися, витягали шиї і заглядали у вікна. Людей збиралося все більше, вони все дужче товклися й штовхалися, все гучніше гомоніли, сміялися, галасували й реготали. Причиною цього шарварку були двоє незнайомих, що зайшли до винарні. І обличчям, і одягом, усім своїм виглядом вони були не схожі на тутешніх людей, якісь і бридкі, й смішні водночас, а вже таких чудернацьких штук, як вони виробляли, ніхто ще зроду не бачив. Один із них, старий, брудний і неприємний, був одягнений у довгий, дуже вузький сюртук із тьмяно-чорної лискучої матерії. Він то видовжувався й тоншав, то стискався й ставав коротким товстуном, та ще й звивався, як хробак. Другий, з високого зачіскою, в строкатому шовковому піджаку й таких самих штанях, з великими срібними застібками, схожий на джэнджика з другої половини вісімнадцятого сторіччя, раз по раз підлітав угору до стелі й плавно опускався назад, хрипким голосом наспівуючи немелодійні пісні якоюсь зовсім невідомою мовою.

За словами господаря, обидва вони, один за одним, зайшли до винарні як порядні, скромні відвідувачі й замовили вина. Тоді почали все пильніше й пильніше приглядатися один до одного й розбалакалися. Хоч ніхто з гостей не розумів їхньої мови, проте з тону і з жестів видно було, що вони сперечаються, і дедалі завзятіше.

Раптом вони повставали, набрали теперішнього свого вигляду й заходилися виробляти ті химерні штуки, що збирали все більше глядачів.

– Той чоловік, – вигукнув хтось із глядачів, – той чоловік, що так гарно підлітає й опускається, мабуть, і є годинникар Деген з Відня,³⁰ який винайшов літальну машину і раз по раз падає з нею сторч головою!

– Е ні, – мовив хтось інший, – це не літун Деген. Я б швидше додумав, що це кравчик із Саксенгаузена, якби не знав, що бідолаха згорів.

Не знаю, чи ласкавому читачеві відома історія кравчика із Саксенгаузена. Ось вона.

---

³⁰ Цей годинникар на початку XIX ст. кілька разів намагався піднятися в повітря, але невдало.

Історія кравчика із Саксенгаузена

Якось у неділю тихий, побожний кравчик із Саксенгаузена, по-святковому прибраний, ішов з церкви зі своєю любовою дружиною. Надворі було холодно, увечері кравчик нічого не їв, крім половинки м'яко звареного яйця й квашеного огірочка, а вранці тільки випив чашечку кави, і тепер йому аж млосно ставало. А крім того, він у церкві співав, не шкодуючи голосу. От і захотілося кравчикові випити чарочку шлункової. Цілий тиждень він пильно працював і шанував свою любов дружину, навіть пошив їй із клаптів, що валялися під лавою, гарну спідницю. Тому любя дружина ласкаво дозволила йому зайти до аптеки й зігрітися чарочкою. Кравчик так і зробив: зайшов до аптеки й попросив чарку шлункової. Недосвідчений учень, що лишився в аптеці, бо рецептаріус і провізор, одне слово, всі розумніші люди десь вийшли, помилився й дістав з полиці заткнуту пляшку, в якій був зовсім не шлунковий еліксир, а пальний газ, що ним наповнюють повітряні кулі. От його він і налив кравчикові повну чарку. Той, не довго думаючи, підніс чарку до рота й почав жадібно ковтати газ, як смачний напій. Та враз він відчув себе якось дивно, наче в нього за плечима вирости крила або хтось заходився гратися ним, як м'ячем. Бо він почав то підійматися вгору, то опускатися, і все вище й вище, до самої стелі.

– О господи! – вигукнув він. – Як це я став таким гарним танцюристом!

А учень аж рота роззявив з подиву. Раптом хтось так рвучко відчинив двері, що вікно навпроти розчахнулося. Тієї ж миті сильний протяг підхопив кравчика, і він швидко, як вітер, вилетів у відчинене вікно; так його більше ніхто й не бачив. Минуло багато часу, і якось саксенгаузенці побачили ввечері на небі вогненну кулю, що своїм сліпучим блиском осяяла всю місцевість навколо, а потім, пригасаючи, впала на землю. Всі хотіли знати, що то впало, побігли на те місце, але не знайшли там нічого, тільки маленьку купку попелу та ще поряд шпеник з пряжки від черевика, клаптик жовтого квітчастого атласу і якусь гарну річ, схожу на головку від ціпка. Всі задумались, як такі речі могли впасти з неба у вогненній кулі. Коли це надійшла й любя дружина зниклого кравчика, і, тільки-но глянувши на знайдені речі, заломила руки, й розпачливо заголосила:

– Ой лишенько! Та це ж *шпеник* з пряжки мого любого чоловіка! Ой лишенько! Та це ж клаптик із святкового жилета мого любого чоловіка! Ой лишенько! Та це ж головка від ціпка мого любого чоловіка!

Проте якийсь великий вчений пояснив, що та головка зовсім не головка, а метеорит, або ж невдатне космічне тіло. Таким чином саксенгаузенцям і всьому світові стало відомо, що бідолашний кравчик, якому аптекарський учень дав пального газу замість шлункової горілки, згорів у небі і впав на землю метеоритом, або ж невдатним космічним тілом.

Кінець історії кравчика із Саксенгаузена

Кельнерові нарешті набридло дивитися, як чудернацький незнайомиць безперестанку то довшає, то коротшає, не звертаючи на нього ніякої уваги, і він поставив йому під самий ніс замовлену пляшку бургундського. Незнайомець негайно вп'явся в пляшку і не відірвався від неї, поки не висмоктав її до останньої краплі. Потім, мов непритомний, майже не рухаючись, повалився в крісло.

Гості вражено дивилися, як він, поки пив, дедалі більше роздимався і нарешті став такий товстий, що геть утратив людську подобу. Літальний апарат другого теж начебто почав виходити з ладу, і незнайомиць, знесилившись і засапавшись, хотів уже зовсім опуститися дотолу, та тільки-но помітив, що його супротивник лежить ледь живий, як миттю вискочив на нього й захопився щосили гамселити його кулаками.

Проте господар відтяг напасника й заявив, що негайно ж витурить його з винарні, якщо він не втихомириться. Показувати свої штуки вони можуть скільки завгодно, але сваритися й битися, як вуличним розбишакам, він їм не дозволить.

Незнайомцеві, який умів літати, видно, не дуже сподобалося, що господар вважає його за штукаря. Він заявив, що не має ніякого стосунку ні до самих нікчемних фіглярів, ні до їхнього сумнівного мистецтва. Він, мовляв, колись був балетмейстером у театрі одного славетного короля, а тепер став дотепником без постійного місця праці і, відповідно до свого фаху, зветься Legénie.³¹ А що він, охоплений справедливим гнівом на того негідника, підстрибував вище, ніж годиться, то це вже його справа і більше нічия.

Господар сказав, що все це не виправдує бійки. У відповідь дотепник заявив, що коли б господар знав, який то лихий і підступний чоловік, то й сам був би радий, щоб йому добре полатали боки. Він служив колись на французькій митниці, а тепер живе з того, що голить людей, пускає кров і ставить банки; звати його мосьє П'явка. Незграбний, недолугий, ненажерливий, він усім заступає шлях. Мало того, що той нікчема всюди, де тільки з ним зустрінеться, перехоплює й випиває перед самим носом у нього вино, як оце тепер, – він, падлюка, ще й поставив собі за мету ні більше ні менше, як відбити в нього красуню наречену і забрати її з Франкфурта.

Митник чув усе, що казав про нього дотепник; він блимнув на нього маленькими, лютими очима й звернувся до господаря:

– Не вірте, пане господарю, жодному слову з того, що тут набалакав цей вішальник, цей дурний дженджик. Аякже, гарний мені балетмейстер, що наступає своїми незграбними, як у слона, лапами на тендітні ніжки танцюристок, а під час піруетів вибиває режисерові, що стоїть біля куліси, кутнього зуба й бінокля з рук! І вірші в нього такі самі незугарні, як і ноги, стопи кульгають, немов п'яні, а замість думок – суцільна каша. І цей базіка, цей хвалько думає, що як йому часом щастить важко знятися вгору, як оспалому гусакові, то красуня має стати його нареченою!

– Ти зараз відчуєш, як той гусак дзьобається, клятий хробаку! – розлючено крикнув дотепник і знов кинувся до митника.

Але господар міцно схопив його ззаду й викинув у вікно, на превелику втіху юрбі, що зібралася на вулиці.

Як тільки дотепник опинився надворі, мосьє П'явка зразу ж набрав колишнього вигляду – став таким самим скромним, солідним добродієм, як був тоді, коли зайшов до винарні. Натовп вирішив, що це вже не той чоловік, який умів так подовжувати і вкорочувати своє тіло, і розійшовся. Митник ввічливо подякував господареві, що той оборонив його від дотепника, і на

³¹ Геній (франц.)

доказ своєї вдячності запропонував безкоштовно поголити його таким легким, приємним способом, як його ще зроду ніхто не голив. Господар помацав підборіддя, і воно здалося йому зарослим і колючим, тому він погодився на пропозицію мосьє П'явки. Митник узявся до роботи дуже вправно, але зненацька так різонув господаря по носі, що з нього заюшила кров. Господар, побачивши в цьому лихий намір, сердито зірвався на ноги, схопив митника, і той так само швидко вилетів у двері, як дотепник у вікно. Невдовзі після того в сінях почувся страшний галас; господар, насилу встигнувши заліпити трупом порізаного носа, вибіг поглянути, що за дідько знову зчинив там гармидер.

Як же він здивувався, побачивши в сінях юнака, що однією рукою тримав за петельки дотепника, а другою митника й люто кричав:

– Ага, сатанинське кодло, ти мені більше не станеш на дорозі, не вкрадеш у мене Гамагеї! Очі в юнака були витріщені й горіли диким полум'ям.

А дотепник і митник, перебиваючи його, верещали:

– Рятуйте... Рятуйте нас від божевільного, пане господарю! Він уб'є нас... Він нас із кимось сплутав!

– Що ви робите, – вигукнув господар, – що ви робите, любий пане Пепуше? Вас ці диваки чимось образили? А може, ви справді з кимось їх сплутали? Це балетмейстер, пан Legénie, а це митник, пан П'явка.

– Балетмейстер Legénie?... Митник П'явка?... – глухо проказав Пепуш. Він неначе прокинувся зі сну й приходив до тями.

Тим часом із зали вийшло ще двоє поважних городян, які так само знали пана Георга Пепуша, й теж почали вмовляти його заспокоїтись і відпустити кумедних чужинців.

– Балетмейстер Legénie?... Митник П'явка?... – ще раз проказав Пепуш і безсило опустив руки.

Чужинці, звільнившись, чимдуж чкурнули надвір, і перехожі на вулиці вражено побачили, як дотепник знявся в повітря й полетів геть понад дахом будинку, що стояв навпроти, а голяр зник у калюжі, що утворилася після дощу між бруківкою якраз перед дверима винарні.

Городяни завели зовсім розгубленого Пепуша до зали й запросили його випити з ними пляшку доброго вина. Пепуш не дуже опирався й залюбки скуштував шляхетного напою, хоч і сидів, немов закам'янілий, не озиваючись жодним словом. Нарешті обличчя його проясніло, і він привітно мовив:

– Ви добре зробили, мої любі друзі й приятелі, що не дали мені на місці вбити негідників, які були в моїх руках. Але ви не знаєте, які небезпечні істоти ховалися за тими чудернацькими масками.

Пепуш замовк, і можна собі уявити, як напружено, з якою цікавістю чекали городяни, яку ж він таємницю їм відкриє. Господар також сів до них, і всі троє, поклавши лікті на стіл і збившись головами до купи, затамували подих, щоб не пропустити жодного слова з його розповіді.

– Бачите, – повів далі пан Георг Пепуш тихо й урочисто, – бачите, люди добрі, той, кого ви звете балетмейстером Legénie, насправді не хто інший, як лихий, незграбний геній Тетель, а той, кого ви вважаєте за митника П'явку, – мерзенний кровопивця, огидний принц п'явок. Обидва вони, щоб ви знали, закохалися в принцесу Гамагею, прекрасну дочку могутнього короля Секакіса, і обидва з'явилися сюди, щоб відбити її в будяка Цегеріта. Але це найбезглуздіша ідея, на яку здатна тільки дурна голова, бо, крім будяка Цегеріта, на цілому світі є лише одна істота, що може володіти принцесою Гамагеєю, та й то ще хтозна, чи не даремно вона боротиметься за принцесу з будяком Цегерітом. Бо скоро будяк Цегеріт зацвіте опівночі у всій своїй красі і силі, і тієї хвилини, коли він помре в коханні, засяє вранішня зоря вищого життя. А будяк Цегеріт – це я, той, що стоїть перед вами, тому ви, люди добрі, не поставите мені на карб, що я розгнівався на тих мерзотників і взагалі беру дуже близько до серця всю цю історію.

Слухачі пороззявляли роти, витріщили очі й не могли й слова вимовити з дива. В них аж у голові макітрилось від того, що вони почули.

Пепуш вихилив цілий келих вина і сказав, звертаючись до господаря:

– Авжеж, пане господарю, ви скоро доживете до тієї хвилини, коли я розквітну як *sactus grandiflorus* і по всій околиці розіллється невимовно гарний запах ванілі, можете мені повірити.

Господар тільки й спромігся промурмотіти дурну фразу:

– Тьху, бий тебе лиха година!

Але решта двоє слухачів значуще презирнулися, і один сказав, беручи Георга за руку й поблажливо всміхаючись:

– Ви начебто трохи розхвилювалися, любий пане Пепуше, може, випили б склянку водички?

– Ані краплі, – перебив Пепуш зичливого порадирика, – ані краплі! Хіба можна підливати воду в олію, коли вона кипить? Від того ще дужче спалахне полум'я! Ви вважаєте, що я розхвилювався? Дуже можливо. Треба бути самим дияволом, щоб лишитися спокійним після того, коли ти стрілявся, як оце я, з своїм найщирішим приятелем, а потім ще й сам пустив собі кулю в лоб! Натє! Я віддаю у ваші руки смертельну зброю, бо тепер уже всьому кінець.

Пепуш вихопив з кишені два пістолі, господар відсахнувся, а городяни схопили в руки ту смертельну зброю і, глянувши на неї, зареготали. Пістолі були дерев'яні, такі, як дітям дарують на різдво.

Пепуш начебто зовсім не помічав, що відбувається навколо нього; він сидів, глибоко замислившись, і лише раз по раз проказував:

– Аби мені тільки знайти його! Аби мені тільки знайти його!

Господар набрався відваги й несміливо спитав:

– Про кого це ви, шановний пане Пепуше? Кого ви не можете знайти?

– Якщо ви знаєте, – врочисто мовив Пепуш, – якщо ви знаєте кого-небудь, хто могутністю й чудесною силою може зрівнятися з королем Секакісом, то назвіть мені його ім'я, і я поцілую вам ноги! А втім, я хотів вас запитати, чи ви не знаєте когось, хто був би знайомий з паном Перегрінусом Тисом і міг би мені сказати, де його знайти цієї хвилини.

– Ну, то я можу, – весело усміхаючись, відповів господар, – ну, то я можу вам прислужитися, вельмишановний пане Пепуше, і повідомити вас, що пан Тис якусь годину тому був тут і випив кухлик вюрцбурзького. Він був дуже задумливий, а коли я спитав його, що нового на біржі, раптом вигукнув: «Ох, Гамагеє, серце моє! Я відмовився від тебе! Будь щаслива в обіймах Георга!» Тоді озвався якийсь чудний голосок: «А тепер ходімо до Левенгука й подивимось гороскоп!» Пан Тис швиденько допив вино і разом з безтілесним голоском вийшов з винарні; мабуть, обидва вони, і голосок, і пан Тис, подалися до Левенгука, що перебуває тепер у великій жалобі, бо всі його вчені блохи поздыхали.

Почувши це, Георг зірвався на ноги, мов несамовитий, схопив господаря за горло й закричав:

– Що ти кажеш, мерзенний віснику, оборонцю п'явок? Відмовився?... Від неї відмовився?... Від Гамагеї?... Перегрінус?... Секакіс?...

Господар сказав правду: він почув сріблястий голосок майстра Блохи, що радив панові Тису піти до мікроскопіста Левенгука – ласкавий читач уже знає навіщо. І Перегрінус послухався його.

Левенгук зустрів Перегрінуса солоденькою, огидною привітністю й тією покірною улесливістю, в якій виявляється вимушене, тяжке визнання чиеїсь переваги. Але в Перегрінуса було вставлене в зиницю мікроскопічне скельце, і панові Антону ван Левенгукові нітрохи не допомгла вся його привітність і покора, – навпаки, Перегрінус зразу ж побачив досаду і навіть зненависть, що сповнювали його душу.

Левенгук почав запевняти гостя, що він надзвичайно радий його відвідинам і вважає їх за велику честь для себе, а думки його казали: «Я б хотів, щоб чорнокрилий сатана запроторив тебе в пекло, на самісіньке дно, а тим часом мушу прикидатися перед тобою привітним і покірним, бо трикляте розташування зірок поставило мене під твою владу і зробило все мое існування до певної міри залежним від тебе. Але стривай, може, мені пощастить перехитрувати тебе, бо хоч ти й благородного походження, а все-таки дурень дурнем. Ти думаєш, що прекрасна Дертъє Ельвердінк кохає тебе, і, може, навіть хочеш одружитися з нею? То звернися до мене по допомогу і миттю опинишся у мене в кулаці, хоч і маєш велику владу, про яку навіть не здогадуєшся. Тоді вже я все зроблю, щоб тебе згубити й заволодіти Дертъє і майстром Блохою».

Звичайно, Перегрінус узгоджував свою поведінку з думками Левенгука і жодним словом не згадував про любов його серцю Дертъє Ельвердінк; він заявив, що йому просто захотілося побачити дивовижну природничу колекцію пана ван Левенгука.

Поки Левенгук відчиняв великі шафи, майстер Блоха тихенько сказав на вухо Перегрінусові, що на столі біля вікна лежить його (Перегрінусів) гороскоп. Перегрінус обережно підійшов до столу й уважно глянув на гороскоп. Та оскільки він не розумівся на астрології, то різноманітні лінії, що загадково перехрещувалися, й інші дивовижні знаки лишалися для нього таємними й заплутаними, хоч як пильно він на них дивився. Йому тільки здалося дивним, що він цілком ясно впізнав самого себе в червоній блискучій крапці посеред дошки, на якій був накреслений гороскоп. Чим довше він дивився на ту крапку, тим виразніше вона прибирала форму серця і тим яскравішим ставав червоний колір; але мерехтіла вона ніби крізь якусь павутину, що нею була обсотана.

Перегрінус помітив, що Левенгук намагається відвернути його увагу від гороскопа. Добре подумавши, він вирішив спитати навпростець свого привітного ворога, що означає ця таємнича дошка, – адже той однаково не міг його обдурити.

Левенгук, лукаво усміхаючись, почав запевняти, що для нього немає більшої радості, як пояснити своєму вельмишановному приятелеві знаки на дошці, які він сам же й накреслив, наскільки йому вистачило його мізерних знань у цій справі.

А думки його казали: «Ого! Он ти куди хилиш, голубе! Що ж, непогану пораду дав тобі майстер Блоха! Хочеш, щоб я сам своїм тлумаченням таємничої дошки допоміг тобі з'ясувати, в чому полягає магічна сила твоєї дорогої особи? Я міг би тобі щось збрехати, але навіщо? Однаково, якщо я навіть казатиму тобі правду, ти ні на йоту її не зрозумієш, а лишишся таким самим йолопом, як і був. Мені легше і зручніше не морочити собі голови новими вигадками, а розповісти тобі про знаки на дошці стільки, скільки я вважаю за потрібне».

Тепер Перегрінус знав, що коли він і не довідається про все, то принаймні не почує брехні.

Левенгук висунув на середину кімнати раму, схожу на мольберт, і поставив на неї дошку. Потім вони обоє всілися перед дошкою і мовчки втупилися в неї очима.

– Ви, може, й не здогадуєтесь, – почав нарешті врочисто Левенгук, – ви, може, й не здогадуєтесь, Перегрінусе Тисе, що ті rischi, ті знаки на дошці, які ви так уважно роздивляєтесь, – то ваш власний гороскоп, який я накреслив за таємничими законами астрологічного мистецтва під час сприятливого розташування сузір'їв. «Звідки у вас таке зухвальство, як ви смієте проникати в плетиво моїх життєвих стежок, відкривати таємниці моєї долі?» – могли б ви спитати мене, Перегрінусе, і мали б на те цілковите право, коли б я не був спроможний зразу ж довести вам своє внутрішнє покликання до цього. Мені невідомо, чи ви знали славетного рабина Ісаака Бен Гаррафада³² або хоча б чули про нього. Багато глибоких знань мав рабин Гаррафад і серед них рідкісний дар читати на обличчі людини, чи душа її жила вже раніше в якомусь

---

³² Ісаак Бен Гаррафад – цей єврейський священик жив у XII ст.

іншому тілі, чи вона цілком свіжа й нова. Я був ще дуже молодий, коли старий рабин помер від нестравності шлунка, переївшись смачної страви з часнику. Євреї так швидко понесли його тіло на цвинтар, що небіжчик не мав часу зібрати й захопити а собою всі свої знання й таланти, які розсіяла хвороба. Радісні спадкоємці поділили їх між собою, але я встиг поцупити з-під самого їхнього носа дивовижний хист ясновидіння якраз тієї миті, коли він тріпотів на вістрі списа, що його ангел смерті приставив до грудей старого рабина. Так той незвичайний хист перейшов до мене, і я, як рабин Ісаак Бен Гаррафад, бачу по обличчі людини, чи її душа жила вже в іншому тілі, чи ні. Ваше лице, Перегрінусе Тисе, першого ж разу, коди я глянув на вас, викликало в мені дивні думки і сумніви. Я знав напевне, що ваша душа існувала задовго до вашого теперішнього життя, але яких вона набирала форм, ніяк не міг побачити. Довелося вдатись до сузір'їв і скласти ваш гороскоп, щоб розгадати цю загадку.

– І ви щось дізналися, – перебив Перегрінус приборкувача бліх, – ви щось дізналися, пане Левенгуку?

– Аякже, – відповів Левенгук ще врочистіше, – аякже! Я дізнався, що психічна основа, яка тепер надає життя гарному тілу мого дорогого приятеля, пана Перегрінуса Тиса, існувала віддавна, хоч, правда, тільки як ідея без усвідомлення свого образу. Гляньте сюди, пане Перегрінусе, уважно подивіться на червону крапку посеред дошки. Це не тільки ви самі; ця крапка – ще й той образ, якого ваша психічна основа в ті часи не могла усвідомити. Блискучим карбункулом лежали ви тоді в глибоких надрах землі, а над вами, простяглись на зеленій поверхні, спала прекрасна Гамагея, тільки в тій несвідомості розчинявся і її образ. Дивні лінії, незнайомі розташування зірок перетинають ваше життя від того часу, коли ідея набула образу і стала паном Перегрінусом Тисом. Ви, самі того не знаючи, володієте талісманом. Цей талісман і є червоний карбункул; можливо, що король Секакіс носив його як коштовну оздобу в своїй короні або що він сам до певної міри був карбункулом; ну, та як би там не було, а він тепер у вас, але збудити його сонну силу має одна подія. А коли сила вашого талісмана збудиться, то вирішиться й доля однієї нещасної, що досі жила уявним життям поміж страхом і непевною надією. Ох! Найглибше магічне мистецтво могло дати чарівній Гамагеї лише уявне життя, бо талісман, що єдиний міг би тут подіяти, у вас було вкрадено! Тільки ви її вбили, і тільки ви здатні вдихнути в неї життя, коли карбункул запалає у ваших грудях!

– А ви можете, – знов перебив пан Тис приборкувача бліх, – а ви можете пояснити мені, пане Левенгуку, що це за подія, яка має збудити силу талісмана?

Приборкувач бліх витріщив очі на Перегрінуса. В нього був такий вигляд, наче він раптом опинився в незручному становищі й не знає, що сказати. А думки в нього були такі: «Хай йому чорт, як воно так вийшло, що я сказав більше, ніж хотів сказати? Аби хоч був не пробакався про талісман, якого цей щасливий нікчема носить у собі і який може дати йому таку владу над нами, що нам усім доведеться танцювати під його дудку! А тепер щоб я ще й розказав йому про подію, від якої залежить пробудження сили його талісмана? Але що ж мені робити? Признатися, що я сам цього не знаю, що моє мистецтво безсиле розв'язати вузол, у який сплітаються всі лінії, і що мені навіть стає млосно, коли я розглядаю цей головний зоряний знак гороскопа, і моя шановна голова самому мені здається яскраво розмальованим картонним бовванцем для нічного ковпака? Ні, не признаюся, бо це тільки принизить мене, а йому дасть у руки зброю проти мене. Краще збрешу щось таке, щоб у цього бевзя, який вважає себе за бозна-якого розумного, мороз пішов поза шкірою і йому перехотілося далі надокучати мені запитаннями».

– Найдорожчий пане Тисе, – знов озвався приборкувач бліх, удаючи дуже стурбованого, – найдорожчий пане Тисе, не вимагайте від мене, щоб я розповів вам про ту подію. Ви знаєте, що хоч гороскоп і дає нам чіткі й докладні відомості про деякі майбутні обставини нашого життя, але вічна премудрість завжди тримає від нас у таємниці, чим скінчиться загрозна, небезпечна ситуація, і тут можливі й допустимі тільки непевні тлумачення. Я надто вас люблю,

дорогий пане Тисе, як чудову, щиру людину, щоб передчасно непокоїти й лякати вас, бо якби не любив, то принаймні сказав би вам, що подія, яка має дати вам усвідомлення своєї могутності, може призвести й до того, що ви тієї самої миті в страшних, пекельних муках втратите свій теперішній образ. Але ні! Я про це теж мовчатиму і більше не скажу жодного слова про гороскоп. Тільки не лякайтеся, дорогий пане Тисе, хоч справи дуже кепські і я, за всіма своїми науковими даними, навряд чи зможу пообіцяти, що все скінчиться добре. Можливо, вас усе ж таки врятує від страшної небезпеки якийсь цілком непередбачене розташування зірок, що тим часом лежить поза межами наших спостережень.

Конец ознакомительного фрагмента.

Текст предоставлен ООО «ЛитРес».

Прочитайте эту книгу целиком, [купив полную легальную версию](#) на ЛитРес.

Безопасно оплатить книгу можно банковской картой Visa, MasterCard, Maestro, со счета мобильного телефона, с платежного терминала, в салоне МТС или Связной, через PayPal, WebMoney, Яндекс.Деньги, QIWI Кошелек, бонусными картами или другим удобным Вам способом.